

ISSN 2707-1820

ISSN 2707-1839

ВІСНИК КИЇВСЬКОГО ІНСТИТУТУ
БІЗНЕСУ та ТЕХНОЛОГІЙ

HERALD

of Kyiv Institute of

BUSINESS

and

TECHNOLOGY

54 (1) 2026

**КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ
БІЗНЕСУ та ТЕХНОЛОГІЙ**
04078, м. Київ,
пр. Зоряний, 1/5
(044) 353 42 42
info@kibit.edu.ua

РЕКТОР: ЯКОВЛЕВА Олена Вячеславівна,
доктор філософських наук, професор
РІК ЗАСНУВАННЯ: 1961

ШКОЛА БІЗНЕСУ КІБІТ
Відкрита у 2004 році.
Надає повний обсяг
послуг з бізнес-освіти.

www.kibit.edu.ua

Ліцензія АЕ № 458744
від 05.08.2014

ISSN: 2707-1820 (PRINT)
ISSN: 2707-1839 (ONLINE)

КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ БІЗНЕСУ ТА ТЕХНОЛОГІЙ

ВІСНИК КИЇВСЬКОГО ІНСТИТУТУ
БІЗНЕСУ та ТЕХНОЛОГІЙ

HERALD
of Kyiv Institute of
BUSINESS
and
TECHNOLOGY

54(1)

Київ 2026
Видавництво КІБіТ

Засновник:

Київський інститут бізнесу та технологій
Видається з 2004 року.
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, серія КВ, № 8801 від 01.06.2004, видане Державним комітетом телебачення і радіомовлення України.
Збірник включено до переліку фахових видань України Категорії «Б», згідно з наказом МОН України № 886 від 02.07.2020 за спеціальностями: 051 Економіка, 053 Психологія, 073 Менеджмент, 113 Прикладна математика, 123 Комп'ютерна інженерія.

Періодичність: 2 рази на рік.

**Вісник Київського інституту бізнесу та технологій
№ 1 (54) 2026 року**

Рекомендовано до друку вченою радою Київського інституту бізнесу та технологій протокол № 6 від 26 січня 2026 року.

Головний редактор:

НИКИФОРУК О. І., д-р екон. наук, с.н.с., Інститут економіки та прогнозування НАН України, Україна

Заступник головного редактора:

ЯКОВЛЕВА О. В., д-р філос. наук, доц., Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

Науковий редактор:

РЯБОКІНЬ М. В., канд. екон. наук, доц., Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

Редакційна колегія:

БАРСЬКА А. д-р екон. наук, проф., Інститут економіки та фінансів Зеленогурського університету, Польща

ГРАБЧУК І. Ф., канд. екон. наук, доц., Поліський національний університет, Україна

ГУРОЧКИНА В. В. д-р екон. наук, проф., Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

КОБЛЯНСЬКА І. І. канд. екон. наук, доц., Сумський державний університет, Україна

КОЖЕМ'ЯКІНА С. М. д-р екон. наук, проф., Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України Міністерства соціальної політики України, Україна

КОТУХ Є.В., д-р наук з держ. упр., доц., Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна

КОХТАМАКІ В., PhD, Senior Lecturer, Docent, Університет Тампере, Фінляндія

МИКИТЕНКО В. В., д-р екон. наук, проф., Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України, Україна

МІШЕНІН С. В., д-р екон. наук, проф., Сумський державний університет, Україна

ПЛОТНИКОВА М. Ф., канд. екон. наук, доц., Житомирський національний агроекологічний університет, Україна

САУХ І. В., д-р екон. наук, доц., Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

СТАНКЕВІЧІСНЕ О., DSc, проф., Вільнюський університет, Литва

ШИМАНСЬКА В. В., канд. екон. наук, Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

БОЧЕЛЮК В. Й. д-р психол. наук, проф., Європейський університет, Україна

ВЕРБІВСЬКИЙ Д. С., д-р пед. наук, доц., Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

ВОЛЯРСЬКА О. С. д-р пед. наук, проф., Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

ЖУРАВЛЬОВА Л. П., д-р психол. наук, проф., Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

ЗАПОРОЖЕЦЬ О. М., канд. психол. наук, проф., Ріджент університет, США

ЛАНОВЕНКО Ю.І., канд. психол. наук, доц., Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

МАСЛЮК А. М. д-р психол. наук, с.н.с., Національна школа суддів України, Україна

ЩЕРБИНА В. М., д-р соціол. наук, проф., Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

Founder:

Kyiv Institute of Business and Technology
Published from the 2004 year
The Certificate on State Registration of the Print Media – series KB № 8801 from the 1st of June 2004
Frequency: Semiannual
Language: Multiple languages Country: Ukraine

**Herald of Kyiv Institute of Business and Technology
№ 1 (54) 2026**

Recommended for printing by Kyiv Institute of Business and Technology Academic Council by protocol № 6 on January 26th 2026.

Editor-in-Chief:

NYKYFORUK O. I. DSc, Research fellow, The National Academy of Sciences of Ukraine, The Institute of Economics and Forecasting, Ukraine

Deputy Editor:

YAKOVLEVA O., DSc Associate Professor, Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

Scientific Editor:

RIABOKIN M.V., PhD, Associate Professor, Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

Editorial Board:

BARSKA A. DSc, Professor, Institute of Economics and Finance, University of Zielona Góra, Poland

GRABCHUK I. F., PhD, Associate Professor, Polissya National University, Ukraine

HUROCHKINA V., DSc, Professor, Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

KOBLIANSKA I., PhD, Associate Professor, Sumy State University, Ukraine

KOZHEMIAKINA S. M. DSc, Professor, Ukrainian State Employment Service Training Institute, Ukraine

KOTUKH Y.V., DSc, Associate Professor, National Technical University «Dnipro Polytechnic», Ukraine

KOHTAMÄKI V., PhD, Senior Lecturer, Docent Tampere University, Finland

MYKYTENKO V. V., DSc, Professor, State institution of environmental Economics and sustainable development, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine

MISHENIN Ye., DSc, Professor, Sumy State University, Ukraine

PLOTNIKOVA M., PhD, Associate Professor, Zhytomyr National Agroecological University, Ukraine

SAUKH I., DSc, Associate Professor, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

STANKEVIČIENĖ J., DSc, Professor, Vilnius University, Lithuania

SHYMANSKA V., PhD, Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

BOCHELUK V. DSc, Professor, European University, Ukraine

VERBIVSKYI D. S., DSc, Associate Professor, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

VOLIARSKA O. S. DSc, Professor, Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

ZHURAVLOVA L., DSc, Professor, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

ZAPOROZHETS O., PhD, Professor, Regent University, USA

LANOVENKO Y., PhD, Associate Professor, Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

MASLIUK A. M. DSc, Research fellow, National School of Judges of Ukraine, Ukraine

SCHERBYNA V. M., DSc, Professor, Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

ЗМІСТ | CONTENT

Bihunov D.

Attachment Patterns, Emotional Development and the Psychological Mechanisms of Emotional Intelligence in Future Educators

Бігунов Д.

Вплив стилів прив'язаності на емоційний розвиток та формування емоційного інтелекту майбутніх педагогів

5

Bihunova S., Verovkina O.

The Development of the Thinking Culture of the Students in Pre-Higher and Higher Education in a Digital Education Environment: a Psychodiagnostic Assessment

Бігунова С., Верьовкіна О.

Розвиток мисленнєвої культури здобувачів фахової передвищої та вищої освіти в умовах цифрового освітнього середовища: психодіагностичний вимір

13

Болотіна Є., Кондратенко О.

Парадокс «ефекту Мобіуса» у контексті трансформації ринку цінних паперів України за воєнного стану

Bolotina Y., Kondratenko O.

The Paradox of the «Mobius Effect» in the Context of the Ukrainian Securities Market Transformation during the Martial Law

19

Бугайчук В., Грабчук І., Шиманська В., Момонт Т.

Економічний розвиток підприємства в умовах динамічного зовнішнього середовища

Bugaychuk V., Grabchuk I., Shymanska V., Momont T.

Economic Development of an Enterprise in a Dynamic External Environment

28

Бутузова Л., Дмитрієва С.

Особливості розвитку пам'яті дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку

Butuzova L., Dmytrieva S.

Features of Memory Development in Preschool Children with Mental Delay

38

Дакал А.

Психологічна типологія архетипів у формуванні бренду агрохолдингу: від внутрішньої ідентичності до публічного іміджу

Dakal A.

Psychological Typology of Archetypes in Forming the Brand of an Agroholding: from Internal Identity to Public Image

40

Ігнатович О., Балтян В.

Психологічна компетентність майбутніх фахівців із фізичної реабілітації: модель та результати емпіричного дослідження

Ihnatovych O., Baltian V.

Psychological Competence of Future Physical Rehabilitation Specialists: a Model and Results of an Empirical Study

58

Кльоц Л., Фамілярська Л.

Мотиваційні детермінанти та бар'єри професійної діяльності психолога в умовах сучасних викликів

Klyots L., Familyarska L.

Motivational Determinants and Barriers to the Professional Activity of Psychologists in the Context of Contemporary Challenges

65

Коллі-Шамне А.

Зв'язок духовного потенціалу особистості з рівнем інтолерантності до невизначеності у жінок

Kolly-Shamne A. The Relationship Between the Spiritual Potential of a Personality and the Level of Intolerance to Uncertainty in Women	77
<i>Маджд С., Якименко І.</i> Менеджмент проєктів: управління конфліктами серед членів проєктної команди Madzhd S., Yakymenko I. Conflict Management among Project Team Members	90
<i>Максимець С.</i> Психолого-педагогічні умови застосування інноваційних технологій у корекційній роботі з дітьми з порушеннями мовлення Maksymets S. Psychological and Pedagogical Conditions for the Application of Innovative Technologies in Corrective Work with Children with Speech Disorders	98
<i>Павлик Н.</i> Психологічний супровід професійної діяльності педагогічних працівників, спрямований на гармонізацію їх психологічного здоров'я Pavlyk N. Psychological Support of the Professional Activities of Pedagogical Workers, Aimed at Harmonizing Their Psychological Health	106
<i>Сова Т., Шафорост А.</i> Професійна діяльність крізь призму емоційного інтелекту Sova T., Shaforost A. Professional Activity through the Prism of Emotional Intelligence	125
<i>Тьор Л., Крамар Н.</i> Волонтерська діяльність як ресурс відновлення психологічної стійкості внутрішньо переміщених осіб Tor L., Kramar N. Volunteer Activity as a Resource for Restoring Psychological Resilience in Internally Displaced Persons	135
<i>Харченко В.</i> Соціальний інтелект у період війни: змістові характеристики й адаптаційний потенціал Kharchenko V. Social Intelligence during Wartime: Content Characteristics and Adaptive Potential	142
<i>Шелестова О., Козак О.</i> Духовний потенціал особистості як чинник формування довіри та подолання співзалежності у сучасному соціокультурному просторі Shelestova O., Kozak O. The Spiritual Potential of Personality as a Factor in Forming Trust and Overcoming Codependency in the Modern Socio-Cultural Space	153
<i>Шкрєбтієнко Л., Розова Т.</i> Сучасні інноваційні підходи до нейропсихологічної корекції в дошкільному та молодшому шкільному віці Shkrebtiienko L., Rozova T. Contemporary Innovative Approaches to Neuropsychological Remediation in Preschool and Early Primary School Age	160

Attachment Patterns, Emotional Development and the Psychological Mechanisms of Emotional Intelligence in Future Educators

Bihunov D.^{a1}

^a *Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Ukraine*

Article type: Research article

Abstract

Teaching is not only a cognitive or technical activity but a deeply emotional profession in which educators constantly interpret and respond to complex interpersonal and affective dynamics. Emotional intelligence plays a central role in effective teaching, influencing classroom climate, teacher well-being and students' learning experiences. However, the developmental foundations that shape individual differences in teachers' emotional competence are often insufficiently addressed in educational research. This article explores how attachment theory provides a conceptual framework for understanding the origins of emotional awareness, emotion regulation and relational responsiveness in future educators. Drawing on theoretical and empirical research on attachment and socio-emotional development, the study analyses how different attachment patterns formed in early caregiver relationships influence emotional perception, coping strategies and interpersonal engagement in professional contexts. The findings indicate that secure attachment is associated with greater emotional awareness, flexible regulation of emotions and empathic interaction, while insecure attachment patterns are linked to either emotional suppression, heightened emotional reactivity or inconsistent emotional responses. The article argues that teacher education programmes should consider these developmental mechanisms when cultivating emotional intelligence. Reflective practices, emotionally supportive mentoring and relationally responsive learning environments are highlighted as key conditions that can strengthen emotional competence and resilience among future teachers.

Keywords: *emotional intelligence; attachment theory; teacher education; teacher emotional competence; professional development*

Вплив стилів прив'язаності на емоційний розвиток та формування емоційного інтелекту майбутніх педагогів

Бігунів Д.^{a1}

^a *Університет Григорія Сковороди в Переяславі, Україна*

Анотація

Викладання є не лише когнітивною або технічною діяльністю, а глибоко емоційною професією, у якій педагоги постійно взаємодіють зі складною міжособистісною та афективною динамікою освітнього середовища. Емоційний інтелект відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного навчального процесу, впливаючи на атмосферу в класі, психологічне благополуччя вчителя та навчальні результати учнів. Водночас розвиткові передумови, що формують індивідуальні відмінності в емоційній компетентності педагогів, залишаються недостатньо дослідженими у педагогічній науці. У статті розглядається теорія прив'язаності як концептуальна основа для пояснення походження емоційної усвідомленості, регуляції емоцій і реляційної чутливості майбутніх педагогів. На основі аналізу теоретичних та емпіричних досліджень соціально-емоційного розвитку показано, що стилі прив'язаності, сформовані у ранніх взаємодіях із опікунами, впливають на сприйняття емоційних сигналів, стратегії емоційної регуляції та характер міжособистісної взаємодії у професійній діяльності. Результати свідчать, що безпечна прив'язаність сприяє більшій емоційній усвідомленості, гнучким стратегіям регуляції емоцій та емпатійній взаємодії, тоді як небезпечні стилі прив'язаності можуть бути пов'язані з емоційним уникненням, підвищеною реактивністю або труднощами у підтриманні стабільної емоційної взаємодії. Обґрунтовується важливість урахування цих розвиткових механізмів у програмах підготовки педагогів. Рефлексивні практики, підтримувальне наставництво та реляційно чутливе освітнє середовище розглядаються як важливі умови формування емоційної компетентності та професійної стійкості майбутніх учителів.

Ключові слова: *емоційний інтелект; теорія прив'язаності; підготовка педагогів; емоційна компетентність учителів; професійний розвиток*

¹ Corresponding author

E-mail address: bihunov.d@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6100-7765>

<https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.01>

How to cite this article: Bihunov, D. (2026). Attachment patterns, emotional development and the psychological mechanisms of emotional intelligence in future educators. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 54(1), 5-12. <https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.01>

© 2026 The Author(s). This article is licensed under a Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

Received: 05.12.2025

Revised: 16.12.2025

Accepted: 23.12.2025

Introduction

Teaching is increasingly recognized as a profession grounded not only in cognitive and methodological expertise but in complex emotional awareness, responsiveness, and regulation. In daily classroom interactions, teachers must manage their own emotional states while simultaneously attuning to the nuanced emotional needs of students, responding to interpersonal tensions, and interpreting behaviours that often reflect the internal experiences of young learners. These emotional demands position teachers as emotional leaders within the classroom, requiring sensitivity, flexibility, reflective capacity, and an ability to maintain psychological balance in situations of stress. Emotional intelligence, conceptualized in the ability-based framework of Mayer, Salovey and Caruso (2004) as the set of capacities for perceiving, using, understanding, and regulating emotions, has therefore become a fundamental construct in contemporary discussions about teacher effectiveness, teacher well-being, and classroom climate.

Although the field increasingly recognizes the importance of emotional intelligence for teachers, an issue persists: the dominant research tends to focus on immediate, situational, or skill-based contributors to teacher emotional functioning. These include factors such as job stress, emotional labour, self-efficacy, work engagement, or instructional demands. What remains largely underexplored is the developmental foundation of these emotional competencies, particularly the deeper emotional and relational templates formed during early childhood. Attachment theory, beginning with Bowlby's seminal work (1969) and advanced through Ainsworth's empirical contributions (2015), offers a well-established developmental framework explaining how early interactions with caregivers guide the formation of internal working models that shape emotion regulation, relational expectations, empathy, and interpersonal style throughout life.

The relative absence of attachment theory from teacher emotional intelligence research leaves a critical conceptual gap. If teachers' emotional competencies are essential for creating safe, inclusive, and emotionally responsive learning environments, then understanding the developmental origins of these competencies becomes essential. Without acknowledging the influence of early attachment patterns, teacher education risks addressing emotional regulation and interpersonal skills only at the surface level, without recognizing the deeper structures that support or hinder their development. This article therefore argues that integrating attachment theory with emotional intelligence research offers a more comprehensive understanding of emotional development in future educators, with implications for teacher preparation, emotional support mechanisms within teacher-training institutions, and the broader design of emotionally informed pedagogical practices.

Methods and materials

Recent scholarship reflects a growing interest in teachers' emotional competence, particularly through attempts to develop models specifically tailored to the emotional demands of the teaching profession. Contemporary research on teacher emotional competencies highlights multidimensional constructs that include emotion regulation, emotional communication, empathy, emotional creativity, and the capacity to transform emotions into educationally constructive actions. For example, research validating teacher-focused competency models, such as that developed by Rodríguez (2025), demonstrates a movement toward understanding emotional competence not merely as a general psychological capacity but as a profession-specific set of abilities shaped by the relational and communicative nature of teaching. These models suggest that the field is shifting beyond broad emotional intelligence constructs toward frameworks capturing the emotional complexity inherent in educational practice.

Further empirical studies underscore the significance of emotional intelligence for teacher functioning. Su, Zhang, Xie, and Zhao (2022) found that teachers' emotional intelligence is positively associated with work engagement, and that work engagement mediates the relationship between emotional intelligence and teachers' capacity for creative instruction. Similarly, Wang (2023) demonstrated that teacher mindfulness predicts higher-quality teacher-student relationships, with emotional intelligence operating as a mediating variable. These studies illustrate that emotional

intelligence contributes meaningfully to essential aspects of teacher well-being and instructional quality. Additionally, recent research such as that by Ayako (2024), which examines teacher competencies in supporting emotional intelligence development among students with special needs, including deaf students, highlights the socially relational dimension of emotional competence and the importance of teachers' ability to interpret, support, and respond to diverse emotional expressions.

Despite these advances, contemporary literature continues to focus on adult emotional competencies as though they emerge solely from professional training or situational factors, rather than from developmental processes that shape emotional functioning over the life course. The absence of attachment theory from most teacher emotional intelligence models is conspicuous, given that attachment research has consistently shown that internal working models established in childhood influence emotion regulation, social understanding, coping strategies, and interpersonal relationships well into adulthood. Yildiz and Eldeleklioglu's (2025) research, for instance, demonstrates that secure attachment is positively associated with social intelligence in adolescents, indicating that attachment-related patterns of emotional and social functioning persist beyond early childhood and continue to shape relational capacities in later developmental stages. Although this study does not focus on teachers, the findings reinforce the broader argument that attachment patterns contribute to emotional and interpersonal competencies relevant to educational contexts.

The gap between research traditions focusing on teacher emotional competence and those examining developmental determinants of emotional functioning suggests the need for a more integrative approach. To address this gap, the aim of the article is to examine how attachment patterns influence emotional development and emotional intelligence in future educators, drawing on theoretical perspectives and recent empirical research to develop a conceptual framework that situates teacher emotional competence within its developmental foundations. By synthesizing research across these domains, the article seeks to illuminate the psychological mechanisms through which early relationships shape teacher emotional functioning and to propose ways teacher education programs can more effectively support the emotional development of future educators.

Results

Attachment theory offers a robust framework for understanding how early relational experiences shape emotional development across the lifespan. Bowlby's (1969) concept of internal working models emphasizes that early caregiver – child interactions establish foundational expectations regarding the self's worthiness of care and others' availability and responsiveness. These internal models influence how individuals perceive, interpret, and respond to emotional cues, shaping both intrapersonal and interpersonal dimensions of emotional functioning.

Ainsworth's Strange Situation research further categorizes attachment into secure, anxious-ambivalent, avoidant, and disorganized patterns, each reflecting distinct emotional strategies that emerge from specific caregiving environments. Secure attachment develops when caregivers respond consistently and sensitively to a child's needs, fostering a sense of trust, emotional safety, and confidence in exploring the environment. This pattern was originally documented in Ainsworth's observational studies (Ainsworth et al., 2015) and has since been widely confirmed in research linking caregiver sensitivity to secure bonding (De Wolff & van Ijzendoorn, 1997).

Anxious-ambivalent attachment arises when caregiving is unpredictable or inconsistent leading to heightened emotional vigilance, worry about caregiver availability, and fear of abandonment. These behavioural strategies, characterized by hyperactivation of the attachment system, were first described by Ainsworth and later elaborated by Cassidy and Berlin (1994). Avoidant attachment develops when caregivers are emotionally distant, dismissive, or rejecting, prompting the child to suppress emotional displays, minimize bids for comfort, and rely excessively on self-regulation. Ainsworth's original descriptions were further supported by research on deactivating strategies in avoidantly attached individuals (Main, Kaplan & Cassidy, 1985; Mikulincer & Shaver, 2007). Disorganized attachment, associated with frightening, unpredictable, or chaotic caregiving, is marked by contradictory, confused, or incoherent behavioral strategies during stress.

This pattern was identified by Main and Solomon (1990) and expanded upon in later research highlighting its links to caregiver fear or unintegrated trauma (Lyons-Ruth, Jacobvitz, 2008).

These attachment patterns have long-term implications for emotional perception, emotional understanding, emotion regulation, and interpersonal relationships – all of which are core components of emotional intelligence and essential competencies in the teaching profession. Securely attached individuals typically exhibit greater emotional awareness, reflective capacity, and adaptive emotion-regulation strategies, a pattern supported in decades of research demonstrating that attachment security predicts better emotional monitoring, flexibility, and resilience (Thompson, 1994; Mikulincer, Shaver, 2007). Individuals with secure attachment are generally more capable of identifying the nuances of their own emotions, interpreting the emotional signals of others, and employing constructive coping mechanisms, including seeking social support or using cognitive reappraisal.

In contrast, insecurely attached individuals often display emotional difficulties that correspond to their characteristic attachment strategies. Research shows that those with avoidant attachment tendencies frequently suppress or deactivate emotional responses, minimize the significance of emotional cues, and demonstrate difficulties with empathic engagement, reflecting their defensive strategy of emotional distancing (Fraley & Shaver, 2000; Gross & John, 2003). Individuals with anxious attachment commonly experience heightened emotional reactivity, difficulty soothing themselves and persistent preoccupation with social approval or rejection, patterns described in numerous studies linking anxious attachment with hyperactivation of affective systems (Cassidy, Berlin, 1994; Mikulincer, Shaver & Pereg, 2003). Disorganized attachment, associated with conflicting or frightened caregiving experiences, has been shown to correlate with inconsistent or chaotic emotional responses and reduced regulatory coherence, particularly under stress or role strain (Main & Solomon, 1990; Lyons-Ruth & Jacobvitz, 2008).

These developmental patterns are especially meaningful in the context of teacher emotional intelligence. Teaching requires finely tuned abilities to perceive and interpret students' emotional expressions, understand the emotional dynamics that influence learning, manage personal stress, and cultivate relational trust. Research on teacher emotions and emotional labour has long emphasized that teaching activates emotionally demanding processes, including classroom management, behavioural disruptions, and ongoing interpersonal negotiation (Hargreaves, 1998; Sutton & Wheatley, 2003). These demands draw directly on the systems of emotional regulation and relational expectation shaped by early attachment experiences.

A securely attached teacher is more likely to maintain calm under stress, respond empathically to students' distress, and regulate emotional arousal in ways that support constructive classroom interaction – patterns consistent with findings linking attachment security to flexible emotion regulation, empathic attunement, and prosocial responding (Mikulincer & Shaver, 2007; Cassidy & Shaver, 2016). Teachers with avoidant attachment tendencies may be more likely to minimize or misinterpret students' emotional expressions, withdraw from relational engagement, or rely on emotionally distancing strategies, reflecting established associations between avoidant attachment and emotional suppression or disengagement (Fraley & Shaver, 2000; Gross & John, 2003). Those with anxious attachment may react with heightened emotional intensity, fear of negative evaluation, or difficulty maintaining boundaries, consistent with research on hyperactivation strategies in anxiously attached individuals (Cassidy & Berlin, 1994; Mikulincer, Shaver & Pereg, 2003).

The psychological mechanisms linking attachment and emotional intelligence can be further understood by examining specific components of emotional intelligence. Emotional perception requires openness to affective cues and the capacity to detect subtle emotional signals. Studies show that secure attachment promotes greater emotional awareness, while avoidant attachment is associated with attentional avoidance of emotional content (Fraley et al., 2006). Emotional understanding depends on a rich emotional vocabulary and the ability to integrate complex emotional

information, capacities nurtured through early experiences of caregiver attunement and mental-state discourse (Thompson, 1994; Fonagy et al., 2002). Emotion regulation – perhaps the most attachment-dependent component – relies on internalized strategies first modelled and co-regulated by caregivers; secure attachment facilitates flexible regulation, while insecure patterns predict either hyperactivating or deactivating strategies (Cassidy, 1994; Gross, 2015). Interpersonal functioning, including empathy, emotional communication, and relational responsiveness, corresponds closely to expectations encoded in internal working models about the reliability and intentions of others in close relationships (Mikulincer & Shaver, 2007; Cassidy & Shaver, 2016).

Recent research outside teacher education reinforces this developmental account. Studies linking adult attachment to leadership style, resilience, empathic accuracy, and vulnerability to burnout support the conclusion that attachment patterns fundamentally shape emotional and social competencies in professional roles (Mikulincer & Shaver, 2007; Harms, 2011). Yildiz and Eldeleklioglu's (2025) study, which found that secure attachment is associated with greater social intelligence in adolescents, highlights how emotional and relational capacities continue to develop over time. Although this study does not involve teachers, the underlying psychological processes – social perception, relational sensitivity, and emotional awareness – are directly applicable to the teaching profession. Integrating attachment theory with contemporary models of teacher emotional intelligence allows for a developmental-relational conceptualization of how emotional competencies emerge in future educators. This perspective suggests that the emotional challenges teacher candidates face during training, such as managing performance anxiety, responding to classroom behavioural issues, navigating supervisory feedback, or forming professional relationships, may activate attachment-based strategies (Jennings & Greenberg, 2009; Zins et al., 2004). Teacher education programs therefore function not only as arenas for professional development but also as relational environments where attachment patterns may be re-enacted or reshaped (Mikulincer & Shaver, 2007; Pianta, 1999). Supportive mentoring, emotionally responsive supervision, and relationally attuned teaching practices within teacher education may contribute to the development of more secure emotional functioning among pre-service teachers.

From a conceptual perspective, this integrated model has profound implications for how emotional intelligence is cultivated in teacher education programs. Emotional skills cannot be understood purely as discrete competencies to be trained in isolation; rather, they are embedded in broader developmental trajectories that reflect both early relational experiences and ongoing social interactions (Mikulincer & Shaver, 2007). Attachment patterns formed in early childhood create internal working models that shape expectations about self and others, influencing how individuals perceive, interpret, and regulate emotional cues across the lifespan (Pianta, 1999). If teacher education programmes focus solely on surface-level emotional skills without addressing these deeper relational foundations, training may have limited impact, as habitual emotional strategies rooted in attachment history remain largely unexamined.

In practice, integrating attachment-informed perspectives into teacher education involves creating structured opportunities for reflective practice, relational exploration, and emotional skill development. Activities such as reflective discussion groups, journaling exercises and emotion-focused supervision allow teacher candidates to examine their habitual emotional responses, identify triggers, and consider how early relational experiences may influence their reactions in the classroom (Schön, 1983; Larrivee, 2000). Engaging in guided peer interactions and collaborative problem-solving exercises provides a safe environment in which to practice emotion regulation, empathic communication, and relational responsiveness, essential components of professional teaching (Jennings & Greenberg, 2009). By fostering self-awareness and reflective capacity, these activities help future educators develop adaptive coping strategies, promote constructive engagement with students, and enhance relational attunement with colleagues.

Educational institutions themselves can act as corrective relational environments. Consistent mentoring, emotionally responsive supervision, and collaborative learning experiences offer repeated opportunities for teacher candidates to experience relational safety and support (Mikulincer & Shaver,

2007; Pianta, 1999). Over time, these relational experiences can help modify internal working models and strengthen emotional strategies, increasing both personal resilience and professional effectiveness. For example, a teacher candidate with avoidant attachment tendencies may learn through sustained mentoring and peer collaboration to attend more closely to students' emotional cues, while those with anxious attachment patterns may develop skills to regulate heightened emotional responses and maintain professional boundaries. Such experiences illustrate the potential for teacher education programs to facilitate not only skill acquisition but also attachment-informed emotional growth.

Attachment-informed perspectives also highlight the importance of context in shaping emotional competence. Emotional intelligence is not a static trait but a dynamic set of capacities that emerges in interaction with relational and environmental factors. Within teacher education, this includes exposure to emotionally supportive mentors, participation in reflective pedagogical communities, and engagement with curriculum content that emphasizes relational skills alongside academic instruction (Zins et al., 2004; Jennings & Greenberg, 2009). These contexts provide opportunities for experiential learning, allowing pre-service teachers to integrate cognitive understanding of emotional processes with real-world application in classroom-like settings. The iterative process of reflection, practice, and feedback fosters emotional adaptability, strengthens relational awareness, and enhances the capacity to respond constructively to the emotional dynamics of teaching.

From a theoretical standpoint, viewing emotional intelligence through the lens of attachment theory offers a more holistic account of teacher emotional development. Rather than treating emotional competence as a collection of isolated skills, this perspective emphasizes that emotional and relational capacities are shaped both by early developmental experiences and by ongoing professional and social contexts. This understanding supports the design of teacher education programs that not only teach emotional knowledge and technical strategies but also cultivate reflective, relationally attuned, and emotionally secure educators. By integrating attachment theory into program design, teacher education can help future educators recognize and work through ingrained emotional tendencies, ultimately promoting classroom environments in which both teachers and students can thrive (Mikulincer & Shaver, 2007; Pianta, 1999; Schön, 1983; Jennings & Greenberg, 2009).

Conclusion

The present article has argued that emotional intelligence, a construct central to effective teaching, is deeply rooted in developmental processes shaped by early attachment experiences. While research on teacher emotional competence has advanced significantly, current models often emphasize situational or skill-based factors, neglecting the formative influence of internal working models developed during early childhood. Attachment theory provides a powerful framework for understanding why teachers differ in their emotional awareness, regulation, empathy, and relational sensitivity, and how these differences influence their instructional practices, classroom management, and professional well-being.

Integrating attachment theory with emotional intelligence research allows for a developmental-conceptualization of teacher emotional competence that acknowledges both relational history and professional context. Such integration not only deepens theoretical understanding but also offers practical guidance for teacher education. Programmes can more effectively support the emotional development of future educators by incorporating reflective practices, attachment-informed supervision, and relationally supportive learning environments that foster secure emotional functioning. These approaches can enhance teacher resilience, reduce vulnerability to burnout, and promote emotionally responsive teaching, ultimately contributing to healthier educational environments and improved student outcomes.

The article highlights the value of a developmental-relational framework for understanding teacher emotional intelligence and calls for further empirical research exploring the links between

attachment patterns, emotional development, and emotional competence in teacher populations. Future work in this area can contribute to more comprehensive teacher preparation programs that nurture not only pedagogical skills but also the emotional foundations of effective teaching, fostering classrooms where both teachers and students can thrive.

REFERENCES

- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (2015). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Routledge.
- Ayako, L. I. (2024). Teachers' competencies to support emotional intelligence development of deaf students in secondary schools in North Eastern Kenya. *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 21(1), 1508–1514. <https://doi.org/10.30574/wjarr.2024.21.1.2597>
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. Basic Books.
- Cassidy, J. (1994). Emotion regulation: Influences of attachment relationships. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 59(2–3), 228–283. <https://doi.org/10.2307/1166148>
- Cassidy, J., & Berlin, L. J. (1994). The insecure/ambivalent pattern of attachment: Theory and research. *Child Development*, 65(4), 971–991.
- Cassidy, J., & Shaver, P. R. (Eds.). (2016). *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (3rd ed.). Guilford Press.
- De Wolff, M. S., & van IJzendoorn, M. H. (1997). Sensitivity and attachment: A meta-analysis on parental antecedents of infant attachment. *Child Development*, 68(4), 571–591.
- Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E. L., & Target, M. (2002). *Affect regulation, mentalization, and the development of the self*. Other Press.
- Fraley, R. C., & Shaver, P. R. (2000). Adult romantic attachment: Theoretical developments, emerging controversies, and unanswered questions. *Review of General Psychology*, 4(2), 132–154. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.4.2.132>
- Fraley, R. C., Roisman, G. I., Booth-LaForce, C., Owen, M. T., & Holland, A. S. (2006). Adult attachment and the perception of emotional expressions: Probing the hyperactivating strategies underlying anxious attachment. *Journal of Personality*, 74(4), 1163–1190. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2006.00406.x>
- Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. Bantam.
- Gross, J. J. (2015). Emotion regulation: Current status and future prospects. *Psychological Inquiry*, 26(1), 1–26. <https://doi.org/10.1080/1047840X.2014.940781>
- Gross, J. J., & John, O. P. (2003). Individual differences in two emotion regulation processes: Implications for affect, relationships, and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(2), 348–362. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.2.348>
- Hargreaves, A. (1998). The emotional practice of teaching. *Teaching and Teacher Education*, 14(8), 835–854. [https://doi.org/10.1016/S0742-051X\(98\)00025-0](https://doi.org/10.1016/S0742-051X(98)00025-0)
- Harms, P. D. (2011). Adult attachment styles in the workplace. *Human Resource Management Review*, 21(4), 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2010.10.006>
- Jennings, P. A., & Greenberg, M. T. (2009). The prosocial classroom: Teacher social and emotional competence in relation to student and classroom outcomes. *Review of Educational Research*, 79(1), 491–525. <https://doi.org/10.3102/0034654308325693>
- Larrivee, B. (2000). Transforming teaching practice: Becoming the critically reflective teacher. *Reflective Practice*, 1(3), 293–307. <https://doi.org/10.1080/713693162>

- Main, M., & Solomon, J. (1990). Procedures for identifying infants as disorganized/disoriented during the Ainsworth Strange Situation. In M. T. Greenberg, D. Cicchetti, & E. M. Cummings (Eds.), *Attachment in the preschool years: Theory, research, and intervention* (pp. 121–160). University of Chicago Press.
- Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2004). Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological Inquiry*, 15(3), 197–215. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1503_02
- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change*. Guilford Press.
- Mikulincer, M., Shaver, P. R., & Pereg, D. (2003). Attachment theory and affect regulation: The dynamics, development, and cognitive consequences of attachment-related strategies. *Motivation and Emotion*, 27(2), 77–102. <https://doi.org/10.1023/A:1024515519160>
- Pianta, R. C. (1999). *Enhancing relationships between children and teachers*. American Psychological Association.
- Rodríguez Hernández, A. F., Hernández-Jorge, C. M., & Delgado Hernández, J. (2025). Beyond emotional intelligence: Validation of a model of emotional competence applied to teachers. *Education Sciences*, 15(9), Article 1157. <https://doi.org/10.3390/educsci15091157>
- Schön, D. A. (1983). *The reflective practitioner: How professionals think in action*. Ashgate.
- Su, H., Zhang, J., Xie, M., & Zhao, M. (2022). The relationship between teachers' emotional intelligence and teaching for creativity: The mediating role of working engagement. *Frontiers in Psychology*, 13, Article 1014905. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1014905>
- Sutton, R. E., & Wheatley, K. F. (2003). Teachers' emotions and teaching: A review of the literature and directions for future research. *Educational Psychology Review*, 15(4), 327–358. <https://doi.org/10.1023/A:1026131715856>
- Thompson, R. A. (1994). Emotion regulation: A theme in search of definition. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 59(2–3), 25–52, 250–283.
- Wang, X. (2023). Exploring positive teacher–student relationships: The synergy of teacher mindfulness and emotional intelligence. *Frontiers in Psychology*, 14, Article 1301786. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1301786>
- Yıldız, M., & Eldeleklioğlu, J. (2025). Secure attachment and perceived social support among high school students: The mediating roles of love and social intelligence. *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi (Journal of Theoretical Educational Sciences)*, 18(3), 467–490. <https://doi.org/10.30831/akukeg.1543379>
- Zins, J. E., Weissberg, R. P., Wang, M. C., & Walberg, H. J. (Eds.). (2004). *Building academic success on social and emotional learning: What does the research say?* Teachers College Press.

The Development of the Thinking Culture of the Students in Pre-Higher and Higher Education in a Digital Education Environment: a Psychodiagnostic Assessment

Bihunova S.^{a1}, Verovkina O.^a

^a Rivne State University of the Humanities, Ukraine

Article type: Research article

Abstract

The article explores the development of students' thinking culture within the context of a digital educational environment in professional pre-higher and higher education. The study provides a theoretical interpretation of the concepts of the digital educational environment and students' thinking culture and clarifies their structural characteristics. The digital educational environment is viewed as a complex educational system that integrates electronic learning resources, distance learning courses, digital technologies, professional communities, individualized learning, blended learning, and active teaching methods. Students' thinking culture is conceptualized as a multidimensional structure that includes motivational, cognitive, and social domains, each comprising meaningful, operational, and personal-value components. The study presents the results of a psychodiagnostic assessment of the level of development of students' thinking culture under conditions of digital learning. The findings demonstrate positive changes primarily in the motivational and cognitive domains, including increased achievement motivation, development of creative thinking, personal and intellectual reflection, and improved abilities for self-regulation and self-management. At the same time, communicative competencies, particularly public speaking skills, showed no significant improvement, which indicates certain limitations of learning exclusively within digital educational environments. The results highlight the potential of digital educational environments for fostering intellectual and personal development while emphasizing the importance of improving pedagogical strategies that support the development of students' communicative and social competencies.

Keywords: digital educational environment; thinking culture; psychodiagnostics; digital learning; cognitive development.

Розвиток мисленнєвої культури здобувачів фахової передвищої та вищої освіти в умовах цифрового освітнього середовища: психодіагностичний вимір

Бігунова С.^{a1}, Верьовкіна О.^a

^a Рівненський державний гуманітарний університет, Україна

Анотація

Стаття присвячена дослідженню розвитку мисленнєвої культури здобувачів фахової передвищої та вищої освіти в умовах цифрового освітнього середовища. У роботі здійснено теоретичне узагальнення понять «цифрове освітнє середовище» та «мисленнєва культура здобувачів освіти», визначено їх змістові характеристики та структурні компоненти. Показано, що цифрове освітнє середовище включає електронні освітні ресурси, дистанційні курси, цифрові технології, професійні спільноти, індивідуалізоване та змішане навчання, а також активні методи освітньої взаємодії. Мисленнєва культура здобувачів освіти розглядається як багаторівнева структура, що охоплює мотиваційну, когнітивну та соціальну сфери, кожна з яких містить змістовий, операційний і особистісно-смісловий компоненти. Представлено результати психодіагностичного дослідження рівня розвитку мисленнєвої культури здобувачів освіти в умовах цифрового освітнього середовища. Встановлено позитивну динаміку показників мотиваційної та когнітивної сфер, зокрема зростання мотивації досягнення, розвитку творчого мислення, особистісної та інтелектуальної рефлексії, здатності до саморегуляції та самоуправління. Водночас у сфері комунікативних умінь, зокрема ораторських здібностей, істотних змін не виявлено, що свідчить про необхідність подальшого вдосконалення освітніх практик у цифровому середовищі. Отримані результати можуть бути використані для подальших досліджень у галузі розвитку інтелектуальної культури та ментального потенціалу здобувачів освіти.

Ключові слова: цифрове освітнє середовище; мисленнєва культура здобувачів освіти; психодіагностика; експеримент; розвиток мислення.

¹ Corresponding author

E-mail address: svitozara.bihunova@rshu.edu.ua

ORCID: Bihunova <https://orcid.org/0000-0001-6860-6939>

Verovkina <https://orcid.org/0000-0002-1333-6668>

<https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.02>

How to cite this article: Bihunova S., Verovkina O. (2026). The development of the thinking culture of the students in pre-higher and higher education in a digital education environment: a psychodiagnostic assessment. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 54(1), 13-18. <https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.02>

© 2026 The Author(s). This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

Introduction

In the context of the development of modern higher pre-university and higher education, the problem of forming the thinking culture is becoming increasingly important. After all, the globalization of social, economic, and cultural processes, as well as Ukraine's joining the global and information space, highlight the need to educate and raise a generation that will have a high level of ability to think, obtain and process information, analyze situations, and adequately assess the results of their activities. Similarly, the ability to express one's thoughts in a way that is understandable to others and to interact constructively with others in a digital environment are of equal importance.

In psychology, thinking (or in some studies) intellectual culture is considered a component of an individual's psychological culture (H. Bal, M. Boryshevskyi, V. Moliako, N. Mykchalchuk, M. Smulson). Scientific findings indicate that a person with a high level of intellectual development is characterized by intelligence, intellectuality, a worldview of positions, ideals, values, humanity, tolerance, and the ability to realise their own views and beliefs in practical activities. Theoretical models of students' thinking culture have been developed in psychological literature. However, the researchers do not have a common view on the impact of the digital educational environment on the thinking culture of students. At the same time, it is the digital educational environment that determines the impact on the development of conceptual thinking (flexibility, divergence, depth, criticality, independence, etc.).

The relevance of this study is determined by the lack of psychological studies on the impact of the digital educational environment on the formation of the thinking culture of students which has determined the choice of the topic of this article.

Thus, *the aim* of the study is to determine how the digital educational environment influences the development of the students' thinking culture in higher and vocational pre-university education.

Methods and materials

The digital educational environment (DEE) is now seen as a complex system of various services, resources, and tools designed to adapt the educational process to the realities and requirements of the digital society. Obviously, it is characterized by multitasking, multi-level and multi-component nature and requires compliance with a number of principles during design and construction as a guarantee of effective functioning (Areshonkov, 2020). It provides an open set of digital information and communication tools designed to support various tasks in the educational process, including organizing interaction between all participants in different modes, providing rapid access to educational information in various formats, automated control of the results of its processing, etc. In this regard, such an environment is characterized by broad functional capabilities, the implementation of which is ensured by adherence to a number of principles in the process of its construction. Among them, the principles of integration, systematicity, modularity, hierarchy, technological saturation, technological openness, and web orientation play a particularly important role (Storonska, 2024).

In regulatory and legislative sources, as well as dictionaries and reference books, one can find isolated definitions of the concept of digital educational environment, as this is a modern definition that has become widely used in recent decades. In particular, the digital environment refers to the digital representation of audio and video data on the World Wide Web and other technologies that can be used to create and distribute digital content (Pivniak 2010).

The digital educational environment is driven by the needs of the digital society and modern students, to have access to the educational process, in particular, teaching and learning materials, in a 24×7 format. We consider the concept of a 'digital educational environment' (DEE) to be defined as follows: it is an artificially created educational environment in which the didactic goals of learning, cooperation and communication among participants in the educational process are achieved through the balanced and appropriate use of digital technologies. It should be pointed out that the digital educational environment should support the comprehensive development of all participants in the

educational process, where the educational program for the professional training of students is successfully implemented.

According to the classification DEE embraces the following list:

- a) electronic educational resources: video libraries, audiobooks, electronic textbooks;
- b) distance learning courses: webinars, conferences, chats, master classes;
- c) professional communities: blogs, websites, YouTube channel. portfolio-CV;
- d) document flow: monitoring and control of knowledge, regulatory and legal framework;
- e) individual training: group training (including small groups), collective training;
- f) blended learning: distance learning, traditional learning, asynchronous learning, mobile learning;
- g) active teaching methods: games, dialogue, integration, training, practical exercises (Pavlova, 2024).

At this stage of the study, we will examine the structure of an individual's thinking culture. According to the studies, thinking culture is considered to be a combination of motivational, cognitive, and social spheres of the personality, which in turn contain content, operational, and personal-meaningful layers (Verovkina, 2010, 2025; Mychalchuk, 2025, 2024).

These layers contain their components. For instance, the content layer of the motivational sphere includes the component “positive motives that contribute to the development of thinking culture”, while the operational layer of this sphere includes the component “achievement motivation”. The content layer of a cognitive sphere consists of the components “digital skills and abilities” and “acquiring creative activity experience”. The operational layer consists of the following components: “creative thinking indicators”, “creative abilities”, “mental operations”, while the personal-semantic layer of the cognitive sphere consists of the components “intellectual reflection” and “personal reflection” (Park, 2023; Peng, 2025; Rawlings, 2024; Sari, 2024; Shaber, 2025)

The content layer of the social sphere includes the following components: “personally significant qualities”, “public speaking skills”; the operational layer embraces “ability to self-regulate socially” and “ability to self-manage”; the personal-semantic layer includes “satisfaction with learning in a digital environment” and “development of empathy”.

Results

The next stage of this study was to conduct a formative (descriptive) section, which aimed to prove that the development of students' thinking culture occurs more intensively in a digital educational environment. Sixty students from a vocational college and university participated in the observational study and were divided into control and experimental groups. The descriptive section of the experiment consisted of three stages. At the first stage, the goal was to analyze the level of development of the motivational sphere of students' thinking culture. The survey results showed that most students (83.7% in E1, 85.2% in K1) do not accurately understand or do not understand at all the essence of the category “thinking culture”, identifying it either with thinking or with intelligence. Quite a lot of students (34.8% in E1, 39.8% in K1, 32.4) showed an average level of achievement motivation.

The second stage of the diagnostic assessment covered the diagnosis of the level of development of the cognitive sphere of students' thinking culture (Dwyer, 2025; Ersoy, 2026; Liu, 2023). In this regard, the level of digital skills, experience in creative activities, etc. was assessed. The lowest results were obtained by the students in the experimental and control groups in terms of diagnostic abilities (the average score for a high level of development in E1 is 10.7%, in K1 – 10.6%). This indicates that students lack self-education skills and are unable to independently master educational information at a creative level. Quite low results were obtained for “constructive skills”. Based on this, it was concluded that without a specially organized digital environment, students are unable to independently select, analyze, and synthesize educational material. During the assessment of the operational layer of the cognitive sphere of students' thinking culture, the qualitative characteristics of students' creative thinking in the traditional process of their educational and

cognitive activities were diagnosed. The diagnostic method was based on the individual's ability to think divergently (according to D. Guilford). The diagnostic data allowed us to come to the following conclusions. The most developed skill among the students is the ability to put forward hypotheses and unusual ideas, as evidenced by the indicators for the "originality" factor. Less pronounced is the ability of the student to transfer knowledge and skills to new situations and isolate specific aspects of a problem, which indicates a low level of "flexibility of thinking". The data on the components of personal reflection indicate the student's inability to analyze and understand their mental state, as well as to understand their desires and dreams.

The third stage of the descriptive section was aimed at identifying the level of development of the social sphere of students' thinking culture. It should be noted that although "responsibility" occupies one of the most significant places in students' self-assessment and expert assessment, these results still differ significantly in percentage terms. Students gave the lowest percentages to qualities such as "originality", "ability to predict" and "tolerance in communication". Low results were also obtained for the public speaking skills of students in the experimental and control groups. The students find it difficult to express their point of view, which indicates the underdevelopment of the content layer of the social sphere of students' thinking culture. When diagnosing the ability to self-manage, we meant the ability of a person to control their own thoughts and actions. The presence of self-management abilities characterizes a person as strong and strong-willed, with a high level of personal activity. The results obtained from the social self-regulation test show that 36.95% of students in group E1 and 37.14% in group K1 are inattentive, unrestrained, and unable to concentrate. Such students have no experience of positive communication.

To sum it up, the diagnosis of students' thinking culture revealed low scores in the content, operational, and personal-meaning layers of the motivational, cognitive, and social spheres of the phenomenon under study. Practically all the students were unable to combine learning with the process of self-education and self-knowledge. Only a few demonstrated a high level of a few indicators of thinking culture. At the descriptive stage, a comparative analysis was conducted between the control group, which was taught using a traditional approach, and the experimental group, which was taught in DEE. The above conditions and components of the application of the digital educational environment were the key in conducting the experiment. The results are presented in the table.

Table 1

The development of students' thinking culture using the capabilities of the digital educational environment

Spheres of thinking culture	Control Group, descriptive section	Control group, traditional studying	Experimental group, descriptive section	Experimental group, experiment with DEE
Motivational Sphere	85.2%	83.7%	85, 9%	89,9%
Cognitive Sphere	10,7%	10, 8%	10,6%	11,46%
Social sphere	37,14%	37,2%	36,96%	38%

It should be noted that not all the components of students' thinking culture developed evenly after the experimental implementation. For example, public speaking skills, which belong to the social sphere of the thinking culture, were not significantly improved. However, the components of the motivational and cognitive spheres have increased significantly.

Conclusion

All things considered, the paper presents a theoretical generalization of the digital educational environment and clarifies the content of students' thinking culture. The latter is considered as a model combining motivational, cognitive, and social spheres, which in turn has content, operational, and personal-meaning layers.

Based on the generalization of data obtained in the formative experiment, it was determined that the organization of a digital educational environment contributes to the development of students' thinking culture. It has been proven that learning in a digital educational environment contributes to the development of students' creative abilities, the improvement of their mental operations, personally significant qualities, personal and intellectual reflection, the need for self-actualization, self-management, cognitive activity, etc. This study does not exhaust the issue of developing students' thinking culture. We consider it expedient to further study the psychological prerequisites for effective ways of forming students' thinking culture, not only in the digital educational environment.

Furthermore, prospects for further research in this area relate to the practical aspect of psychology and concern the introduction of new models and research methods in the field of thinking, mental, intellectual culture, as well as the application of new active teaching methods.

REFERENCES

- Areshonkov, V. Yu. (2020). Tsyfrovizatsiia vyshchoi osvity: vyklyky ta vidpovidi: Naukova dopovid na metodolohichnomu seminari NAPN Ukrainy. Shliakhy i mekhanizmy pidvyshchennia konkurentospromozhnosti universytetiv Ukrainy (19.11.2020). *Visnyk NAPN Ukrainy*, 2(2), 1–6. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-2-13-2>
- Dwyer, C. P., Campbell, D., & Seery, N. (2025). An evaluation of the relationship between critical thinking and creative thinking: Complementary metacognitive processes or strange bedfellows? *Journal of Intelligence*, 13(2), Article 23. <https://doi.org/10.3390/jintelligence13020023>
- Ersoy, E., & Kara, D. Ö. (2026). The effect of the creative problem-solving approach on creative thinking skills. *Frontiers in Psychology*, 17, Article 1734855. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2026.1734855>
- Liu, Z., Yu, H., Feng, M., & Hou, Y. (2023). Thinking styles and creativity: The mediating role of psychological adjustment in college students. *Behavioral Sciences*, 13(10), Article 875. <https://doi.org/10.3390/bs13100875>
- Mykhalchuk, N. O., & Ivashkevych, E. Z. (2024). Compliment as an existence of speech etiquette: Linguistic and cultural aspect. *Naukovi zapysky NU "Ostrozka akademiia". Serii: Filolohiia*, 21, 25–30. [https://doi.org/10.25264/2519-2558-2024-21\(89\)-25-30](https://doi.org/10.25264/2519-2558-2024-21(89)-25-30)
- Mykhalchuk, N., & Komarnitska, L. (2023). The ways of development of students' creative thinking by actualizing their auditory differential sensation. *Problemy suchasnoi psykholohii*, 61, 74–95. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2023-61.74-95>
- Mykhalchuk, N., & Koval, I. (2024). Psychological functions of socio-cultural competence. *Problemy suchasnoi psykholohii*, 63, 219–241. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2024-63.219-241>
- Mykhalchuk, N., Ivashkevych, E., & Chala, Yu. (2024). The problem of professionally significant experience in contemporary psychology. *Psykhologhiia: realnist i perspektyvy*, 22, 69–77. https://doi.org/10.35619/prap_rv.v1i22.368
- Mykhalchuk, N., Ivashkevych, E., & Liashenko, L. (2024). Main linguistic characteristics of the concept PREDICANIVENESS. *Akademichni studii. Serii: Humanitarni nauky*, 1, 100–108. <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2024.1.16>
- Mykhalchuk, N., Ivashkevych, E., Gron, L., & Nikolaichuk, H. (2024). Innovative ways of using video resources in developing students' creative thinking during online education in the conditions of war in Ukraine. *Innovatyka u vykhovanni*, 19, 59–69. <https://doi.org/10.35619/iuu.v1i19.598>

- Park, J. H., Li, Y., & Niu, W. (2023). Revisiting creativity and critical thinking through content analysis. *Journal of Creativity*, 33(2), Article 100056. <https://doi.org/10.1016/j.yjoc.2023.100056>
- Pavlova, N. S. (2024). Tsyfrovo osvritnie seredovyshche u konteksti tsyfrovizatsii osvity. In *Scientific Method: Reality and Future Trends of Researching* (Proceedings of the VI Scientific and Theoretical Conference, Zagreb, Croatia). <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1988>
- Peng, Q., Ma, Y., Zhang, L., & Zhou, R. (2025). The impact of brain science literacy on creative thinking: A meta-analytic study. *Frontiers in Education*, 10, Article 1637506. <https://doi.org/10.3389/educ.2025.1637506>
- Pivniak, H. H., Busyhin, B. S., Diviziniuk, M. M., et al. (2010). *Tlumachnyi slovnyk z informatyky*. Natsionalnyi hirnychyi universytet.
- Rawlings, B. S., & Cutting, S. J. (2024). Linking disparate strands: A critical review of the relationship between creativity and education. *Educational Psychology Review*, 36, Article 135. <https://doi.org/10.1007/s10648-024-09973-z>
- Sari, T. N. I., & Rakhmawati, A. (2024). Analysis of the quality of critical thinking and creativity questions in high school biology subjects with the Rasch model. *Research and Development in Education (RaDEn)*, 4(1), 602–616. <https://doi.org/10.22219/raden.v4i1.32758>
- Shaber, N., Shah, S. K., Imran, M., & Almusharraf, N. (2025). Exploring the relationship between critical thinking and creativity in university students: Gender differences and the assessment of skills. *Education Sciences*, 15(4), Article 464. <https://doi.org/10.3390/educsci15040464>
- Storonska, O. S. (2024). Pryntsypy pobudovy suchasnoho tsyfrovoho osvitnoho seredovyshcha. *Akademichni vizii*, 27. <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/779>
- Verovkina, O. Ye. (2010). *Psykhologichni chynnyky formuvannia myslennievoi kultury pidlitkiv* (Doctoral dissertation). Kyiv.
- Verovkina, O., Simko, A., & Zavatska, N. (2025). Psychological ways of the development of different types of thinking of students as their soft skills. *Problemy suchasnoi psykhologii*, 65, 9–30. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2025-65.9-30>

Парадокс «ефекту Мобіуса» у контексті трансформації ринку цінних паперів України за воєнного стану

JEL D30, G12

Болотіна Є.^{а1}, Кондратенко О.^б^а Київський інститут бізнесу та технологій, Україна^б Донбаська державна машинобудівна академія, Україна

Анотація

У статті досліджується феномен так званого ефекту Мобіуса в контексті трансформації ринку цінних паперів України в умовах повномасштабної війни та глибоких економічних потрясінь. Концепція ефекту Мобіуса пов'язана з припущенням, що найвагоміші інвестиційні можливості виникають у періоди максимальної невизначеності та песимізму на фінансових ринках. Український ринок цінних паперів у сучасних умовах є прикладом економічної системи, що функціонує під впливом одночасних військових, політичних та фінансових ризиків. Метою дослідження є виявлення особливостей прояву цього феномена в національному фінансовому середовищі та аналіз структурних змін, що відбуваються на ринку капіталу. У роботі використано методи порівняльного аналізу, узагальнення статистичних даних державних боргових інструментів та підходи поведінкової економіки. Особливу увагу приділено зміні структури інвесторів та ролі цифрових фінансових сервісів у підтриманні функціонування ринку. Результати дослідження засвідчують, що в умовах війни відбулася суттєва трансформація ринку цінних паперів України: корпоративний сегмент демонструє обмежену активність, тоді як сегмент державних боргових інструментів характеризується зростанням участі приватних інвесторів. Формування нової моделі ринку пов'язане з поєднанням економічних стимулів, суспільної солідарності та технологічних можливостей цифрових фінансових платформ. Отримані результати дають підстави розглядати український досвід як приклад адаптації ринку капіталу до умов системної кризи та як потенційну основу для подальшого відновлення фінансового сектору в післявоєнний період.

Ключові слова: інвестиційна поведінка; приватні інвестори; ринки, що розвиваються; цифровізація фінансових ринків; економіка війни.

The Paradox of the Mobius Effect in the Context of the Ukrainian Securities Market Transformation during the Martial Law

Bolotina Y.^{a1}, Kondratenko O.^b^a Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine^b Donbass State Engineering Academy, Ukraine

Article type: Research article

Abstract

The article examines the phenomenon known as the Mobius effect in the context of the transformation of the Ukrainian securities market during a period of full-scale war and deep economic disruption. The concept of the Mobius effect is associated with the assumption that the most significant investment opportunities arise during periods of maximum uncertainty and pessimism in financial markets. The Ukrainian securities market under current conditions represents a unique case of an economic system operating under simultaneous military, political and financial shocks. The purpose of the study is to identify the specific manifestations of this phenomenon within the national financial environment and to analyse structural changes taking place in the capital market. The research is based on comparative analysis, generalisation of statistical data related to government debt instruments and theoretical approaches of behavioural economics. Particular attention is given to the transformation of investor profiles and to the role of digital financial services in maintaining market functionality. The results indicate that the Ukrainian securities market has undergone a substantial transformation during the wartime period. While the corporate segment demonstrates limited activity, the segment of government debt instruments shows a significant increase in participation by private investors. The emergence of this new market model reflects the interaction of economic incentives, social solidarity and the expanding role of digital financial platforms. The findings suggest that the Ukrainian experience may be interpreted as an example of capital market adaptation under systemic crisis conditions and may serve as a foundation for the future recovery of the financial sector in the post-war period.

Keywords: emerging markets; financial market digitalization; investment behaviour; retail investors; war economy

¹ Corresponding author

E-mail address: bolotina@kibit.edu.ua

ORCID: Bolotina <https://orcid.org/0000-0001-6939-3840>Kondratenko <https://orcid.org/0000-0001-8572-0477><https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.03>

How to cite this article: Bolotina, Y., & Kondratenko, O. (2026). The paradox of the Mobius effect in the transformation of the Ukrainian securities market during martial law. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 54(1), 19-27. <https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.03>

© 2026 The Author(s). This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

Received: 05.11.2025

Revised: 14.11.2025

Accepted: 28.11.2025

Вступ

У сучасних умовах глобальної нестабільності ринки, що розвиваються (Emerging Markets), стикаються з безпрецедентними викликами. Особливе місце серед них посідає Україна – держава, чий фінансовий сектор функціонує в умовах повномасштабного воєнного стану. Традиційні економічні моделі часто виявляються нерелевантними для прогнозування поведінки інвесторів у таких екстремальних умовах. Тож особливого значення набуває концепція Марка Мобіуса («*The Little Book of Emerging Markets*», 2012), яку в інвестиційних колах називають «ефектом Мобіуса», що базується на циклічності та парадоксальності сприйняття ризиків: межа між максимальним падінням і початком відновлення є настільки тонкою, що більшість учасників ринку пропускають момент найкращих інвестиційних можливостей через психологічний тиск негативних новин, але саме в моменти найвищої невизначеності закладається фундамент для майбутнього надприбутку.

Сьогодні український ринок цінних паперів перебуває у стані глибокої трансформації. З одного боку, спостерігається майже повна зупинка торгів акціями корпоративного сектору, з другого боку, наявне вибухове зростання сегмента внутрішніх державних запозичень (ОВДП). Аналіз, як «ефект Мобіуса» проявляється в сучасній Україні, дозволяє оцінити перспективи відновлення фондового ринку в поствоєнний період і зрозуміти логіку внутрішнього інвестора, котрий продовжує вкладати кошти в активи країни, яка воює.

Методи та матеріали

Питання циклічності ринків і психології інвестування на ринках, що розвиваються, широко висвітлені у працях Марка Мобіуса, який запровадив концепцію інвестування в умовах «максимального песимізму». Дослідження впливу війни на ринки цінних паперів у 2022–2025 рр. стало однією з найпопулярніших тем у світовій фінансовій науці. Зарубіжні автори зосереджуються на «шокових» ефектах, географічній близькості до конфлікту і волатильності секторів (енергетика, оборонна промисловість): аналізують дані зі 160 країн і доводять, що ринки негативно реагують на воєнні дії, але ступінь падіння залежить від рівня торговельної інтеграції з країнами конфлікту (Boungou, Yatié, 2022); підкреслюють нерівномірність впливу війни на капіталізацію компаній у різних регіонах світу (Boubaker et al., 2022); фокусуються на методі аналізу подій (event study) та вивчають, як швидко інвестори в найбільших економіках світу заклали ризики війни в ціни паперів (Yousaf et al., 2022); систематизують асиметричні ризики для фінансових ринків та ланцюжків постачання в умовах тривалого конфлікту (Ahmed et al., 2023); представляють аналіз європейських фондових індексів, які виявилися найбільш вразливими до енергетичної кризи, спричиненої війною (Das et al., 2023); презентують глибоке дослідження волатильності ринків та секторних зрушень, виокремлення «безпечних гаваней» для інвесторів під час війни (Izzeldin et al., 2023); передбачають довгострокову трансформацію фінансових стратегій та адаптацію ринків до перманентної політичної нестабільності (Gopal, 2025).

У вітчизняній науковій думці дослідженням ринку цінних паперів присвячено низку праць, в яких аналізують ролі військових облігацій як основного інструменту виживання ринку (Лютій, Пироженко, 2023); визначають структурні змін у капіталізації та ліквідності ринку під час війни (Шелудько, 2023); розглядають адаптацію інфраструктури ринку до умов блекаутів та кіберзагроз (Коваленко, Кошечев, 2023); вибудовують порівняльну характеристику доходності державних та корпоративних паперів у 2023–2024 рр. (Заяц, Котковський, 2024); висвітлюють вплив воєнного стану на фінансову архітектуру України, зокрема фондові аспекти (Пасічник, 2024).

Однак у науковій літературі спостерігається дефіцит досліджень, які би поєднували психологічний парадокс Мобіуса із сучасним цифровим інструментарієм (FinTech-революція в Україні); трансформацію воєнного ризику у фінансовий актив через механізм «військових облігацій»; перехід від домінування інституційних інвесторів (банків) до масового роздрібного інвестора (фізичних осіб) в умовах війни. Попри значну увагу теоретиків (Мобіус,

Грем) до циклів формування капіталу, практичний прояв інвестиційної стійкості українського ринку 2022–2025 рр. залишається поза фокусом глибокого академічного аналізу, що зумовлює актуальність теми роботи.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та емпіричний аналіз трансформації ринку цінних паперів України в умовах воєнного стану крізь призму концепції «ефекту Мобіуса», ідентифікація нових механізмів інвестиційної активності роздрібних інвесторів як чинника фінансової стійкості держави. Дослідження полягає у доведенні гіпотези, що в умовах війни в Україні «ефект Мобіуса» набув нової форми «цифрового інвестиційного патріотизму»: роздрібний інвестор, ігноруючи класичні показники ризику (Default Swap, висока інфляція), стає основним стабілізаційним чинником ринку, використовуючи спрощений доступ через FinTech-платформи.

Результати

Назва «Парадокс Мобіуса» у контексті фондового ринку не є стандартним академічним терміном (напр., «парадокс ощадливості» Кейнса), але вона – ідеальна метафора для опису циклічних, замкнених і часто абсурдних процесів, що в економіці зазвичай використовують щодо ситуацій, де кінець стає початком або поверхня ринку здається двосторонньою (позитив / негатив), але насправді наявна єдина нерозривна лінія.

Сучасний ринок цінних паперів України станом на 2024–2025 рр. виступає унікальним об'єктом для аналізу. Йдеться про «воєнну економіку», де класичні ринкові механізми переплітаються із жорстким державним регулюванням та безпрецедентними викликами. Доцільно констатувати домінування державного боргу (ОВДП), оскільки сьогодні ринок цінних паперів України – ринок державних облігацій (ОВДП). Держава має колосальну потребу у фінансуванні бюджету, а ОВДП – найнадійніший та найліквідніший інструмент. Ставки за ОВДП у 2024–2025 рр. залишаються привабливими (14-16%), що робить їх головним конкурентом банківських депозитів.

ОВДП – облігації внутрішньої державної позики України, тобто боргова розписка від держави. Коли ви купуєте ОВДП, то позичаєте свої гроші державі на певний термін, а держава зобов'язується повернути їх вам із відсотками (доходом). Емітентом паперів є Міністерство фінансів України, що робить ОВДП найбільш надійним фінансовим інструментом у країні, оскільки виплата гарантується державою всім її майном.

Під час воєнного стану з'явився особливий вид ОВДП – військові облігації. Це ті самі державні папери, але кошти від їх продажу йдуть цільовим призначенням на потреби Збройних Сил України та соціальну підтримку в умовах війни. Вони стали драйвером «ефекту Мобіуса».

Варто навести переваги ОВДП. На відміну від банківських депозитів, де гарантується лише певна сума (Фонд гарантування вкладів), виплати за ОВДП гарантовані державою в повному обсязі. Дохід від ОВДП не оподатковується (немає 18% ПДФО та 1,5% військового збору), що робить їх вигіднішими за депозити. Можна купувати облігації в гривні, доларах США, євро чи продати облігацію на вторинному ринку через брокера чи банк до завершення терміну її дії, якщо знадобляться гроші: купуєте одну облігацію (номінальна вартість зазвичай 1000 грн), держава встановлює ставку (15% річних), за рік ви отримуєте свої 1000 грн плюс 150 грн доходу.

Тож ОВДП – основний інструмент, який «оживив» фондовий ринок України. Завдяки цифровізації (купівля через «Дію», Monobank, Sense Bank) ОВДП перетворилися з інструменту для великих банків на масовий продукт для кожного громадянина.

Найбільш критичними є показники, що демонструють перехід ринку в режим «виживання» та його концентрацію на державному секторі. Згідно з аналітикою НКЦПФР та даними джерел (Лютиний, 2023; Шелудько, 2023), ключову трансформацію можна описати такими показниками:

1. Домінування державних цінних паперів (ОВДП), бо ринок практично повністю трансформувався в інструмент фінансування бюджету. У 2023–2024 рр. понад 95-98% усього обсягу торгів на організованому ринку припадає на державні облигації (зокрема військові). Ринок акцій та корпоративних облигацій перебуває у стані «технічної стагнації», де обсяги торгів є мінімальними та часто мають епізодичний характер.

2. Обсяги залучених ресурсів через «Військові облигації» – головний інструмент, що ілюструє «Ефект Мобіуса» (циклічне повернення капіталу в економіку через оборонні потреби): за 2023 рік через ОВДП до бюджету було залучено понад 500 млрд грн. Станом на 2024 рік значну частку покупців складають не лише банки, а й фізичні особи (населення), обсяг вкладень яких зріс у кілька разів порівняно з довоєнним періодом (перевищив 50-60 млрд грн).

3. Інфраструктурна зміна, оскільки війна прискорила «очищення» ринку: кількість професійних учасників (брокерів, дилерів) скоротилася через невідповідність новим пруденційним нормативам та неможливість підтримувати діяльність в умовах низької ліквідності корпоративного сектора. Відбулася повна цифровізація: купівля паперів через застосунки («Дія», банківські сервіси) стала основним каналом для роздрібного інвестора.

Ці дані слід використовувати надалі у контексті «Ефекту Мобіуса» так: держава випускає облигації для фінансування армії; громадяни та бізнес купують цінні папери, віддаючи вільні кошти; гроші через бюджет повертаються в економіку (зарплати військових, замовлення оборонпрому); економіка генерує новий дохід, який знову інвестується в облигації.

У класичній теорії ринок не створює новий капітал для розвитку бізнесу, а працює на збереження цілісності системи. Парадокс Мобіуса в Україні у тому, що максимальний ризик створює потенціал для максимальної прибутковості в майбутньому, змушуючи інвесторів рухатися по замкненій траєкторії між страхом втрати і жадобою надприбутку, де ці два стани є частиною однієї площини. Сьогодні спостерігаємо «революцію приватного інвестора» завдяки застосунку «Дія» та банківським сервісам, адже кількість українців, що інвестують у держборг, зросла в рази. Клінічна смерть корпоративного сектора: якщо ринок облигацій «живіший за всіх живих», то ринок акцій перебуває у стані глибокої стагнації. Більшість українських акцій не торгуються активно.

В Україні зараз фактично немає фондової біржі в її класичному варіанті, де щохвилини купують частки великих підприємств, як у Нью-Йорку. Багато емітентів перебувають у зоні бойових дій або мають зруйновані активи, що робить їх акції надто ризикованими. Поява «військових» та «муніципальних» облигацій означає, що громади починають самостійно залучати капітал для відновлення інфраструктури, що є доброю ознакою децентралізації фінансів.

Класичне трактування «ефекту Мобіуса» передбачає, що інвестор має купувати активи тоді, коли ринкові настрої досягають «дна». В історії сучасного фінансового світу важко знайти більш ілюстративний приклад цього явища, ніж ринок внутрішніх державних облигацій (ОВДП) України після лютого 2022 року. За логікою класичних моделей ризику, українські цінні папери мали стати «сміттєвими» (distressed assets). Проте замість повного виходу капіталу, відбулось парадоксальне зростання попиту з боку приватних осіб, що підтверджує тезу М. Мобіуса: ринки, які розвиваються, рухаються не лише за економічними розрахунками, а й за потужними психологічними векторами.

Для наукового обґрунтування варто навести динаміку залучення коштів через ОВДП: якщо до 2022 р. частка фізичних осіб на ринку була незначною, то станом на 2024–2025 рр. обсяг ОВДП у власності населення перевищив 70 млрд грн. У періоди найвищої невизначеності (2022–2023 рр.) ставки за облигаціями сягали 18-20% у гривні. Це ідеально відповідає «точці Мобіуса»: максимальна винагорода за прийняття максимального ризику.

У своїй книзі Марк Мобіус (2012) зазначав, що доступ до ринків є критичним фактором. В Україні відбулася безпрецедентна технологічна інтеграція – купівля державних

паперів через застосунок «Дія» та необанки (Monobank, Sense Bank) знизила поріг входу до мінімуму. Ринок цінних паперів перестав бути елітарним клубом, перетворившись на інструмент масового фінансового опору та заощадження (Табл.1).

Таблиця 1

Порівняння класичного «Ефекту Мобіуса» та українського кейсу

Параметр порівняння	Теорія Мобіуса (класика)	Український кейс (2022–2025)
Головний актив	Акції компаній (Equity)	Державні облигації (Bonds)
Драйвер купівлі	Очікування прибутку	Безпека + Патріотизм + Прибуток
Поріг входу	Високий (через брокерів)	Мінімальний («Дія», 1000 грн)
Джерело оптимізму	Економічне відновлення	Військова та фінансова допомога Заходу

Джерело: розроблено авторами

Ринок ОВДП в Україні продемонстрував стійкість, яка не вписується в стандартні лінійні прогнози, але повністю корелюється з теорією циклічності Мобіуса. Коли зовнішні інституційні інвестори виявляли обережність, внутрішній роздрібний інвестор став головним драйвером ліквідності, забезпечуючи «петлю зворотного зв'язку», яка стабілізувала фінансову систему.

Аналіз емпіричних даних функціонування ринку капіталу України у 2022–2025 рр. дозволяє виокремити три ключові етапи реалізації «ефекту Мобіуса»:

1. Фаза «Граничного песимізму» (лютий – червень 2022 р.), де більшість інвесторів капітулюють. В Україні це період замороження торгів на біржах та падіння котирувань євробондів до 15-20% від номіналу. Проте саме тут держава запропонувала «Військові облигації», які стали першою петлею у «стрічці Мобіуса», поєднавши фінансовий розрахунок із національною безпекою.
2. Фаза інституційної адаптації (2023 р.), коли спрацював другий аспект теорії – неминуче повернення капіталу туди, де пропонують премію за ризик. Ставка ОВДП у 19-25% (у пікові періоди) привернула увагу не лише патріотично налаштованих громадян, а й раціональних інвесторів, які зрозуміли, що негативні очікування були переоцінені.
3. Етап формування «нової норми» (2024 – кінець 2025 рр.) – фінальна стадія ефекту: ринок стабілізувався, а обсяги вкладень фізичних осіб продовжують зростати навіть за умови поступового зниження облікової ставки НБУ.

Якщо у 2021 році частка населення на ринку ОВДП була статистичною похибкою, то наприкінці 2025 р. вони стали третьою за силою групою власників після банків та НБУ.

Результати доводять, що український ринок цінних паперів спростував песимістичні прогнози завдяки «демократизації капіталу». Ефект Мобіуса в Україні спрацював не через повернення іноземних інституційних фондів, які залишаються обережними, а через масову мобілізацію внутрішніх роздрібних інвесторів, що створює унікальний прецедент, коли локальний ресурс є «кредитором останньої надії» для власної держави. На основі аналізу «ефекту Мобіуса» та його специфіки в Україні, доречно запропонувати кроки для забезпечення сталого розвитку фінансового сектору:

- 1) слід використати успішний досвід «цифровізації» ОВДП для спрощення виходу на ринок українських підприємств: розробити механізм «народних корпоративних облигацій» для компаній критичної інфраструктури (особливо для енергетики, агросектору) та посилити законодавчий захист прав нових роздрібних інвесторів, щоб запобігти розчаруванню при переході від безризикових держоблігацій до ризикових інструментів;
- 2) враховуючи психологічну основу «ефекту Мобіуса», банкам доцільно розширювати освітні програми для клієнтів, пояснюючи цикли ринку та важливість диверсифікації.

Створення податкових пільг для довгострокових інвестицій (на 3-5 років) дозволить перетворити «швидкі» воєнні інвестиції на довгий ресурс для відбудови країни.

За логікою Мобіуса, поточний стан українського ринку (низька оцінка активів при високих ризиках) є вікном можливостей для формування портфеля акцій компаній, що матимуть ключове значення у поствоєнному відновленні. Для доведення гіпотези про зміну структури ринку наведемо цифри (дані НБУ та НКЦПФР): обсяг ОВДП у власності фізичних осіб зріс із 25,5 млрд грн (січень 2022 р.) до понад 72 млрд грн (кінець 2024 р.), тобто зростання майже у 3 рази за війни. Понад 60% усіх інвестицій населення здійснюється через цифрові канали (мобільні застосунки), що підтверджує тезу про технологічну детермінованість ринку. Середньозважена ставка за гривневими ОВДП у 2023–2024 рр. коливалася в межах 15-19%, що забезпечило позитивну реальну дохідність (вище рівня інфляції), стимулюючи перехід від споживання до інвестування (Табл.2).

Таблиця 2

Стратегічні напрями розвитку фондового ринку

Напрямок	Захід	Очікуваний результат
Державний борг	Диверсифікація термінів погашення (довгі папери)	Зниження бюджетного навантаження
Корпоративний ринок	Облігації на відбудову (Reconstruction Bonds)	Залучення приватного капіталу в інфраструктуру
Технології	Торгівля акціями в «Дії»	Максимальна ліквідність ринку

Джерело: розроблено авторами

Для компаній, що займаються відновленням (енергетика, логістика), доцільно впровадити випуск облігацій із частковим державним забезпеченням. Це дозволить масштабувати досвід ОВДП на реальний сектор економіки, що допоможе створити «пільгове вікно» для виходу на біржу представникам середнього та великого бізнесу, які постраждали від війни, але мають потенціал відновлення. Впровадження технології блокчейн для токенизації активів реального сектору (Real World Assets, RWA) дозволить ще більше знизити поріг входу та залучити глобальний капітал через децентралізовані фінансові платформи. Необхідне повне завершення лінку з *Euroclear/Clearstream*, щоб іноземні приватні інвестори могли купувати українські папери легко, як громадяни всередині країни. Оскільки більшість нових інвесторів є «новачками», держава та брокери мають запровадити масові курси з управління ризиками, що запобіжить масовому виходу капіталу в разі тимчасових ринкових корекцій.

Висновок

Дослідження сучасного стану ринку цінних паперів України крізь призму концепції Марка Мобіуса дозволяє стверджувати: український кейс доводить життєздатність «ефекту Мобіуса». В умовах найвищого геополітичного та воєнного ризику внутрішній ринок капіталу не припинив існування, а трансформувався. Точка максимального песимізму стала початком формування нової культури масового інвестування. Цифровізація доступу до фондового ринку – головний чинник, що дозволив реалізувати «контраріанську» стратегію (інвестування проти тренду паніки) мільйонам громадян, створивши унікальний фундамент для майбутнього відновлення корпоративного сектору.

Для повноцінного завершення «циклу Мобіуса» та переходу до фази стійкого зростання необхідна конвертація поточного інтересу приватних інвесторів до ОВДП у майбутні інвестиції, в акції українських підприємств під час відбудови. Отримані результати

можуть бути використані для розробки стратегій залучення приватного капіталу в економіку країн, що перебувають у стані збройних конфліктів або глибоких структурних криз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Житар, М. (2025). Механізми захисту прав інвесторів на ринку цінних паперів: адаптація до стандартів ЄС. *Наукові праці НДФІ*, 105–118.
- Заяц, О., & Котковський, В. (2024). Інвестиційна привабливість інструментів фондового ринку України під час війни. *Бізнес Інформ*, 2, 114–121.
- Звіт про фінансову стабільність. (2024). Національний банк України. <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2024-roku>
- Коваленко, Ю., & Коцесев, О. (2023). Ринок цінних паперів в Україні: воєнні реалії та післявоєнна реконструкція. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*, 8(1), 45–53.
- Корнєєв, В. (2024). Інвестиційний потенціал ринку капіталу в період повоєнного відновлення. *Економічний аналіз*. Вид-во ТНЕУ «Економічна думка».
- Лютий, І., & Пироженко, О. (2023). Трансформація фондового ринку України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*, 48. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-61>
- Пасічник, Ю. (2024). Вплив воєнного стану на фінансову архітектуру України: фондові аспекти. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*, 35(1), 89–96.
- Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 19.06.2020 № 738-ІХ. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20>
- Статистика ринку ОВДП. (2025). Міністерство фінансів України. Офіційний сайт.
- Стеценко, Б. (2022). Облігації внутрішньої державної позики як домінуючий інструмент фінансового ринку. *Ринок цінних паперів України*. ДВНЗ «КНЕУ ім. Вадима Гетьмана», 22–31.
- Терещенко, О. (2025). Цифрові фінансові активи як інструмент модернізації ринку капіталу України. *Фінанси України*. ДННУ «Академія фінансового управління», 45–62.
- Шелудько, Н. (2023). Фінансові ринки України: дестабілізаційні чинники та інструменти відновлення. *Економіка України*, 5, 22–38.
- Ahmed, S., Hasan, M., & Kamal, M. R. (2023). The Russia–Ukraine war and the global financial market: A review of the evidence. *Journal of Economic Asymmetries*, 28, e00317.
- Boungou, W., & Yatié, A. (2022). The impact of the Ukraine–Russia war on world stock market returns. *Economics Letters*, 215, 110516.
- Boubaker, S., Goodell, J. W., Pandey, D. K., & Kumari, V. (2022). Heterogeneous impacts of wars on global equity markets: Evidence from the invasion of Ukraine. *Finance Research Letters*, 48, 102934.
- Das, B. C., Hasan, F., Sutradhar, S. R., & Shafique, S. (2023). Ukraine–Russia conflict and stock markets reactions in Europe. *Global Journal of Flexible Systems Management*, 24(3), 395–407.
- Izzeldin, M., Muradoğlu, G., Pappas, V., et al. (2023). The impact of the Russian invasion of Ukraine on global financial markets. *International Review of Financial Analysis*, 87, 102598.
- Gopal, R. (2025). Political instability and financial market volatility: Long-term perspectives. *Cogent Economics & Finance*, 13(1), 2555411.

- Mobius, M. (2012). *The little book of emerging markets: How to make money in the world's fastest growing markets*. John Wiley & Sons.
- Yousaf, I., Patel, R., & Yarovaya, L. (2022). The reaction of G20+ stock markets to the Russia–Ukraine war: An event study analysis. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(10), 428.

REFERENCES

- Ahmed, S., Hasan, M., & Kamal, M. R. (2023). The Russia–Ukraine war and the global financial market: A review of the evidence. *Journal of Economic Asymmetries*, 28, e00317.
- Boungou, W., & Yatié, A. (2022). The impact of the Ukraine–Russia war on world stock market returns. *Economics Letters*, 215, 110516.
- Boubaker, S., Goodell, J. W., Pandey, D. K., & Kumari, V. (2022). Heterogeneous impacts of wars on global equity markets: Evidence from the invasion of Ukraine. *Finance Research Letters*, 48, 102934.
- Das, B. C., Hasan, F., Sutradhar, S. R., & Shafique, S. (2023). Ukraine–Russia conflict and stock markets reactions in Europe. *Global Journal of Flexible Systems Management*, 24(3), 395–407.
- Gopal, R. (2025). Political instability and financial market volatility: Long-term perspectives. *Cogent Economics & Finance*, 13(1), 2555411.
- Izzeldin, M., Muradoğlu, G., Pappas, V., et al. (2023). The impact of the Russian invasion of Ukraine on global financial markets. *International Review of Financial Analysis*, 87, 102598.
- Korneiev, V. (2024). Investment potential of the capital market during the period of post-war recovery. *Ekonomichnyi analiz*. TNEU «Ekonomichna dumka». [in Ukrainian]
- Kovalenko, Yu., & Koshcheiev, O. (2023). The securities market in Ukraine: Wartime realities and post-war reconstruction. *Naukovi zapysky NaUKMA. Ekonomichni nauky*, 8(1), 45–53. [in Ukrainian]
- Liutyi, I., & Pyrozhenko, O. (2023). Transformation of the Ukrainian stock market under martial law. *Ekonomika ta suspilstvo*, 48. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-61> [in Ukrainian]
- Mobius, M. (2012). *The little book of emerging markets: How to make money in the world's fastest growing markets*. John Wiley & Sons.
- Pasichnyk, Yu. (2024). The impact of martial law on the financial architecture of Ukraine: Stock market aspects. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Ekonomika i upravlinnia*, 35(1), 89–96. [in Ukrainian]
- Pro rynky kapitalu ta orhanizovani tovarni rynky: Zakon Ukrainy vid 19.06.2020 № 738-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20> [in Ukrainian]
- Sheludko, N. (2023). Financial markets of Ukraine: Destabilizing factors and recovery instruments. *Ekonomika Ukrainy*, 5, 22–38. [in Ukrainian]
- Statystyka rynku OVDP. (2025). Ministry of Finance of Ukraine. Official website. [in Ukrainian]
- Stetsenko, B. (2022). Domestic government bonds as the dominant instrument of the financial market. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy*. KNEU named after Vadym Hetman, 22–31. [in Ukrainian]
- Tereshchenko, O. (2025). Digital financial assets as an instrument for modernization of Ukraine's capital market. *Finansy Ukrainy*, 45–62. [in Ukrainian]

- Yousaf, I., Patel, R., & Yarovaya, L. (2022). The reaction of G20+ stock markets to the Russia–Ukraine war: An event study analysis. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(10), 428.
- Zaiats, O., & Kotkovskiy, V. (2024). Investment attractiveness of Ukrainian stock market instruments during the war. *Biznes Inform*, 2, 114–121. [in Ukrainian]
- Zhytar, M. (2025). Mechanisms for protecting investors' rights in the securities market: Adaptation to EU standards. *Naukovi pratsi NDFI*, 105–118. [in Ukrainian]
- Zvit pro finansovu stabilnist. (2024). National Bank of Ukraine. <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2024-roku> [in Ukrainian]

Економічний розвиток підприємства в умовах динамічного зовнішнього середовища

JEL O16

Бугайчук В.^{a1}, Грабчук І.^a, Шиманська В.^b, Момонт Т.^b^a Поліський національний університет, Україна^b Київський інститут бізнесу та технологій, Україна**Анотація.**

У статті досліджено теоретико-методичні засади економічного розвитку підприємства в умовах динамічного зовнішнього середовища. Зростання нестабільності ринкової кон'юнктури, посилення конкуренції, поширення технологічних інновацій та глобалізаційні процеси зумовлюють необхідність переосмислення підходів до управління розвитком підприємств. У роботі уточнено зміст поняття економічного розвитку підприємства та визначено його відмінність від суміжних категорій економічного зростання і ефективності діяльності. Показано, що економічний розвиток підприємства відображає не лише кількісне збільшення результатів діяльності, а насамперед якісні зміни у структурі управління, організації виробництва, використанні ресурсів та впровадженні інновацій. Проаналізовано сучасні наукові підходи до трактування економічного розвитку підприємства, а також визначено основні фактори, що впливають на формування стійкої моделі розвитку. Встановлено, що ключовими умовами стабільного економічного розвитку виступають гнучкість системи управління, інвестиційна активність, цифровізація бізнес-процесів та ефективне використання внутрішнього ресурсного потенціалу підприємства. Обґрунтовано необхідність формування адаптивної системи управління економічним розвитком, яка передбачає удосконалення механізмів стратегічного планування, моніторингу зовнішнього середовища та управління ризиками. Запропоновано напрями стимулювання економічного розвитку підприємств, зокрема впровадження інноваційних управлінських підходів, активізацію інвестиційної діяльності, оптимізацію використання ресурсного потенціалу та посилення маркетингової орієнтації підприємства. Отримані результати мають практичне значення для вдосконалення системи управління підприємствами різних галузей в умовах зростаючої динаміки зовнішнього середовища та посилення конкурентного тиску.

Ключові слова: адаптивне управління; інноваційна діяльність; конкурентоспроможність; стратегічне планування; стійкий розвиток

Economic Development of an Enterprise in a Dynamic External EnvironmentBugaychuk V.^{a1}, Grabchuk I.^a, Shymanska V.,^b Momont T.^b^a Polissia National University, Ukraine^b Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

Article type: Research article

Abstract

The article examines the theoretical and methodological principles of the economic development of an enterprise in a dynamic external environment. Increasing instability of market conditions, intensification of competition, the spread of technological innovation and global economic transformations require reconsideration of approaches to enterprise development management. The study clarifies the content of the concept of economic development of an enterprise and distinguishes it from related economic categories such as economic growth and operational efficiency. It is shown that economic development reflects not only quantitative growth of performance indicators but primarily qualitative transformations in management systems, organizational structures, resource use and innovation processes. Modern scientific approaches to understanding enterprise development are analysed, and the main factors influencing the formation of a sustainable development model are identified. The results demonstrate that stable enterprise development depends on the flexibility of management systems, investment activity, digitalization of business processes and effective use of internal resource potential. The study substantiates the necessity of forming an adaptive management system for enterprise development based on improved strategic planning, systematic monitoring of the external environment and effective risk management mechanisms. The research proposes directions for stimulating enterprise development, including the introduction of innovative managerial approaches, intensification of investment activity, optimization of resource utilization and strengthening of the enterprise's market orientation. The obtained results have practical significance for improving enterprise management systems across various industries in the context of increasing environmental dynamics and growing competitive pressure.

Keywords: adaptive management; competitiveness; innovation activity; strategic planning; sustainable development

¹ Corresponding author

E-mail address: vitabugajcuk@gmail.com

ORCID: Bugaychuk <https://orcid.org/0000-0002-7282-1794>Grabchuk <https://orcid.org/0000-0001-5548-6034>Shymanska <https://orcid.org/0000-0003-0734-0721>Momont <https://orcid.org/0000-0002-6371-599X><https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.04>

Received: 02.12.2025

Revised: 16.12.2025

Accepted: 23.12.2025

How to cite this article: Bugaychuk, V., Grabchuk, I., Shymanska, V., & Momont, T. (2026). Economic development of an enterprise in a dynamic external environment. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 54(1), 28-37. <https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.04>

© 2026 The Author(s). This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

Вступ

Сучасні економічні процеси відбуваються в умовах постійних змін і нестабільності зовнішнього середовища, що зумовлює необхідність нових підходів до управління розвитком підприємств. Динамічне зовнішнє середовище слід розглядати сукупністю економічних, політичних, соціальних, технологічних та екологічних факторів, що швидко змінюються і впливають на господарську діяльність суб'єктів ринку [6]. За таких умов економічний розвиток підприємства є не лише результатом зростання фінансових показників, а і процесом якісної еволюції його потенціалу, структури, управлінських механізмів та стратегічних пріоритетів [14].

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку механізмів щодо забезпечення збалансованого економічного зростання підприємства на основі інноваційності, цифровізації, гнучкого стратегічного планування та інтеграції управлінських рішень в умовах швидкої адаптивності підприємств до динамічних змін зовнішнього середовища.

Мета роботи – надати теоретичне обґрунтування, методичне забезпечення та практичне удосконалення підходів задля економічного розвитку підприємства.

Методи та матеріали

Проблематика економічного розвитку підприємств у динамічному зовнішньому середовищі активно досліджується у працях вітчизняних і зарубіжних учених. Так, В. Гесць [5] зазначає, що економічний розвиток бізнесу в сучасній Україні потребує інтеграції інноваційних і фінансових механізмів, здатних забезпечити стійкість підприємств у період відбудови. Натомість О. Амоша [1] підкреслює: одним із ключових напрямів розвитку є підвищення інноваційної активності підприємств і впровадження цифрових технологій у виробничі процеси. Дослідження Л. Лігоненко [11] присвячені методичним аспектам управління фінансово-економічним розвитком підприємства, що полягає в розробленні підходів до діагностики економічного потенціалу, які враховують ризики, невизначеність ринку та зміни макроекономічних умов. Науковці розглядають економічний розвиток підприємства як процес узгодження внутрішніх можливостей із зовнішніми викликами. На їх думку, ефективна стратегія розвитку формується на основі прогнозування тенденцій ринку, диверсифікації діяльності та інноваційних інвестицій [4; 7; 12].

Значний внесок у формування сучасної парадигми стратегічного управління зробили М. Портер [20], В. Кінар'єв і В. Алькема [10] обґрунтовуючи концепцію динамічних напрямів, що дозволяє підприємствам швидко адаптуватися до змін середовища через постійне оновлення ресурсів і процесів. Економічний розвиток підприємства визначається ефективністю управління людськими ресурсами, здатністю персоналу до навчання та інновацій [6; 11; 13], адже саме розвиток компетенцій працівників є основою підвищення конкурентоспроможності організацій.

Головним чинником економічного зростання підприємства є його готовність до змін, оскільки динамічне середовище вимагає від менеджменту стратегічного бачення, гнучкості та орієнтації на результати [7; 12], зокрема, Л. Вербівська [4] підкреслює важливість побудови адаптивних організаційних структур, що забезпечують ефективну взаємодію між елементами системи управління.

Тож економічний розвиток підприємства в умовах динамічного середовища має комплексний характер і передбачає взаємодію економічних, організаційних, інноваційних та соціальних чинників. Попри значну кількість досліджень, залишаються недостатньо опрацьованими механізми щодо забезпечення збалансованого економічного зростання підприємства на основі інноваційності, цифровізації, гнучкого стратегічного планування та інтеграції управлінських рішень в умовах швидкої адаптивності підприємств до динамічних змін зовнішнього середовища.

У процесі дослідження було використано сукупність загальнонаукових та спеціальних економічних методів: аналіз і синтез (розкриття сутності поняття «економічний розвиток підприємства»); узагальнення теоретичних положень щодо економічного розвитку підприємства дозволило виокремити чільні аспекти проблеми у динамічному середовищі та сформулювати висновки); індуктивний та дедуктивний методи (вивчення загальних закономірностей та основних принципів формування адаптивної системи управління економічним розвитком підприємства); системний підхід (розгляд економічного процесу як цілісної системи взаємопов'язаних елементів, що дозволило сформулювати кроки щодо впровадження адаптивного управління економічним розвитком підприємства).

Застосування зазначених методів і матеріалів дало змогу всебічно проаналізувати досліджуваний об'єкт, обґрунтувати отримані результати та сформулювати практичні рекомендації.

Результати

Економічний розвиток підприємства – складний та багатогранний процес, що відображає якісні та кількісні зміни у діяльності, спрямовані на забезпечення стійкого зростання, підвищення конкурентоспроможності та ефективності використання ресурсів. У джерелах «економічний розвиток» є сукупністю цілеспрямованих змін у господарській системі, що забезпечують її адаптацію до динамічних умов зовнішнього середовища [6; 12].

На відміну від категорії «економічне зростання», що характеризує кількісне збільшення обсягів виробництва, доходів чи прибутку підприємства, економічний розвиток включає якісну трансформацію через вдосконалення технологічного рівня, організаційної структури, системи управління, інноваційного потенціалу [4; 6; 11]. Тобто розвиток охоплює не лише збільшення показників результативності, а й підвищення здатності підприємства до самовдосконалення та адаптації.

Економічний розвиток – результат узгодженого використання всіх видів ресурсів підприємства задля створення доданої вартості та підвищення його фінансової стійкості. Ключовими умовами розвитку є збалансованість між темпами економічного зростання та рівнем ризику, інноваційна активність, ефективність управлінських рішень [7]. Вчені визначають адаптивність основою економічного розвитку підприємства, бо стійке зростання можливе лише за поєднання інноваційного потенціалу з гнучкими механізмами управління, що дозволяють реагувати на коливання зовнішнього середовища [4; 10; 12]. На думку Л. Лігоненко [11], адаптивність економічних систем – чільна передумова їх ефективності, особливо за нестабільності українського ринку. Науковці [10; 11; 12] виокремлюють чотири напрями економічного розвитку підприємства: виробничо-технологічний (рівень технічного оснащення, впровадження нових технологій, модернізація виробничої бази); фінансово-економічний (результати господарської діяльності, прибутковість, рентабельність, ліквідність і платоспроможність); організаційно-управлінський (ефективність структури управління, адаптивність до зовнішніх змін, стратегічне планування); соціально-екологічний (забезпечення соціальної відповідальності, розвитку персоналу та екологічної безпеки виробництва).

Важливим аспектом дослідження постає обґрунтування відмінності між поняттями «економічний розвиток» та «ефективність діяльності». Ефективність відображає поточний стан використання ресурсів і результативність господарських процесів, а розвиток має стратегічний характер і орієнтований на перспективне вдосконалення системи управління та виробництва [12]. Ефективність може бути передумовою розвитку, але не завжди є його показником.

Щодо взаємозв'язку економічного поступу з категорією «інноваційний розвиток», то остання розглядається складником або рушійною силою економічного розвитку. За визначенням іноземних вчених, інноваційний розвиток полягає у використанні динамічних

здібностей підприємства, його здатності створювати, інтегрувати та перебудовувати ресурси для реагування на зміни ринку [17; 19; 20]. Тож інновації виступають інструментом, за допомогою якого підприємство переходить на новий якісний рівень функціонування. Одне із ключових завдань підприємства – обґрунтувати стратегії інноваційного розвитку, адже його пріоритетність визначається динамічністю змін, що виникають у мінливому зовнішньому середовищі, в якому функціонує підприємство, необхідністю прийняття ефективних і оптимальних рішень в умовах обмеженості ресурсів та різноманітністю методів і підходів до оцінки та вибору інноваційних проєктів [18].

У сучасній економічній науці проблема забезпечення економічного розвитку підприємства в умовах мінливого й непередбачуваного зовнішнього середовища посідає чільне місце. Дослідники дедалі частіше акцентують увагу на динамічних факторах розвитку, що вимагають від суб'єктів господарювання адаптивності, стратегічної гнучкості та здатності до швидкої трансформації бізнес-моделей у перспективі. Тому стратегічний розвиток підприємства передбачає процес, за допомогою якого економісти здійснюють довгострокове керівництво підприємством, визначають специфічні цілі діяльності, розробляють стратегії для їх досягнення, враховуючи всі релевантні зовнішні та внутрішні умови, в яких підприємство функціонує, забезпечуючи виконання відповідних планів [12].

Значний внесок у розроблення теоретичних засад адаптаційного розвитку підприємств зробив М. Портер [20], який довів, що підприємство здатне відчувати зміни середовища, захоплювати нові можливості, трансформуючи ресурси відповідно до них. Ця ідея стала основою для подальших досліджень стратегічної стійкості підприємств у кризових та турбулентних умовах. Сучасні наукові підходи щодо економічного розвитку підприємства ґрунтуються на поєднанні двох взаємопов'язаних напрямів: резильєнтності (здатності підприємства протистояти зовнішнім шокам і зберігати базову функціональність) та трансформаційного розвитку (перебудови бізнес-моделі відповідно до змін ринку). Недаремно В. Кінар'єв і В. Алькеман [10] підкреслюють, що підприємство, орієнтоване лише на збереження статус-кво, поступово втрачає потенціал конкурентоспроможності; натомість гнучкі структури, здатні до стратегічного оновлення, демонструють вищі темпи економічного зростання.

У наукових джерелах формується тенденція до трактування економічного розвитку підприємства як безперервного процесу трансформацій, де ключову роль відіграють інновації, цифровізація та інформаційна відкритість. Як зазначає Д. Ліо [18], конкурентні переваги сучасного бізнесу залежать не лише від ресурсної бази, а й від здатності інтегрувати нові знання, цифрові технології та управлінські практики в операційну діяльність: інноваційність виступає не лише фактором зростання, а умовою виживання підприємства в динамічному ринковому просторі. Значну увагу дослідники приділяють малим і середнім підприємствам, найбільш уразливим до зовнішніх змін. У роботах Л. Вербівської [4] підкреслено, що успішність розвитку МСП визначається доступністю фінансових та інформаційних ресурсів, гнучкістю організаційних структур і наявністю інституційної підтримки з боку держави. Для них важливими є модульність бізнес-процесів, швидка реакція на попит і застосування партнерських моделей у ланцюгах створення вартості. У методологічному плані новітні дослідження використовують комбінований підхід, поєднуючи ресурсно-орієнтовану теорію (RBV), концепцію динамічних можливостей та методи сценарного моделювання: Р. Грант [17] розглядає конкурентоспроможність крізь призму ефективного використання знань, а Д. Ліо [18] пропонує імітаційні моделі оцінки адаптивності підприємства до технологічних змін.

Економічний розвиток підприємства є однією з головних категорій модерної економічної науки та практики управління. У сучасних умовах глобалізації, технологічних змін і посилення конкуренції ефективно забезпечення сталого розвитку підприємства набуває стратегічного значення для його довгострокового функціонування та підвищення конкурентоспроможності. Узагальнення наукових джерел дозволяє виокремити чільні аспекти:

- 1) економічний розвиток підприємства у динамічному середовищі має бути системним і базуватися на балансі коротко- та довгострокових цілей;
- 2) рушієм розвитку підприємства виступають не лише матеріальні, а й нематеріальні ресурси (знання, компетенції персоналу, організаційна культура);
- 3) швидкість адаптації стає важливішою, ніж масштаб ресурсів;
- 4) інформаційна аналітика та цифрові технології формують основу прийняття управлінських рішень у реальному часі.

Тож економічний розвиток підприємства – процес цілеспрямованих, системних змін у всіх сферах його діяльності, що забезпечують підвищення конкурентоспроможності, адаптивності та стійкості в умовах динамічного середовища, який поєднує кількісні показники зростання з якісними перетвореннями внутрішньої структури підприємства, що робить його основним критерієм економічної життєздатності сучасного бізнесу. Динамічне середовище змінює логіку управління: раніше метою було забезпечити стабільність, а сьогодні – здатність до безперервного оновлення.

Однією із ключових проблем є невизначеність і мінливість макроекономічного середовища. Коливання валютного курсу, інфляційні процеси, зростання енергетичних витрат, нестабільність податкової політики впливають на собівартість продукції та прибутковість бізнесу. В умовах глобальних економічних криз або воєнно-політичних потрясінь підприємства стикаються з ризиками порушення ланцюгів постачання, скорочення ринків збуту, зниження платоспроможного попиту. Важливою загрозою виступає зміна споживчих тенденцій. Сучасний ринок орієнтований на високу якість, індивідуалізацію, екологічність і цифрову доступність продукції. Підприємства, які не встигають адаптувати свої виробничі процеси до нових очікувань споживачів, втрачають конкурентні позиції. Адже конкурентоспроможність у XXI ст. формується через інновації, гнучкість і орієнтацію на створення цінності для клієнта, а не лише на зниження витрат.

Проблемою для вітчизняних підприємств залишається нестача інвестиційних ресурсів. Обмежений доступ до довгострокового фінансування гальмує оновлення основних засобів, модернізацію виробництва і впровадження інновацій. Низький рівень інвестиційної активності безпосередньо впливає на уповільнення темпів економічного розвитку підприємства, оскільки не дозволяє забезпечити технологічне оновлення та диверсифікацію продукції. До внутрішніх проблем, які стримують стабільний розвиток підприємств, належать неефективне стратегічне управління, низький рівень інноваційної культури та дефіцит кваліфікованих кадрів. Недосконалість системи управління, слабка адаптивність організаційних структур і відсутність чіткої стратегії розвитку призводять до неузгодженості дій різних підрозділів і зниження ефективності використання ресурсів. Суттєвим викликом є зниження конкурентоспроможності продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, що пов'язано із технологічною відсталістю, недостатнім рівнем стандартизації та сертифікації, слабким маркетинговим супроводом. Конкурентоспроможність сучасного підприємства визначається не лише якістю продукції, але й швидкістю реакції на ринкові зміни, умінням передбачати потреби споживачів і використовувати інноваційні бізнес-моделі. Значний вплив мають зовнішні ризики геополітичного і соціального характеру. В умовах воєнних дій, міграційних процесів і глобальних криз підприємства стикаються з ризиками втрати кадрів, логістичних порушень, підвищення собівартості, скорочення експорту. Зазначені фактори створюють додатковий тиск на систему управління та вимагають розроблення механізмів гнучкої адаптації.

Головні ризики стабільного економічного розвитку підприємств:

- економічні – інфляційні коливання, зростання вартості ресурсів, дефіцит капіталу;

- ринкові – нестабільність попиту, загострення конкуренції, зміна споживчих пріоритетів;
- організаційні – неефективність управління, відсутність стратегічного планування;
- соціально-кадрові – дефіцит кваліфікованого персоналу, низька мотивація працівників;
- технологічні – застаріле обладнання, низький рівень цифровізації виробничих процесів.

Отже, стабільний економічний розвиток підприємства вимагає формування системи управління ризиками, здатної забезпечити прогнозування, запобігання і нейтралізацію негативних факторів. Тільки поєднання інноваційних, фінансових і управлінських механізмів дає змогу забезпечити стійкість підприємства та його здатність до саморозвитку в умовах глобальної нестабільності.

Основними принципами формування адаптивної системи управління є:

- A. Гнучкість – швидке реагування на зміни в ринковому, технологічному чи регуляторному середовищі.
- B. Інноваційність – постійне вдосконалення продуктів, процесів і управлінських технологій.
- C. Системність – взаємопов'язаність стратегічного, тактичного й оперативного рівнів управління.
- D. Проактивність – орієнтація не лише на усунення загроз, а й на випереджальне використання можливостей розвитку.

Структурно адаптивна система передбачає чотири взаємопов'язані блоки: аналітично-прогностичний (моніторинг зовнішнього середовища, виявлення тенденцій, ризиків, прогнозування змін попиту, технологій та регуляторних вимог); організаційно-управлінський (структура управління, розподіл повноважень, механізми делегування відповідальності та зворотного зв'язку); інноваційно-ресурсний (розвиток людського, інтелектуального і технологічного потенціалу, що забезпечує швидке впровадження нових ідей та технологій); фінансово-економічний (адаптивне планування, диверсифікація джерел фінансування, управління витратами і капіталом для підтримання стабільності).

Для практичної реалізації адаптивної системи варто використовувати низку управлінських інструментів і механізмів: сценарне планування (розроблення альтернативних сценаріїв розвитку підприємства з урахуванням варіантів зміни зовнішнього середовища); система раннього попередження ризиків (своєчасне виявлення зовнішніх і внутрішніх загроз та формування превентивних заходів); інноваційний менеджмент (впровадження цифрових технологій, автоматизації управлінських процесів, розвиток R&D-напрямів для підвищення конкурентоспроможності продукції); організаційна гнучкість (створення децентралізованих структур управління, аби швидко приймати рішення на рівні підрозділів); розвиток людського капіталу (постійне навчання персоналу, формування командної культури, орієнтованої на інновації та ефективну комунікацію).

В умовах українських підприємств доцільно реалізувати такі кроки щодо впровадження адаптивного управління економічним розвитком:

- впровадження цифрових систем управління (ERP, CRM, BI), що дозволяють інтегрувати аналітику, фінанси й операційні процеси в єдину інформаційну платформу;
- формування аналітичного центру при підприємстві, який здійснюватиме постійний моніторинг зовнішнього середовища та розробку стратегічних сценаріїв розвитку;

- розроблення внутрішніх регламентів адаптації, які передбачають порядок дій у разі різких змін ринкової кон'юнктури;
- активізація інноваційної діяльності у співпраці з науковими установами, стартапами та бізнес-інкубаторами;
- використання гнучких фінансових стратегій, включно з краудфандингом, партнерськими програмами, державно-приватними інвестиційними проектами.

Адаптивне управління має бути не реакцією на зміни, а інструментом формування стійких конкурентних переваг, адже забезпечує підприємству можливість не лише виживати в умовах нестабільності, а й перетворювати зовнішні виклики на джерело розвитку. Ефективність адаптивної системи управління безпосередньо залежить від якості комунікацій та здатності керівників приймати рішення на основі аналітичних даних.

Отже, адаптивна система управління економічним розвитком підприємства повинна будуватися на засадах інноваційності, цифровізації, гнучкого стратегічного планування та інтеграції управлінських рішень. Її основне завдання полягає у пристосуванні до середовища й активне формування сприятливих умов для сталого зростання. У поєднанні з розвиненою системою ризик-менеджменту, інноваційною культурою та партнерською моделлю взаємодії з ринком така система створює основу для підвищення конкурентоспроможності та довгострокової стійкості підприємства.

Висновок

Економічний розвиток підприємства в умовах динамічного зовнішнього середовища є багатограним процесом, який охоплює структурні, організаційні, фінансові й технологічні зміни, спрямовані на забезпечення його конкурентоспроможності, інноваційності та стійкості. Поняття «економічний розвиток» відрізняється від суміжних категорій («економічне зростання», «ефективність діяльності»), оскільки характеризує не лише кількісні результати, а якісні трансформації у функціонуванні підприємства.

Встановлено, що на сучасному етапі головним викликом для суб'єктів господарювання постає необхідність швидкої адаптації до змін зовнішнього середовища, зокрема коливань ринкової кон'юнктури, технологічних інновацій, посилення конкуренції та зростання вимог споживачів. Доведено, що ключовими факторами стабільного економічного розвитку виступають гнучкість системи управління, інвестиційна активність, цифровізація бізнес-процесів та ефективне використання внутрішнього ресурсного потенціалу.

Вирішення основних проблем, що гальмують розвиток підприємств (нестача фінансових ресурсів, низький рівень інноваційної активності, неузгодженість стратегічних цілей та операційної діяльності, недостатня цифрова зрілість, обмежена здатність до управління ризиками), потребує системного підходу, стратегічного управління, аналітичного моніторингу зовнішнього середовища і впровадження інноваційних рішень.

Щоб стимулювати економічний розвиток підприємства, слід удосконалити систему стратегічного планування, орієнтуючись на сценарний підхід і використання прогнозно-аналітичних інструментів; запровадити адаптивні бізнес-моделі (цифрові технології, автоматизація процесів і децентралізоване прийняття рішень), аби підвищити гнучкість і швидкість реагування підприємства на зміни середовища; активізувати інноваційну діяльність (внутрішні розробки, участь у науково-технічних партнерствах, використання відкритих інновацій та кластерних підходів); оптимізувати виробничо-ресурсний потенціал (модернізація обладнання, енергоефективне управління, цифровий контроль виробництва і підвищення кваліфікації персоналу); посилити маркетингову орієнтацію підприємства (інструменти аналітики великих даних, вивчення споживчих уподобань і формування персоналізованих пропозицій); розширити ринкові можливості через диверсифікацію діяльності, освоєння нових ринкових ніш і розвиток експорту.

Реалізація запропонованих заходів сприятиме формуванню стійкої моделі економічного розвитку підприємства, здатної забезпечити ефективну адаптацію до динамічного зовнішнього середовища, підвищення конкурентоспроможності та досягнення довгострокових стратегічних цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амоша, О., та ін. (2024). Післявоєнна розбудова інфраструктури України. *Журнал європейської економіки*, 23, 178–194.
2. Андреев, А. (2025). Адаптація інноваційних технологій до умов українського агробізнесу в контексті конкурентного середовища. *Економіка та суспільство*, 76. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-81>
3. Боковець, В. В., & Давидюк, Л. П. (2024). Стабільний розвиток та економічна стійкість в умовах глобалізації. *Modeling the Development of the Economic Systems*, 4, 405–409. <https://doi.org/10.31891/mdes/2024-14-53>
4. Вербівська, Л. В. (2021). *Стратегічний розвиток електронного бізнесу в системі національної економіки України: теорія, методологія, практика*. МНТУ імені академіка Юрія Бугая.
5. Геєць, В. М. (2025). Соціалізація розвитку, що має національне коріння. *Наука та інновації*, 21, 3–16. <https://doi.org/10.15407/scine21.01.003>
6. Грабчук, І. Ф., Бугайчук, В. В., & Аляб'єва, В. М. (2022). Стратегія інноваційного розвитку підприємства. *Економіка та суспільство*, 2, 45–56.
7. Грабчук, І. Ф., Бугайчук, В. В., & Мужичька, Н. В. (2015). Стратегічний розвиток аграрних підприємств. *Вісник Житомирського національного агроекологічного університету*, 2, 54–59.
8. Зибарева, О. В., & Бурачок, Я. Є. (2025). Економічна безпека підприємств України в умовах сталого розвитку: сучасний стан, чинники та шляхи зміцнення. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: Економіка та управління*, 18. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2025-18-04-10>
9. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь. (2025). / Е. М. Лібанова, В. М. Геєць, А. І. Даниленко та ін. Київ.
10. Кінар'юв, В., & Алькема, В. (2024). Адаптивні стратегії розвитку підприємств малого бізнесу в умовах інтегрування цифрових технологій на базі штучного інтелекту. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 3, 143–149. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-75-143-149>
11. Лігоненко, Л. О. (2016). Антикризове управління підприємством в умовах економіки знань та інтелектуалізації менеджменту. *Економічний форум*, 1, 161–170. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2016_1_25
12. Мельник, Л. М., & Грабчук, І. Ф. (2020). Зростання конкурентоспроможності фермерських господарств. *Інфраструктура ринку*, 49, 112–117.
13. Островська, Г. Й., & Островський, О. Т. (2024). Цифрова трансформація промисловості: сучасні реалії та пріоритети розвитку. *Економічний вісник Донбасу*, 1–2, 166–177.
14. Повоєнне відновлення економіки України: рецензія на кн.: *Transformation and Post-War Economic Recovery of Ukraine*. (2024) / L. Kistersky, A. Zadoia. Cambridge Scholars Publishing.

15. Прохорова, В., Шкуренко, О., & Пікула, Г. (2024). Вплив глобалізаційних змін на управління інтелектуальним потенціалом підприємств. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Економіка*, 18. [https://doi.org/10.33296/2707-0654-18\(36\)-16](https://doi.org/10.33296/2707-0654-18(36)-16)
16. Чернишенко, А. Г. (2024). Економічна поведінка підприємства в умовах нестабільності середовища. *Економічний вісник Дніпровської політехніки*, 1, 154–160. <https://doi.org/10.33271/ebdut/85.148>
17. Grant, R. M. (2016). *Contemporary strategy analysis*. Wiley.
18. Luo, D. (2020). *Adaptive enterprise models in a digital economy*. Routledge.
19. Mintzberg, H. (2019). *Structure in fives: Designing effective organizations*. Prentice Hall.
20. Porter, M. E. (2019). *Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance*. Free Press.

REFERENCES

1. Amosha, O. et al. (2024). Pisliavoienna rozbudova infrastruktury Ukrainy. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky*, 23, 178–194. [in Ukrainian]
2. Andrieiev, A. (2025). Adaptatsiia innovatsiinykh tekhnolohii do umov ukrainskoho ahrobiznesu v konteksti konkurentnoho seredovyscha. *Economy and Society*, 76. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-81> [in Ukrainian]
3. Bokovets, V. V., & Davydiuk, L. P. (2024). Stabilnyi rozvytok ta ekonomichna stiikist v umovakh hlobalizatsii. *Modeling the Development of the Economic Systems*, 4, 405–409. <https://doi.org/10.31891/mdes/2024-14-53> [in Ukrainian]
4. Verbivska, L. V. (2021). *Stratehichnyi rozvytok elektronnoho biznesu v systemi natsionalnoi ekonomiky Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka*. MNTU imeni akademika Yuriiia Buhaia [in Ukrainian]
5. Heiets, V. M. (2025). Sotsializatsiia rozvytku, shcho maie natsionalne korinnia. *Nauka ta innovatsii*, 21, 3–16. <https://doi.org/10.15407/scine21.01.003> [in Ukrainian]
6. Grabchuk, I. F., Bugaichuk, V. V., & Aliabieva, V. M. (2022). Stratehiia innovatsiinoho rozvytku pidpriemstva. *Economy and Society*, 2, 45–56. [in Ukrainian]
7. Grabchuk, I. F., Bugaichuk, V. V., & Muzhytska, N. V. (2015). Stratehichnyi rozvytok ahrarnykh pidpriemstv. *Visnyk Zhytomyrskoho natsionalnoho ahroekolohichnoho universytetu*, 2, 54–59. [in Ukrainian]
8. Zybareva, O. V., & Burachok, Ya. Ye. (2025). Ekonomichna bezpeka pidpriemstv Ukrainy v umovakh staloho rozvytku: suchasnyi stan, chynnyky ta shliakhy zmitsnennia. *Problems of Modern Transformations. Series: Economics and Management*, 18. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2025-18-04-10> [in Ukrainian]
9. Libanova, E. M., Heiets, V. M., Danylenko, A. I., et al. (2025). *Innovatsiina Ukraina 2020: natsionalna dopovid*. Kyiv [in Ukrainian]
10. Kinarov, V., & Alkema, V. (2024). Adaptivni stratehii rozvytku pidpriemstv maloho biznesu v umovakh intehruvannia tsyfrovyykh tekhnolohii na bazi shtuchnoho intelektu. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, 3, 143–149. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-75-143-149> [in Ukrainian]
11. Lihonenko, L. O. (2016). Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom v umovakh ekonomiky znan ta intelektualizatsii menedzhmentu. *Ekonomichnyi forum*, 1, 161–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2016_1_25 [in Ukrainian]

12. Melnyk, L. M., & Grabchuk, I. F. (2020). Zrostannia konkurentospromozhnosti fermerskykh gospodarstv. *Infrastruktura rynku*, 49, 112–117. [in Ukrainian]
13. Ostrovska, H. Y., & Ostrovskiy, O. T. (2024). Tsyfrova transformatsiia promyslovosti: suchasni realii ta priorityety rozvytku. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, 1–2, 166–177. [in Ukrainian]
14. Kistersky, L., & Zadoia, A. (2024). *Transformation and Post-War Economic Recovery of Ukraine*. Cambridge Scholars Publishing.
15. Prokhorova, V., Shkurenko, O., & Pikula, H. (2024). Vplyv hlobalizatsiinykh zmin na upravlinnia intelektualnym potentsialom pidpriemstv. *Adaptive Management: Theory and Practice. Series Economics*, 18. [https://doi.org/10.33296/2707-0654-18\(36\)-16](https://doi.org/10.33296/2707-0654-18(36)-16) [in Ukrainian]
16. Chernyshenko, A. H. (2024). Ekonomichna povedinka pidpriemstva v umovakh nestabilnosti seredovyshcha. *Economic Bulletin of Dnipro Polytechnic*, 1, 154–160. <https://doi.org/10.33271/ebdut/85.148> [in Ukrainian]
17. Grant, R. M. (2016). *Contemporary Strategy Analysis*. Wiley.
18. Luo, D. (2020). *Adaptive Enterprise Models in a Digital Economy*. Routledge.
19. Mintzberg, H. (2019). *Structure in Fives: Designing Effective Organizations*. Prentice Hall.
20. Porter, M. E. (2019). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. Free Press.

Особливості розвитку пам'яті дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку

Бутузова Л.^{а1}, Дмитрієва С.^б

^а Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

^б Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

Анотація

У статті представлено результати теоретичного та емпіричного дослідження особливостей розвитку пам'яті дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку (ЗПР). Проаналізовано сучасні наукові підходи до вивчення мнемічного складника когнітивної сфери дошкільників, окреслено специфічні труднощі формування пам'яті у дітей із ЗПР, зокрема знижений обсяг запам'ятовування, уповільнений темп засвоєння інформації, недостатній рівень довільності мнемічних процесів та нестійкість до забування. У межах дослідження розроблено авторські критерії та рівні розвитку мнемічного складника когнітивної сфери дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку. Це дало змогу диференціювати дітей контрольної та експериментальної груп за трьома рівнями розвитку пам'яті – високим, середнім та низьким – і визначити кількісні та якісні характеристики розвитку різних видів пам'яті. На основі отриманих результатів було розроблено та апробовано програму психолого-педагогічного супроводу розвитку пам'яті дітей старшого дошкільного віку із ЗПР «Я і світ навколо мене», що ґрунтується на використанні мнемотехнічних засобів. Програма передбачає застосування образних, логічних і символічних прийомів запам'ятовування, які сприяють формуванню довільної пам'яті, підвищенню ефективності засвоєння інформації та активізації пізнавальної діяльності дітей. Результати формувального експерименту засвідчили підвищення продуктивності пам'яті дітей, покращення її кількісних і якісних показників, розвиток довільних мнемічних процесів та формування більш ефективних способів збереження й відтворення інформації. Отримані результати підтверджують ефективність використання мнемотехніки як засобу розвитку пам'яті та важливого інструменту психолого-педагогічної підтримки дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку.

Ключові слова: когнітивний розвиток, мнемічні процеси, мнемотехніка, психолого-педагогічна корекція, розвиток пам'яті, старші дошкільники.

Features of Memory Development in Preschool Children with Mental Delay

Butuzova L.^{а1}, Dmytrieva S.^б

^а Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

^б Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

Article type: Research article

Abstract

The article presents the results of a theoretical and empirical study of the peculiarities of memory development in senior preschool children with developmental delay. Modern scientific approaches to the study of the mnemonic component of the cognitive sphere in preschool children are analyzed, and the specific difficulties in the formation of memory in children with developmental delay are identified. Among the most significant features are a reduced volume of memorization, a slower rate of information acquisition, insufficient development of voluntary mnemonic processes, and a tendency toward rapid forgetting.

Within the framework of the research, the author developed criteria and levels for assessing the development of the mnemonic component of the cognitive sphere in preschool children with developmental delay. Based on these criteria, children in the control and experimental groups were differentiated into three levels of memory development: high, medium, and low. This made it possible to determine the quantitative and qualitative characteristics of both the overall level of memory development and its individual types.

Based on the results obtained, a program of psychological and pedagogical support for the development of memory in senior preschool children with developmental delay titled "I and the World Around Me" was developed and implemented. The program is based on the use of mnemonic techniques, including figurative, logical, and symbolic methods of memorization that contribute to the development of voluntary memory, improve the efficiency of information acquisition, and stimulate children's cognitive activity.

The results of the formative experiment demonstrated an increase in memory productivity, improvement of quantitative and qualitative indicators of memory development, strengthening of voluntary mnemonic processes, and the formation of more effective strategies for storing and reproducing information. The findings confirm the effectiveness of mnemonic techniques as an important tool for the development of memory and psychological and pedagogical support for preschool children with developmental delay.

Keywords: cognitive development, developmental delay, mnemonic processes, mnemonic techniques, preschool children, psychological and pedagogical correction.

¹ Corresponding author

E-mail address: lorabutuzova@gmail.com

ORCID: Butuzova <https://orcid.org/0000-0002-2112-5211>

Dmytrieva <https://orcid.org/0000-0001-8619-2717>

<https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.05>

How to cite this article: Bihunova, S., & Verovkina, O. (2026). Features of memory development in preschool children with developmental delay. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 54(1), 38-48. <https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.05>

© 2026 The Author(s). This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

Вступ

Одним із актуальних напрямів докорінних змін у системі сучасної освіти в Україні є забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітей з особливими освітніми потребами (додаткова і пильна увага педагогів, психологів, соціальних працівників, лікарів) – діти із затримкою фізичного та психічного розвитку (ЗПР), рівень якого не відповідає їх віку. Зосередження фокусу науковців на специфічних особливостях дітей із ЗПР дозволило виявити у них, в порівнянні з дітьми з нормотиповим психофізичним розвитком, зниження працездатності та відставання у функціонуванні пізнавальної та особистісної сфер. Переконаливим підтвердженням цього стали науково-теоретичні та емпіричні дослідження низки авторів (М. Певзнер, Т. Власової, К. Лебединської, Л. Переслені, П. Шошина, В. Лубовського, І. Марковської), розпочаті у 1960-х рр. Суттєвим доповненням до доробку класиків спеціальної психології, педагогіки й дефектології є праці сучасних дослідників (Н. Бастун, Н. Борякової, Т. Ілляшенко, Т. Сак, І. Фіцик, Д. Шульженко). Зазначені студії здебільшого присвячені загальній характеристиці дітей із порушенням (В. Кротенко, С. Мнухін, М. Оробей), їх клінічній та нейропсихологічній діагностиці (К. Лебединська, Т. Власова,), організації навчання та виховання дітей із тимчасовою затримкою фізичного та психічного розвитку (Є. Іванов, В. Кисличенко, І. Красновська), дослідженню специфіки особистісної сфери (Н. Бастун, Т. Єгорова, О. Сергієні) й пізнавальної діяльності (Н. Бойко, Ю. Дем'янов, Н. Піддубна, В. Подобед, Т. Мелешко, Т. Пускаєва, Л. Руденко, О. Слепович). Акцентуючи увагу на вивченні когнітивного складника психіки дітей із ЗПР, варто відмітити: переважна більшість вчених аналізує відхилення у функціонуванні пам'яті, що пояснюється її незаперечним значенням у цьому віці, бо завдяки пам'яті дитина отримує додаткові можливості для пізнання навколишньої дійсності, регуляції своєї поведінки, налагодження соціальних стосунків, підготовки до навчання в школі, що сприяє її інтеграції в суспільство. Недостатній рівень сформованості пам'яті дошкільників із ЗПР ускладнює їх соціалізацію та вимагає цілеспрямованої систематичної корекційної роботи з підвищення її продуктивності. Звертаючись до проблеми розвитку пам'яті дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку, науковці серед засобів підвищення її кількісних і якісних показників виокремлюють різні технології: техніки арт-терапії (Т. Пісоцька), казкотерапії (Г. Петренко, М. Радченко), дидактичні ігри (А. Обрізанова), засоби фізичного виховання (Т. Лазаренко). Водночас одними з найзатребуваніших засобів розвитку пам'яті дошкільників із ЗПР є мнемотехнічні засоби – система спеціальних прийомів, які показали гарні результати (збільшення обсягу пам'яті, полегшення запам'ятовування, відтворення матеріалу) протягом їх прикладного використання для поліпшення пам'яті дітей із тимчасовою затримкою фізичного та психічного розвитку. Проте досі замало досліджень, у яких розкривається специфіка застосування подібних засобів для розвитку пам'яті дошкільників із ЗПР у корекційній педагогіці та спеціальній психології (О. Задорожня та ін.). Тож практична необхідність у поглибленні досвіду використання засобів мнемотехніки з метою підвищення продуктивності пам'яті дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку потребують подальшого всебічного вивчення проблеми, яка, попри фундаментальні теоретико-прикладні здобутки, залишається актуальною.

Методи та матеріали

Розвиток пам'яті – важливий компонент психічного розвитку дитини, особливо в старшому дошкільному віці, коли відбувається активне засвоєння знань, формування навичок навчальної діяльності та підготовка до шкільного навчання. Діти із затримкою психічного розвитку мають труднощі у запам'ятовуванні, збереженні й відтворенні інформації, що суттєво ускладнює їх соціальну адаптацію та навчання. Тому своєчасна і цілеспрямована корекційно-розвивальна робота є надзвичайно важливою.

Ефективним засобом розвитку пам'яті в дітей із ЗПР постає мнемотехніка – система прийомів і способів, що полегшує процес запам'ятовування через опору на образи, асоціації та логічні зв'язки. Використання мнемотехнічних прийомів дозволяє активізувати пізнавальну

діяльність дитини, стимулювати інтерес до навчання, підвищити обсяг і якість запам'ятовуваного матеріалу. Саме тому впровадження мнемотехніки в роботу з дітьми старшого дошкільного віку із ЗПР – актуальний напрям сучасної спеціальної педагогіки та психології, що доводять праці А. Богуш, Н. Гавриш, І. Назаренко, Г. Чепурного, D. Evans, E. Martinez, H. Roberts, P. Turner, K. Wilson. Науковці аналізували, як методи мнемотехніки допомагають підвищити ефективність навчального процесу, полегшують запам'ятовування інформації та сприяють кращому засвоєнню матеріалу дітьми.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять концептуальні положення про особливості дітей із тимчасовою затримкою фізичного та психічного розвитку (Н. Бастун, В. Лубовський, Н. Лутонян, Т. Власова, Ю. Дем'янов, Т. Ілляшенко, К. Лебединська, І. Марковська, М. Певзнер, Л. Переслені, Н. Піддубна), специфіку організації їх навчання та виховання (О. Волинець), підвищення протягом короткого проміжку часу продуктивності пам'яті дошкільників із ЗПР різноманітними засобами навчання (Т. Лазоренко, Г. Петренко, Т. Пісоцька, М. Радченко).

Мета статті полягає в теоретичному й емпіричному вивченні особливостей розвитку пам'яті дітей дошкільного віку із ЗПР, розробці та перевірці ефективності авторської програми з розвитку пам'яті дітей старшого дошкільного віку засобами мнемотехніки.

Методи дослідження: загальнонаукові (теоретико-методологічний аналіз і синтез, класифікація та систематизація джерел, порівняння та узагальнення даних теоретичних і прикладних досліджень, теоретичного моделювання), емпіричні (спостереження, бесіди, психологічний експеримент – констатувальний, формувальний, контрольний), методи кількісної та якісної обробки результатів, їх інтерпретації; комплекс психодіагностичних методик («Запам'ятай 10 слів» і «Картинки» (варіанти тесту З.М. Істоміної), «Пари слів»).

Результати

У спеціальній психології та корекційній педагогіці однією з найбільш важливих й актуальних проблем вивчення вищих психічних функцій дітей із затримкою психічного розвитку є проблема дослідження особливостей функціонування їх пам'яті як процесу запам'ятовування, збереження, забування, відтворення інформації. Активне звернення широкого кола науковців до цього складника когнітивної сфери дитини з аномалією уповільнення темпів розвитку психіки зумовлено незаперечним її значенням у становленні особистості, особливо дошкільного віку. Життєво важливий етап виступає сензитивним періодом для розвитку усіх мнемічних процесів, пов'язаних із закарбовуванням знань про навколишню дійсність, визначає видову різноманітність пам'яті, насамперед появу в її структурі компонента цілеспрямованості, довільності, що дозволяє дитині свідомо організувати та керувати власною мнемічною діяльністю. Сприяючи здійсненню практичної, ігрової, продуктивної, навчальної діяльності дошкільника, пам'ять виступає продуктом їх розвитку (Бутузова, 2025).

Мнемічний складник психіки дітей із ЗПР формується за тими самими законами, що і пам'ять їх однолітків із нормотиповим психофізичним розвитком, але через недостатній розвиток окремих структурних елементів когнітивної та особистісної сфер (зниження пізнавальної активності особистості, її інертність, слабкість саморегуляції, недостатність цілеспрямованості) пам'ять дитини дошкільного віку із затримкою психічного розвитку відрізняється своєрідними рисами, як-от: переважанням образної пам'яті над словесно-логічною, зоровою над слуховою; зменшенням обсягу, швидкості запам'ятовування і відтворення, точності, міцності інформації; зниженням довільності мнемічних процесів; зменшенням продуктивності мимовільного запам'ятовування порівняно з нормою; швидким забуванням; невмінням використовувати спеціальні мнемічні прийоми.

Для підтвердження окреслених вище теоретичних викладок та їх емпіричної перевірки під час дослідницької роботи нами було підібрано комплекс методів наукового

дослідження. Зміст початкового та заключного етапів психологічного експерименту визначався залученням конкретного психодіагностичного інструментарію, представленого трьома методиками («Запам'ятай 10 слів», «Картинки», «Пари слів»; Діагностика..., 2014), що відрізняються валідністю, надійністю і широко застосовуються на практиці.

Дослідження проводилося упродовж 2023–2025 рр. на базі закладу дошкільної освіти №46 «Космонавт» м. Житомира. У різних етапах дослідження взяли участь 12 осіб дошкільного віку (діти-вихованці спеціальної групи із ЗПР та групи загального розвитку). Звертаючись до можливих проявів пам'яті, описаних у межах кожної методики її вивчення, було розроблено авторські критерії та рівні розвитку мнемічного складника когнітивної сфери дошкільників. Проведення констатувального експерименту дозволило виокремити серед старших дошкільників контрольної та експериментальної груп відповідно до розроблених авторських критеріїв три групи дітей із високим, середнім та низьким рівнями розвитку пам'яті.

Дошкільники з високим рівнем мнемічного складника їх когнітивної сфери вирізняються цілеспрямованістю, активністю, організованістю, усвідомленою регуляцією власної поведінки у процесі засвоєння мнемічного матеріалу; демонструють переважно високий рівень запам'ятовування, збереження та відтворення вербального й образного матеріалу; їм притаманне порівняно однакове утримання в пам'яті як образів зображених предметів, так і слів. Індивідуальні мнемічні відмінності дітей окресленої групи перебувають на високому щаблі свого розвитку. Володіючи досить широкою палітрою способів збереження необхідної інформації, дошкільники з високим рівнем пам'яті при закарбуванні й відтворенні знань часто звертаються до мнемічних прийомів (Бутузова, 2025).

У дітей із середнім рівнем розвитку пам'яті спостерігаються незначні порушення в її саморегуляції. Дошкільники допускають невеликі неточності, незначні помилки при відтворенні як словесного матеріалу, пов'язаного логікою та змістом, так і при відтворенні образів; зорова пам'ять домінує над слуховою; дітям притаманні середні показники обсягу, міцності, швидкості запам'ятання, точності відтворення, нерівномірність їх проявів; обмежена кількість мнемічних прийомів та відсутнє їх систематичне використання.

Старші дошкільники з низьким рівнем пам'яті відрізняються переважанням мимовільності у функціонуванні мнемічних процесів, через що їх довільна регуляція поведінки та цілеспрямованої мнемічної діяльності є несформованими; демонструють фрагментарність і поодинокість у збереженні й відтворенні інформації, побудованої на основі логічних зв'язків; їм притаманний низький рівень утримання в пам'яті образів предметів різної модальності (картинок предметів, вербальних одиниць, емоцій); знижені обсяг, міцність, швидкість запам'ятання, точність відтворення. Не володіючи мнемічними прийомами збереження та відтворення необхідного матеріалу, діти щоразу відчувають потребу в додаткових інструкціях, підказках із боку дорослого для закарбування у пам'яті певного досвіду (Бутузова, 2025).

Проведений аналіз результатів емпіричного дослідження дозволив виявити переважання у досліджуваних контрольної групи середнього рівня розвитку пам'яті, а в респондентів експериментальної групи – низького рівня, що вказує на несформованість у старших дошкільників із ЗПР цього утворення та вимагає пошуку шляхів, форм, засобів, методів і прийомів спеціально організованої роботи з підвищення його рівня. Проте, як зазначають деякі науковці (Кротенко, Оробей, 2014; Кейдун, 2018), незважаючи на значну кількість відхилень, прогалин у розвитку пам'яті, діти з окресленими порушеннями функціонування психіки мають достатньо високі потенційні можливості розвитку, показуючи досить непогану здатність до навчання. За допомогою спеціально організованого психолого-педагогічного супроводу можна підвищити продуктивність мнемічного складника пізнавальної сфери у цих дошкільників, послуговуючись наявними прийомами й методами корекції пам'яті.

Поставивши за мету корекційної роботи розвиток пам'яті дітей старшого дошкільного віку із ЗПР, було деталізовано її зміст у завданнях:

- 1) підвищення рівня пізнавальної активності дошкільників;
- 2) розвиток саморегуляції, довільного характеру мнемічних процесів дітей;
- 3) розвиток образної та словесно-логічної пам'яті старших дошкільників із затримкою психічного розвитку;
- 4) формування у дітей із порушеннями психічного розвитку раціональних прийомів запам'ятовування і відтворення необхідної інформації;
- 5) вироблення у дошкільників навичок міжособистісної взаємодії, розвиток їх комунікативних здібностей;
- 6) розвиток рухової координації.

Вирішенню завдань сприяла спеціально організована цілеспрямована робота у реалізації розробленої нами психолого-педагогічної корекційної програми з розвитку пам'яті дітей дошкільного віку із ЗПР «Я і світ навколо мене», в якій взяли участь 6 дітей-вихованців спеціальної групи, котрі були респондентами експериментальної групи при проведенні дослідження на його констатувальному етапі. Критеріями відбору учасників формуального експерименту стали результати проведеної дослідницької роботи, які засвідчили наявність досить низьких показників у розвитку мнемічного складника дошкільників із затримкою психічного розвитку. Корекційна робота, представлена 10 заняттями тривалістю 30 хвилин кожне, проводилася двічі на тиждень упродовж листопада-грудня 2024 р. та складалася із двох органічно взаємопов'язаних етапів – власне розвивального і діагностичного.

Метою діагностичного етапу, реалізованого на двох останніх заняттях психолого-педагогічної корекційної програми, стало визначення за допомогою виокремленого в процесі констатувального експерименту психодіагностичного інструментарію особливостей прояву і рівнів розвитку пам'яті дітей старшого дошкільного віку із ЗПР після завершення формуального експерименту. Задля вивчення специфіки розвитку мнемічного компонента пізнавальної сфери дошкільників із ЗПР, окрім застосованого комплексу методик, протягом проведення формуального експерименту було використано результати численних спостережень, бесід, аналізу продуктів їх діяльності (виконання окремих вправ), головні цілі останніх із яких були дещо іншими. Мета власне розвивального етапу – апробація психолого-педагогічної корекційної програми з розвитку пам'яті дітей дошкільного віку із ЗПР «Я і світ навколо мене» (10 тематичних занять-зустрічей), що була розроблена для підвищення продуктивності мнемічного складника пізнавальної сфери дошкільників із затримкою психічного розвитку та передбачала активне використання засобів мнемотехніки: асоціацій, піктограм, символізації, опори, римування, мнемоквадратів, мнемодоріжок, мнемотаблиць, небилиць, колажу – системи спеціальних методів і прийомів, що забезпечують ефективне запам'ятовування, збереження та відтворення інформації шляхом створення штучних асоціацій.

Питання звернення до засобів мнемотехніки в освітньому процесі порушували й аналізували Білаш, 2015; Бутузова, 2025; Капітула, 2024, Кисличенко та Красновська, 2023; Клименко, 2017; Копилова, Ткаченко, 2010; Семизорова і Радоміцька, 2019; Чепурний, 2020-21, Юхимюк, 2023, які довели: використання цієї технології – ефективна методика навчання і виховання дітей, оскільки більш креативний підхід до заучування матеріалу, його переробки у власній уяві та подальше запам'ятовування на основі різних аналогій, образів, історій, особливо в ігровій формі, до вподоби дошкільникам, а не традиційні пояснення чи бесіда (Пулавська, 2023).

Задля визначення динаміки мнемічного складника старших дошкільників із затримкою психічного розвитку на останніх заняттях формуального експерименту нами було використано низку психодіагностичних методик, що застосовувалися і на констатувальному етапі емпіричного дослідження. Оцінювання розвивального ефекту від впровадження на практиці програми «Я і світ навколо мене» відбувалося шляхом проведення двох послідовних

психодіагностичних зрізів, перший з яких був спрямований на фіксацію показників розвитку пам'яті в досліджуваних контрольної та експериментальної груп до початку формувального експерименту, а другий – на відображення змін у показниках респондентів експериментальної групи після його завершення.

Тож інтерпретуючи емпіричні дані первинного і вторинного діагностування учасників апробованої розвивальної програми, необхідно вказати на значні зміни прогресивного характеру в розвитку їх образної пам'яті: цілеспрямованість запам'ятання, точність відтворення і міцність збереження образної інформації, збільшення її обсягу в процесі свідомого пригадування.

Так, у процесі розвивальної роботи в дітей із порушеннями психофізичного розвитку завдяки переходу в однієї дитини довільної образної слухової пам'яті з середнього рівня на високий та збільшенню кількості респондентів до чотирьох осіб із середнім її шаблоном кількість дошкільників із низьким рівнем слухової пам'яті вдвічі знизилася – зі 67% до 33% (Табл. 1).

Таблиця 1

Кількісні показники рівнів розвитку довільної образної слухової пам'яті досліджуваних експериментальної групи до і після формувального експерименту

№	Досліджувані	Результати констатувального експерименту		Результати контрольного експерименту	
		Кількість правильно відтворених слів	Рівень довільної образної слухової пам'яті	Кількість правильно відтворених слів	Рівень довільної образної слухової пам'яті
1.	В.В.	2	низький	4	середній
2.	Ж.О.	4	середній	6	високий
3.	М.А.	1	низький	2	низький
4.	М.О.	2	низький	4	середній
5.	Т.В.	4	середній	5	середній
6.	Ч.В.	2	низький	4	середній

Позитивна динаміка прослідковується при аналізі рівнів сформованості й довільної образної зорової пам'яті досліджуваних. Але, на противагу показникам розвитку довільної образної слухової пам'яті, у старших дошкільників із ЗПР цей вид пам'яті під час формувального експерименту зазнав більших зрушень: після проведення корекції в експериментальній групі з'явилося 50% дітей із високим рівнем зорової пам'яті, а на початку розвивальної роботи респонденти з її найвищим шаблоном були відсутні; зі 33% до 0% знизилася прояви низького рівня пам'яті досліджуваних окресленої групи (Табл. 2).

Таблиця 2

Кількісні показники рівнів розвитку довільної образної зорової пам'яті досліджуваних експериментальної групи до і після формувального експерименту

№	Досліджувані	Результати констатувального експерименту		Результати контрольного експерименту	
		Кількість правильно відтворених образів	Рівень довільної образної слухової пам'яті	Кількість правильно відтворених образів	Рівень довільної образної слухової пам'яті
1.	В.В.	5	середній	9	високий
2.	Ж.О.	4	середній	7	високий
3.	М.А.	2	низький	4	середній
4.	М.О.	3	низький	5	середній
5.	Т.В.	4	середній	8	високий
6.	Ч.В.	4	середній	5	середній

Досягнення внаслідок формувального експерименту більш вагомих результатів у становленні довільної образної зорової пам'яті порівняно з довільною образною слуховою пам'яттю доречно пояснити, зважаючи на вікові особливості, підвищеною швидкістю, відносною легкістю сприйняття і запам'ятання дошкільниками зорового образу на фоні одночасного використання ними вербального матеріалу. Активне цілеспрямоване звернення під час розвивальної роботи до мнемотехнічних засобів (переважно зорові образи, представлені в яскравій та влучній наочності) виступило потужною наочно-образною підтримкою у процесі закарбування в пам'яті дітей нових знань.

Надалі, звертаючись до даних, отриманих після повторного проведення дослідження за методикою «Пари слів», слід вказати на відсутність вагомих зрушень у розвитку словесно-логічної пам'яті старших дошкільників із затримкою психічного розвитку (Табл. 3).

Таблиця 3

Кількісні показники рівнів розвитку словесно-логічної пам'яті досліджуваних експериментальної групи до і після формувального експерименту

№	Досліджувані	Результати констатувального експерименту		Результати контрольного експерименту	
		Середній показник коефіцієнту словесно-логічної пам'яті ($C = (C_1 + C_2) / 2$)	Рівень словесно-логічної пам'яті	Середній показник коефіцієнту словесно-логічної пам'яті ($C = (C_1 + C_2) / 2$)	Рівень словесно-логічної пам'яті
1.	В.В.	0,45	низький	0,6	середній
2.	Ж.О.	0,6	середній	0,8	середній
3.	М.А.	0,3	низький	0,3	низький
4.	М.О.	0,35	низький	0,4	низький
5.	Т.В.	0,65	середній	0,75	середній
6.	Ч.В.	0,5	низький	0,7	середній

Виявлено, що найбільших змін зазнали показники середнього рівня смислової пам'яті, які зросли із 33% до 67% завдяки зниженню числових даних із 67% до 33% її низького рівня; досліджуваних із високим шаблоном розвитку зазначеного утворення не виявлено.

Результати сформованості словесно-логічної пам'яті у дошкільників з аномалією психічного розвитку в порівнянні з кількісними та якісними показниками їх образного мнемічного складника є не настільки вираженими, змістовними, бо смислова пам'ять дітей із ЗПР, як і пам'ять дітей із нормотиповим розвитком, перебуваючи в тісному зв'язку з їх мисленням та мовленням і залежачи від рівня їх сформованості, виступає складним психічним утворенням, що потребує тривалої кропіткої роботи зі свого розвитку. Незрілість внаслідок психічної аномалії розумового і вербального складників когнітивної сфери дітей із ЗПР негативно позначається на становленні їх словесно-логічної пам'яті. Аби підвищити її показники, слід вдатися до розвитку супроводжуваних утворень, які визначають її становлення, – мислення та мовлення, що виступає цілеспрямованою і систематичною різнобічною та комплексною роботою, ґрунтовною і досить тривалою (не дає швидких результатів, принаймні протягом одного-двох місяців). Однак попри подібну відмінність у становленні образної та словесно-логічної пам'яті, необхідно підкреслити, що дані більш або менш виражені зміни в їх розвитку призвели до суттєвого підвищення загального рівня мнемічного складника дошкільників. Тому, спираючись на результати контрольного зрізу, отримані за допомогою відповідного психодіагностичного інструментарію, було узагальнено результати (Табл.4), що дозволило визначити динаміку рівнів сформованості пам'яті старших дошкільників із ЗПР.

Таблиця 4

Динаміка рівнів сформованості пам'яті старших дошкільників із ЗПР

Рівень	До формувального експерименту		Після формувального експерименту	
	Абсолютна к-ть	Відносна к-ть	Абсолютна к-ть	Відносна к-ть
Високий	0	0	1	17
Середній	2	33	3	50
Низький	4	67	2	33

Для кращої візуалізації зрушень у розвитку пам'яті досліджуваних після завершення формувального експерименту вищевказані результати відображено на Рис. 1.

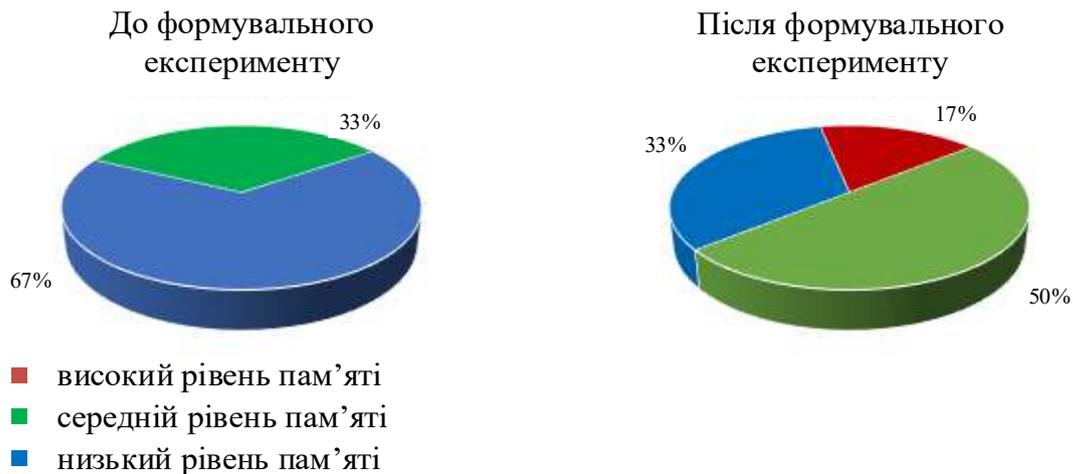

Рисунок 1. Динаміка розвитку пам'яті досліджуваних експериментальної групи

Все вищезазначене доводить ефективність і результативність впровадження на практиці розробленої нами програми «Я і світ навколо мене», яка через активне використання засобів мнемотехніки (асоціацій, піктограм, символізації, опори, римування, мнемоквадратів, мнемодоріжок, мнемотаблиць, небилиць, колажу) сприяла розвитку саморегуляції, довільності мнемічних процесів дітей, формуванню образної та словесно-логічної пам'яті старших дошкільників із затримкою психічного розвитку. Систематичне звернення до методів мнемотехніки виступило підґрунтям для опанування дітьми цими способами раціонального запам'ятовування, збереження, відтворення необхідного матеріалу, які є досить дієвими у боротьбі зі забуванням. Орієнтуючись передусім на розвиток пам'яті дошкільників, розроблена програма за змістом своїх вправ позитивно вплинула на становлення інших складників когнітивної та особистісної сфер учасників формувального експерименту – їх уваги, відчуттів, сприймання, мислення, мовлення, самооцінки, самоповаги, самоконтролю, цілеспрямованості, наполегливості, любові до Батьківщини. Об'єднуючи дітей навколо виконання цікавих завдань, кожне заняття психолого-педагогічного супроводу щоразу сприяло виробленню в дошкільників навичок міжособистісної взаємодії, розвитку комунікативних здібностей, доброзичливості, роботи в команді, взаємодопомоги, взаємопідтримки, емпатійності, які є дуже важливими для успішної адаптації та гармонійного життя особистості в суспільстві. Працюючи над проблемою цілеспрямованого формування пам'яті дітей старшого дошкільного віку із ЗПР, було розроблено низку науково-практичних рекомендацій для дошкільників, їх батьків, педагогів, які можуть використовуватися для оптимізації роботи з підвищення рівня мнемічного складника когнітивної сфери дітей окресленої групи.

Отже, впровадження та реалізація вказаних пропозицій за допомогою засобів мнемотехніки забезпечить перехід досліджуваного утворення з нижчого рівня на вищий та визначатиме досягнення дитини в навчанні й житті.

Висновок

В процесі психологічного дослідження було здійснено теоретичне й емпіричне вивчення особливостей розвитку пам'яті дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку (ЗПР). Нами було розроблено авторські критерії та рівні розвитку мнемічного складника когнітивної сфери дошкільників із ЗПР, що дозволило виокремити серед старших дошкільників контрольної та експериментальної груп відповідно до цих критеріїв три групи дітей із високим, середнім та низьким рівнями розвитку пам'яті та охарактеризувати притаманні цим групам кількісні і якісні показники як загального рівня розвитку їхньої пам'яті, так і окремих її видів.

Змістовний аналіз результатів констатувального експерименту переконливо довів наявність у даної категорії дітей специфічних труднощів у формуванні пам'яті, пов'язаних зі зниженим обсягом пам'яті, уповільненим темпом запам'ятовування, недостатньою довільністю та нестійкістю до забування. Це обумовило потребу в розробці спеціального корекційного підходу, який повинен враховувати вікові та індивідуальні особливості таких дітей, що сприяло розробці та перевірці ефективності авторської програми з розвитку пам'яті дітей старшого дошкільного віку із ЗПР.

Було виявлено, що одним із ефективних засобів розвитку мнемічного складника пізнавальної сфери старших дошкільників із ЗПР є мнемотехніка, яка, завдяки використанню образних, ритмічних, логічних і символічних прийомів, сприяє розвитку довільної пам'яті, підвищує якість засвоєння матеріалу, покращує мотивацію до навчання та активізує пізнавальні процеси, що є надзвичайно важливим для успішної соціалізації й навчальної адаптації даної категорії дітей.

Результатом впровадження на практиці запропонованої нами програми психолого-педагогічного супроводу став не лише розвиток довільної пам'яті, а й формування у дітей умінь оперувати набутими способами запам'ятовування у нових умовах, зростання здатності до смислового сприймання, збереження й відтворення інформації, що зрештою призвело до підвищення загального рівня мнемічного складника когнітивної сфери дітей.

Перспективи подальших наукових пошуків – у комплексній розробці інструментальних засобів діагностики пам'яті та супроводжуючих її психічних утворень (мислення, мовлення, саморегуляції) у дітей дошкільного віку із ЗПР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Білаш, О. (2015). Мнемотехніка в роботі з дітьми дошкільного віку. *Дитячий садок*, 23, 12–15.
- Бутузова, Л., Закревська, А. (2025). Особливості розвитку пам'яті старших дошкільників із затримкою психічного розвитку. *Science and Information Technologies in the Modern World. Collection of Scientific Papers «International Scientific Unity» with Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference. February 26–28, 2025. Athens, Greece*, 467–471.
- Діагностика та розвиток пам'яті у дітей: методичні рекомендації. (2014). Кам'янець-Подільський багатопрофільний навчально-реабілітаційний центр.
- Капітула, М. (2024). Мнемотехніка як інноваційний метод формування зв'язного мовлення дітей з інтелектуальними порушеннями. *Інноваційна педагогіка*, 1, 73–77.
- Кейдун, О. (2018). Застосування комп'ютерної мнемотехніки в логопедичній роботі з дошкільниками. *Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у*

національному та світовому вимірі: матеріали IV Міжн. наук.-практ. конф. (09.10.2018, Суми), 19–21.

Кисличенко, В., Красновська, І. (2023). Використання прийомів мнемотехніки у формуванні монологічного мовлення дітей дошкільного віку із ЗНМ III рівня. *Молодий вчений*, 10(122), 94–98.

Клименко, А. (2017). Використання прийомів мнемотехніки у роботі вчителя-логопеда дошкільного навчального закладу. *Таврійський вісник освіти*, 2(58), 130–135.

Копилова, О., Ткаченко, В. (2010). Використання символів у роботі з дошкільниками. Старша група. Ранок.

Кротенко, В., Оробей, М. (2014). Загальна характеристика дітей із затримкою психічного розвитку. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*, 26, 338–341.

Максімчук, Т. (2023). Прийоми мнемотехніки як засіб формування зв'язного мовлення у дошкільників. *ЖЦРД*, 5.

Мнемотехніка для дошкільнят. (2019). Талком.

Пулавська, Н. (2023) Складання серіації завдань з розвитку мовленнєвої активності дітей дошкільного віку засобом мнемотехніки.

Чепурний, Г. (2020). Освітня мнемотехніка: навч.-метод. посіб. Мандрівець.

Чепурний, Г. (2021). Мнемотехніка, технологія ефективного засвоєння інформації в умовах сучасної освіти. Мандрівець.

Юхимюк, Т. (2023). Використання мнемотехніки в роботі з дітьми дошкільного віку. *Дошкільна освіта: теорія, методика, інновації: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (23.11.2023, Луцьк)*, 242–247.

Evans, D. (2022). Focus and recall: the impact of mnemonics on preschool education. *Journal of Educational Psychology*, 47, 225–239.

Martinez, E. (2022). Cognitive growth in preschoolers: mnemonic exercises for better memory retention. *Journal of Childhood Learning and Development*, 50, 71–84.

Roberts, H. (2021). Concentration and memory: using mnemonics in early childhood classrooms. *Journal of Early Childhood Education*, 38, 120–133.

Turner, P., & Wilson, K. (2024). Enhancing memory and concentration in preschoolers through mnemonics. *Journal of Cognitive Education*, 29, 203–217.

REFERENCES

Bilash, O. (2015). Mnemonics in working with preschool children. *Dytiachyi sadok*, 23, 12–15. [in Ukrainian]

Butuzova, L., & Zakrevska, A. (2025). Features of memory development in senior preschoolers with delayed mental development. *Science and Information Technologies in the Modern World. Collection of Scientific Papers «International Scientific Unity» with Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference. February 26–28, 2025. Athens, Greece*, 467–471. [in Ukrainian]

Chepurnyi, H. (2020). *Educational mnemonics: Educational and methodological manual*. Mandrivets. [in Ukrainian]

Chepurnyi, H. (2021). *Mnemonics as a technology for effective information acquisition in modern education*. Mandrivets. [in Ukrainian]

- Diahnostyka ta rozvytok pamiaty u ditei: metodychni rekomendatsii. (2014). Diagnosis and development of memory in children: Methodological recommendations. Kamianets-Podilskyi bahatoprofilnyi navchalno-reabilitatsiinyi tsentr. [in Ukrainian]
- Evans, D. (2022). Focus and recall: the impact of mnemonics on preschool education. *Journal of Educational Psychology*, 47, 225–239.
- Kapitula, M. (2024). Mnemonics as an innovative method of forming coherent speech in children with intellectual disabilities. *Innovatsiina pedahohika*, 1, 73–77. [in Ukrainian]
- Keidun, O. (2018). Application of computer mnemonics in speech therapy work with preschool children. *Korektsiino-reabilitatsiina diialnist: stratehii rozvytku u natsionalnomu ta svitovomu vymiri: materialy IV Mizhn. nauk.-prakt. konf. (09.10.2018, Sumy)*, 19–21. [in Ukrainian]
- Klymenko, A. (2017). Use of mnemonic techniques in the work of a speech therapist teacher in a preschool educational institution. *Tavriiskyi visnyk osvity*, 2(58), 130–135. [in Ukrainian]
- Kopylova, O., & Tkachenko, V. (2010). Use of symbols in working with preschool children. Senior group. *Ranok*. [in Ukrainian]
- Krotenko, V., & Orobei, M. (2014). General characteristics of children with delayed mental development. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 19: Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia*, 26, 338–341. [in Ukrainian]
- Kyslychenko, V., & Krasnovska, I. (2023). Use of mnemonic techniques in the formation of monologic speech of preschool children with level III general speech underdevelopment. *Molodyi vchenyi*, 10(122), 94–98. [in Ukrainian]
- Maksimchuk, T. (2023). Mnemonic techniques as a means of forming coherent speech in preschool children. *ZhTsRD*, 5. [in Ukrainian]
- Martinez, E. (2022). Cognitive growth in preschoolers: mnemonic exercises for better memory retention. *Journal of Childhood Learning and Development*, 50, 71–84.
- Mnemotekhnika dlia doshkilniat. (2019). Mnemonics for preschool children. *Talkom*. [in Ukrainian]
- Pulavska, N. Compilation of a series of tasks for developing speech activity of preschool children using mnemonics. [in Ukrainian]
- Roberts, H. (2021). Concentration and memory: using mnemonics in early childhood classrooms. *Journal of Early Childhood Education*, 38, 120–133.
- Turner, P., & Wilson, K. (2024). Enhancing memory and concentration in preschoolers through mnemonics. *Journal of Cognitive Education*, 29, 203–217.
- Yukhymyuk, T. (2023). Use of mnemonics in working with preschool children. *Doshkilna osvita: teoriia, metodyka, innovatsii: materialy VIII Vseukr. nauk.-prakt. konf. (23.11.2023, Lutsk)*, 242–247. [in Ukrainian]

Психологічна типологія архетипів у формуванні бренду агрохолдингу: від внутрішньої ідентичності до публічного іміджу

Дакал А.^{a1}

^a Міжрегіональна Академія управління персоналом, Україна

Анотація

У статті досліджено психологічну типологію архетипів у формуванні бренду агрохолдингу як інструменту формування емоційного зв'язку зі споживачами та диференціації на конкурентному ринку. Обґрунтовано актуальність використання архетипічних моделей у сучасному бренд-менеджменті аграрних компаній в умовах посилення глобальної конкуренції, цифровізації комунікацій та трансформації взаємодії зі стейкхолдерами. Проаналізовано підходи до використання архетипів у формуванні внутрішньої ідентичності бренду та його публічного іміджу, а також їхню роль у розвитку корпоративної культури, маркетингових комунікацій і стратегічного управління брендом. Встановлено, що впровадження архетипічних моделей у практику бренд-менеджменту аграрних компаній України має фрагментарний характер і недостатньо враховує регіональні культурні особливості, що створює ризики неавтентичності бренду та втрати довіри аудиторії. Показано, що ефективне використання архетипів потребує системного поєднання психологічних, маркетингових і управлінських підходів. Особливу увагу приділено розвитку гібридних архетипічних моделей, використанню відкритих комунікаційних платформ та інтеграції інструментів нейромаркетингу у бренд-стратегії. Запропоновано напрями вдосконалення практики архетипічного брендингу в аграрному секторі шляхом формування національних архетипічних фреймворків, розвитку професійної підготовки фахівців та адаптації міжнародних підходів до управління брендом з урахуванням культурних і регіональних особливостей України.

Ключові слова: архетипічний брендинг; бренд-менеджмент; корпоративна ідентичність; маркетингові комунікації; аграрний сектор.

Psychological Typology of Archetypes in Forming the Brand of an Agroholding: from Internal Identity to Public Image

Dakal A.^{a1}

^a Interregional Academy of Personnel Management, Ukraine

Article type: Research article

Abstract

The article examines the psychological typology of archetypes in the formation of agroholding brands as a tool for building emotional connections with consumers and achieving differentiation in competitive markets. The relevance of applying archetypal models in contemporary brand management of agricultural companies is substantiated in the context of increasing global competition, digital transformation of communication, and changes in stakeholder interaction. The study analyzes approaches to the use of archetypes in shaping a brand's internal identity and public image, as well as their role in the development of corporate culture, marketing communications, and strategic brand management. It is established that the implementation of archetypal models in the brand management practices of Ukrainian agricultural companies remains fragmented and insufficiently adapted to regional cultural contexts, which creates risks of brand inauthenticity and loss of stakeholder trust. The findings demonstrate that effective application of archetypes requires an integrated approach combining psychological, marketing, and managerial perspectives. Particular attention is given to the development of hybrid archetypal models, the use of open communication platforms, and the integration of neuromarketing tools into brand strategies. Directions for improving archetypal branding practices in the agricultural sector are proposed through the development of national archetypal frameworks, professional training initiatives, and the adaptation of international brand management approaches to the cultural and regional characteristics of Ukraine.

Keywords: archetypal branding; brand management; corporate identity; marketing communications; agricultural sector.

¹ Corresponding author

E-mail address: alladakal@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3221-353X>

<https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.06>

How to cite this article: Dakal, A. (2026). Psychological typology of archetypes in forming the brand of an agroholding: from internal identity to public image. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 54(1), 49-57. <https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.06>

© 2026 The Author(s). This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

Received: 24.12.2025

Revised: 12.01.2026

Accepted: 20.01.2026

Вступ

Глобальна конкуренція в аграрному секторі робить формування бренду агрохолдингів критичним фактором виживання та зростання. Шляхи реалізації зазначеного завдання досить складні та мають багатовекторну направленість. Одним із найважливіших аспектів є вирішення проблеми кадрового забезпечення інституціональним та інституційним складниками (Лівінській та ін., 2024). Забезпечення кадровим потенціалом аграрного сектору України регулюється такими законодавчо-нормативними документами: Закон України «Про вищу освіту», Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України», Закон України «Про зайнятість населення», Закон України «Про освіту», Закон України «Про професійну освіту». Недаремно на важливості освіти аграріїв, підвищення їхнього рівня знань наголошують науковці Продовольчої та сільськогосподарської ООН (Education for Rural People, 2021), вітчизняні вчені підкреслюють, що саме це дозволить сформувати соціальний капітал (Карпенко та ін., 2023). Вивчаючи значущість підвищення рівня кваліфікації кадрів у вимірі якості впливу на економічний прибуток аграрного сектору (Arbab et al., 2021), дослідники встановили безпосередній зв'язок між доходною частиною бізнесу та відсотками внесків у навчання співробітників і проведення тренінгів.

Сучасні ринки вимагають не лише якісної продукції, але й емоційного резонансу зі споживачами, де психологічна типологія архетипів стає інструментом створення автентичного іміджу. Дослідження доводять, що бренди з чіткими архетипами мають на 20-30% вищу лояльність, однак агрохолдинги часто обмежуються функціональним позиціонуванням, ігноруючи психологічний вимір. Формування бренду агрохолдингу від внутрішньої ідентичності до публічного іміджу є вкрай важливим питанням, адже ця категорія підприємств потребує особливих підходів для інтеграції корпоративної культури з ринковими очікуваннями, зважаючи на специфіку аграрного виробництва. З огляду на зростання вимог до прозорості та стійкості виникає дедалі більша потреба в архетипічному брендингу. Практичний досвід підтверджує, що більшість агрохолдингів стикається зі значними труднощами у створенні емоційного зв'язку, обмежуючись логотипами та слоганами. Тому порушена проблема – надзвичайно актуальна і заслуговує особливої уваги.

Методи та матеріали

Питання бренд-менеджменту в агросекторі активно вивчається у роботах сучасних українських і зарубіжних учених (А. Волхонський, Н. Карпенко, М. Іваннікова, Т. Білоусько, Н. Яловега, А. Захаренко-Селезньова, Н. Котвицька, Д. Хрептії, С. Соловійов, Л. Кудирко, Б. Ратушний, І. Соловійов, А. Вальтер, Т. Устік, М. Шматок, Т. Davenport, A. Guha, D. Grewal, K.L. Keller та ін.), які наголошують на особливостях формування бренду як фактору конкурентоспроможності, інноваційних маркетингових технологіях та інтеграції бренд-менеджменту із цифровою рекламою. Різні аспекти проблеми розглядаються у контексті глобального конкурентного середовища, застосування бренд-технологій підприємствами АПК (Агропромислового комплексу) та ролі штучного інтелекту в маркетингу, підкреслюючи необхідність теоретичного обґрунтування психологічних аспектів брендингу для подолання бар'єрів емоційного сприйняття в агросфері.

Методологія дослідження поєднує емпіричну валідність із глибоким емпіричним аналізом, аби висвітлити психологічну типологію архетипів у формуванні бренду агрохолдингів – інструменту емоційного зв'язку і диференціації на ринку. Задля вивчення особливостей архетипічного брендингу в умовах сучасного українського соціуму застосовано принципи комплексного підходу, що поєднує кількісні та якісні методи психологічного аналізу.

Мета статті – проаналізувати психологічну типологію архетипів у формуванні бренду агрохолдингу від внутрішньої ідентичності до публічного іміджу та, на основі узагальнення наукових джерел, розробити рекомендації щодо інтеграції архетипів у бренд-стратегію з урахуванням специфіки українського аграрного сектору.

Результати

Психологічна типологія архетипів у формуванні бренду агрохолдингу розкриває глибокий зв'язок між внутрішньою ідентичністю організації та її зовнішнім іміджем, де архетипи слугують основою для створення емоційного резонансу з аудиторією.

Архетипи – універсальні символи колективного несвідомого – дозволяють агрохолдингам позиціонувати себе не лише постачальниками продукції, але й носіями певних цінностей (від традиції до інновацій). В аграрному бізнесі, де довіра формується через якість і стабільність, архетипічний підхід забезпечує диференціацію на ринку. Внутрішня ідентичність агрохолдингу формується на рівні корпоративної культури. Тож архетипи проявляються у поведінці керівництва, мотивації персоналу й організаційних процесах. Тому для постійного збереження зацікавленості споживачів на належному рівні та утримання їхньої уваги потрібно застосовувати засоби, що сприяють створенню враження унікальності та невід'ємної потреби у продукції чи послугах. Це передбачає використання стратегій брендингу, які допомагають виокремити продукт або компанію з-поміж конкурентів та побудувати позитивний імідж на ринку. Важливо застосовувати інструменти комунікації (ефективна реклама та зв'язки з громадськістю), які допомагають підтримувати свіжість і актуальність бренду в уявленні споживачів (Волхонський, 2023).

Наприклад, архетип «Господаря» підкреслює відповідальність за землю та спільноту, стимулюючи лояльність працівників, що створює основу для автентичного бренду, де внутрішні цінності корелюють із зовнішніми комунікаціями. Перехід від внутрішньої ідентичності до публічного іміджу вимагає адаптації архетипів до сприйняття споживачів. Агрохолдинг може використовувати архетип «Героя» для демонстрації інновацій у стійкому землеробстві. Натомість архетип «Мудреця» підкреслює науковий підхід до вирощування. Така типологія дозволяє створювати наративи, що резонують з емоціями аудиторії, підвищуючи лояльність.

Стрімкий розвиток індустрії інформаційних технологій під час подолання безпекових ризиків дозволяє підприємствам оптимізувати витрати на переміщення персоналу, оренду офісів, підтримку локальних мереж і серверів (Карпенко та ін., 2023). Інноваційні маркетингові технології посилюють архетипічний брендинг через цифрові канали. Соціальні мережі та контент-маркетинг дозволяють візуалізувати архетипи, а саме: від історій фермерів як «Творців» до демонстрації екологічних ініціатив як прояву «Опікуна», що забезпечує емоційний зв'язок, перетворюючи продукт на символ певного способу життя. Бренд-менеджмент у глобальному конкурентному середовищі вимагає інтеграції архетипів зі стратегічним плануванням. Для агрохолдингів це означає вибір домінуючого архетипу, що відображає регіональні особливості («Селянин» – локальні ринки, «Правитель» – експортні амбіції). Такий підхід мінімізує когнітивний дисонанс між очікуваннями стейкхолдерів і реальністю. Застосування маркетингових бренд-технологій підприємствами АПК України демонструє практичну реалізацію архетипів. Багато холдингів застосовують «Родинний» архетип для підкреслення традицій, що особливо ефективно в сегменті органічної продукції. Це створює бар'єр для конкурентів, копіювання яких видається неавтентичним.

Інноваційні технології в управлінні брендом дозволяють динамічно адаптувати архетипи. В умовах фрагментації та пікселізації навколишнього середовища проблема осмислення та сприйняття часу набуває не лише особистісного, а й глобального соціального виміру (Дакал, 2025). Штучний інтелект аналізує відгуки споживачів, виявляючи, який архетип викликає найбільший відгук, і коригує комунікації в реальному часі, що для агрохолдингів означає персоналізацію: від таргетованої реклами (вибір цільової аудиторії) для «Дослідників» до контентної стабільності для «Опікунів». До основних інноваційних технологій в управлінні брендом, які доступні, наприклад, малому бізнесу, належать штучний інтелект і машинне навчання, Big Data й аналітика, діджитал-платформи, доповнена (AR) та віртуальна реальність (VR), нейромаркетинг, автоматизація маркетингу (Устік, Шматок,

2024). Стратегічний бренд-менеджмент, за Келлером, включає вимірювання бренд-еквіті через асоціації, які формуються архетипами, що в агросекторі проявляється у преміумізації продукції. Тож органічні зернові під архетипом «Цілителя» продаються дорожче, ніж стандартизовані та взаємозамінні товари, оскільки їхня ціна залежить від попиту та пропозиції, а не від бренду чи виробника. Дані вимірювання проводяться через NPS і систематичне маркетингове дослідження – моніторинг і аналіз сприйняття даного бренду конкретними споживачами протягом певного часу, проте архетипічна узгодженість повинна корелювати з лояльністю.

Окремої уваги заслуговує проблема оцінки ефективності інтегрованих стратегій цифрового брендингу, адже традиційні метрики не завжди відображають синергетичний ефект від поєднання різних каналів комунікації. Ключовий елемент інтеграції – створення єдиної екосистеми даних про споживачів, що дозволяє персоналізувати бренд-комунікації на кожному етапі споживчої подорожі. Європейські підприємства створюють програмні платформи, які збирають дані про клієнтів з усіх каналів (онлайн та офлайн), об'єднують їх в єдиний профіль, що робить доступними для інших систем для глибокого розуміння клієнта, персоналізації маркетингу і покращення клієнтського досвіду в реальному часі; активно використовують Customer Data Platforms (CDP) – платформи управління даними про клієнтів для забезпечення консистентності бренд-досвіду через усі точки контакту (Котвицька та ін., 2025). Європейський досвід інтеграції бренд-менеджменту і цифрової реклами показує ефективність архетипів у специфічній бізнес-стратегії, яка інтегрує всі канали комунікації з клієнтом в єдину систему. Клієнту це дає можливість забезпечити цілісний досвід. Агрохолдинги використовують VR-тури ферм під архетипом «Мандрівника», дозволяючи споживачам «відвідати» виробництво, що підвищує довіру і диференціює від масмаркету.

Особливості формування бренду як фактору конкурентоспроможності в агросекторі полягають у довгостроковості архетипів. На відміну від товарів повсякденного попиту (Fast-Moving Consumer Goods), де тренди змінюються швидко, аграрні бренди будуються на спадкоємності: архетип «Мудреця» може еволюціонувати десятиліттями, накопичуючи капітал довіри, досягаючи лояльності споживача за допомогою виявлення його можливостей та бажань, зіставленні їх зі здатністю підприємства, у створенні реальних конкурентних переваг на обраному сегменті ринку завдяки активному, грамотному і цілеспрямованому пошуку свідомого споживача.

Штучний інтелект (ШІ) трансформує архетипічний брендинг через предиктивну аналітику. Алгоритми прогнозують, як зміна клімату вплине на сприйняття архетипу «Господаря», рекомендуючи превентивні комунікації. Для агрохолдингів це означає проактивне управління репутацією в кризових ситуаціях. Нині світ спостерігає значний прогрес і швидкий розвиток ІТ, передусім ШІ трансформує різні сектори, зокрема бізнес. Компанії застосовують ШІ для оптимізації завдань і вират, ефективнішого визначення можливостей та підвищення продуктивності.

Доречно визначити головні аспекти внеску ШІ в цифрове підприємництво, зосереджуючись на викликах, з якими стикаються підприємці під час цифрової трансформації (Znady, Bazi, 2025). Внутрішня ідентичність агрохолдингу формує публічний імідж через employee advocacy. Працівники, ідентифікуючи себе з архетипом «Творця», стають амбасадорами бренду в соціальних мережах, що створює автентичність, недоступну для платної реклами.

Психологічна типологія архетипів вимагає балансу між домінуючим і вторинними архетипами. Агрохолдинг може комбінувати «Правителя» (масштаб) з «Опікуном» (стійкість), уникаючи конфлікту, забезпечуючи гнучкість у кризовому менеджменті. Цифрова реклама посилює архетипи через мікротаргетинг, аби точно визначати вузькі групи користувачів і показувати їм рекламу відповідно до їхніх демографічних даних та за вимогами особистих інтересів, поведінки й історії онлайн-активності. При цьому відбувається мінімізація «зайвих»

повідомлень кожному і підвищується ефективність запропонованих. Тобто замість широкої аудиторії фокус – на конкретних «ідеальних» клієнтах із використанням даних для створення персоналізованих кампаній. Наприклад, кампанії для міленіалів (люди, які виростили в епоху цифрових технологій, інтернету та розвитку глобальних мереж) акцентують увагу на виборі «Бунтаря», бо клієнти цікавляться інноваціями. А старше покоління обирає «Традиціоналіста», оскільки цінує збереження моральних засад і звичаїв. Це підвищує ROI (Return on Investment), який є ключовим фінансовим показником, означає рентабельність і допомагає оцінити ефективність будь-яких витрат.

Бренд-менеджмент компаній у глобальному середовищі для агрохолдингів – культурна адаптація архетипів. Експорт до ЄС вимагає «Цілителя» (екологія), на Близькому Сході – «Правителя» (надійність поставок). Попри різні підходи щодо розуміння змісту і механізмів реалізації бренд-менеджменту на міжнародних ринках, дослідники розглядають його процесом створення і просування бренду, що виходить за межі географічних і культурних кордонів країни походження. Щодо функцій, то він охоплює розробку послідовної ідентичності бренду, повідомлень і досвіду, які знайдуть відгук у споживачів у всьому світі, незалежно від їхнього місця розташування. Такий підхід допомагає компаніям розширити свою присутність, збільшити частку на ринку і створити цілісне сприйняття власного бренду в глобальному масштабі (Кудирко, Ратушний, 2024). Інноваційні технології дозволяють створювати гібридні архетипи. Агрохолдинг може поєднувати «Мудреця» з «Героєм» через AR-додатки (Augmented Reality), тобто доповнену реальність, коли цифрову інформацію «накладають» на реальний світ, трансформуючи певні сектори (наприклад, роздрібна торгівля), що формує унікальну ідентичність.

Вимірювання ефективності архетипічного брендингу проводиться через процес визначення грошової вартості бренду як нематеріального активу – Brand Valuation, що включає репутацію товару, впізнаваність, лояльність клієнтів, унікальні атрибути та потенціал майбутнього прибутку – це оцінка його нематеріальної «душі» для бізнесу, що допомагає зрозуміти фінансову цінність бренду для продажу, інвестування, стратегічного управління чи злиття. Моделі, які враховують емоційний капітал, показують вищу оцінку для холдингів із чіткими архетипами, що в агросекторі корелює з преміум-цінами.

Публічний імідж агрохолдингу формується через залучення зацікавлених сторін (stakeholder engagement). Архетип «Партнера» залучає інвесторів, демонструючи прозорість, а «Опікун» – громади через CSR-проекти (Corporate Social Responsibility projects), тобто добровільно інтегровані певні ініціативи бізнесу для створення позитивного впливу на суспільство, довкілля та, звичайно, зацікавлені сторони, фокусовані на сталому розвитку, етиці та добробуті, що є стратегічним підходом до відповідального ведення бізнесу.

Багато холдингів використовують архетип «Родинного» для підкреслення традицій, що ефективно в сегменті органічної продукції, бо створює бар'єр для конкурентів, копіювання яких здається неавтентичним. Аналізуючи сучасний розвиток АПК України, слід зазначити, що всі фінансові, господарські та соціальні результати в даній сфері господарської діяльності формуються передусім на агропромислових підприємствах. Саме на мікроекономічному рівні проявляються основні тенденції розвитку сільськогосподарської індустрії. Кожна організація АПК відповідно до специфіки соціального та економічного розвитку обирає відповідні процеси господарювання, маркетингові технології та приймає певні управлінські рішення щодо цілеспрямованого проведення усіх фаз процесу (Соловйов, Вальтер, 2015).

Психологічна типологія архетипів у формуванні бренду агрохолдингу забезпечує цілісність від внутрішньої культури до зовнішніх комунікацій. Домінуючий архетип стає ДНК бренду, тобто вказує на сукупність унікальних, характеристик, які визначають його сутність, індивідуальність і, звичайно, відмінність від конкурентів, також впливає на сприйняття бренду аудиторією і формує цілісний образ, одночасно забезпечуючи впізнаваність товару та

лояльність покупця. Успіх залежить від автентичності: штучні архетипи відштовхують споживачів.

Майбутні тренди включають нейромаркетинг для валідації архетипів. EEG-дослідження (запис електроенцефалограми) показують сильнішу реакцію на автентичні архетипи, що дозволяє об'єктивно обирати домінуючий. Алгоритм наукового підходу до брендингу для агрохолдингів: обстеження показує запис (графіки) активності мозку (апаратом вловлюють електричні сигнали, що виробляються мозком). Та ще задовго до виникнення великих досліджень і стрімкого технічного прогресу купці Київської Русі уважно спостерігали за зніцями покупця: при погляді на певний товар зніці збільшуються – потрібно активно пропонувати його клієнту.

Інтеграція архетипів із sustainability reporting (звітність зі сталого розвитку) підвищує ESG-рейтинги (Environmental, Social, Governance). Звідси, показуючи відповідальність щодо екологічних, соціальних питань та в управлінні, компанія допомагає інвесторам і партнерам зрозуміти довгострокові ризики та перспективи обраного підприємства. Обов'язковими є якість продукції та її внутрішнє управління, де зважають на звітність, етику, прозорість. Холдинги з архетипом «Цілителя» отримують преференції від інвесторів, демонструючи відповідність SDGs (Sustainable Development Goals), тобто Цілям сталого розвитку, що трансформує фірмовий знак в актив.

Психологічна типологія архетипів відіграє ключову роль у формуванні маркетингу агрохолдингу, забезпечуючи емоційний зв'язок між внутрішньою ідентичністю та публічним іміджем. Спочатку торгові марки були важливими у сферах продуктів і послуг, але сьогодні нові брендovanі сутності виникають значно швидше. Важливість брендингу архетипів полягає в посередництві у прийнятті рішень споживачами, адже мають сильну символічну цінність і представляють значні фінансові активи для компаній (Dropulić, 2022). Стратегічне використання архетипів дозволяє диференціюватися, підвищувати лояльність і капіталізацію. В умовах цифрової трансформації та глобальної конкуренції архетипічний брендинг стає конкурентною перевагою, що вимагає постійного моніторингу й адаптації.

Висновок

Сучасні виклики глобальної конкуренції в аграрному секторі демонструють необхідність інтеграції психологічної типології архетипів у формування бренду агрохолдингів як стратегічного інструменту диференціації та емоційного зв'язку. Ключовим аспектом є систематизація архетипів, які визначають умови переходу від внутрішньої ідентичності до публічного іміджу. До потенційних архетипів належать «Господар», «Герой», «Мудрець» чи «Опікун», які відображають цінності стійкості, інноваційності та відповідальності. Систематизація зазначених архетипів сприятиме уникненню когнітивного дисонансу та забезпечить узгодженість у всіх комунікаціях.

Слід запровадити незалежну психологічну оцінку перед вибором домінуючого архетипу, створивши спеціальні експертні групи чи використавши нейромаркетингові дослідження, котрі аналізуватимуть сприйняття архетипів стейкхолдерами та надаватимуть висновки щодо їхньої ефективності. Це сприятиме підвищенню автентичності бренду, оскільки рішення буде обґрунтоване на маркетинговому і психологічному рівнях. Ще один перспективний напрям полягає у розробці гібридних архетипічних моделей.

Повне домінування одного архетипу може мати негативні наслідки для внутрішньої культури та зовнішнього іміджу. Важливо розглянути проміжні форми архетипічної інтеграції (комбінація домінуючого із вторинними архетипами, обмеження певних наративів у кризових ситуаціях або тимчасове акцентування альтернативних символів), аби впливати на сприйняття, зберігаючи гнучкість взаємодії, особливо коли йдеться про регіональні відмінності чи зміну споживацьких уподобань.

Окрему увагу доцільно звернути на розробку механізмів моніторингу та перегляд архетипів, що створить додаткові гарантії для зацікавлених сторін, дасть агрохолдингам можливість коригувати бренд-стратегію, якщо вона вважається невідповідною чи суперечить ринковим реаліям.

Удосконалення архетипічного брендингу спрямоване на формування більш автентичної, передбачуваної та емоційно резонансної системи, що дозволить не лише забезпечити конкурентоспроможність і відповідальність за серйозні порушення стандартів, але й гарантувати легітимність і ефективну діяльність агрохолдингів у глобальній системі продовольчої безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Arbab, N., et al. (2021). The role of formal education in farm productivity and farmer's socio-economic development in District Swat. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5368413>
- Дакал, А. (2025). Психологічне сприйняття часу особистістю в контексті соціального управління. *Наукові праці МАУП. Серія: Психологія*, 1, 35–40. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2025.1.5>
- Дакал, А., & Радченко, О. (2025). Психологічні чинники архетипу «воїна»: Чого саме очікувати українським бізнесовим структурам під час масового виходу на ринок праці героїв війни. *Перспективи та інновації науки. Серія: Психологія*, 11, 1941–1956.
- Dropulić, V., Krupka, Z., & Vlašić, G. (2022). Brand equity in the digital age: A systematic literature review. *Economic Thought and Practice*, 31, 277–302.
- Education for Rural People. (2021). *Food and Agriculture Organization of the United Nations*.
- Волхонський, А. (2023). Особливості формування бренду підприємств як фактору підвищення їх конкурентоспроможності. *Економіка та суспільство*, 54.
- Карпенко, Н., Іваннікова, М., Білоусько, Т., Яловега, Н., & Захаренко-Селезньова, А. (2023). Інноваційні маркетингові технології для підприємств малого бізнесу. *Науковий вісник ПУЕТ. Серія: Економічні науки*, 3, 46–53.
- Котвицька, Н., Хрептії, Д., & Соловйов, С. (2025). Європейський досвід інтеграції бренд-менеджменту та цифрової реклами на підприємствах. *Актуальні питання економічних наук*, 11. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15620736>
- Кудирко, Л., & Ратушний, Б. (2024). Бренд-менеджмент компаній в глобальному конкурентному середовищі. *Економічний простір*, 190, 280–286. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/190-51>
- Лівінській, А., Шабатура, Т., & Дідур, Г. (2024). Алгоритм модернізації підготовки кадрів в аграрному секторі економіки. *Економіка та суспільство*, 63. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-33>
- Проект Плану відновлення України. (2022). *Матеріали робочої групи «Нова аграрна політика»*.
- Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII: станом на 01 січ. 2026 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
- Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV: станом на 01 січ. 2026 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>
- Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI: станом на 12 вер. 2025 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>
- Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII: станом на 01 січ. 2024 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

Про професійну освіту: Закон України від 22.09.2016 р. № 4681-IX: станом на 05.11.2025 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4574-20#n1084>

Радченко, О., & Дакал, А. (2025). Кадровий потенціал органів публічного управління та адміністрування України: Науково-методологічні підходи. *Суспільство та національні інтереси*, 10, 642–653.

Соловйов, І., & Вальтер, А. (2015). Застосування маркетингових бренд-технологій підприємствами АПК України. *Таврійський науковий вісник*, 92, 277–283.

Томілін, О., Краснікова, О., Гечбаія, Б., Зоря, С., Дроботя, Я., & Синиця, Ю. (2023). Управління ризиками в аграрному секторі: Фінансовий аспект. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 4, 147–162. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.51.2023.4096>

Устік, Т., & Шматок, М. (2024). Інноваційні технології в управлінні брендом на підприємствах малого бізнесу. *Економіка та суспільство*, 69.

Znady, N., & Bazi, M. (2025). L'intelligence artificielle au coeur de l'entrepreneuriat digital: Une perspective conceptuelle. *African Scientific Journal*, 29, 163–182.

REFERENCES

Arbab, N., et al. (2021). The role of formal education in farm productivity and farmer's socio-economic development in District Swat. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5368413>

Dakal, A. (2025). Psychological perception of time by the individual in the context of social management. *Naukovi pratsi MAUP. Serii: Psykhohiia*, 1, 35–40. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2025.1.5> [in Ukrainian]

Dakal, A., & Radchenko, O. (2025). Psychological factors of the “warrior” archetype: What exactly should Ukrainian business structures expect during the mass entry of war heroes into the labor market. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Serii: Psykhohiia*, 11, 1941–1956. [in Ukrainian]

Dropulić, B., Krupka, Z., & Vlašić, G. (2022). Brand equity in the digital age: A systematic literature review. *Economic Thought and Practice*, 31, 277–302.

Education for Rural People. (2021). *Food and Agriculture Organization of the United Nations*.

Karpenko, N., Ivannikova, M., Bilousko, T., Yaloveha, N., & Zakharenko-Seleznova, A. (2023). Innovative marketing technologies for small business enterprises. *Naukovyi visnyk PUET. Serii: Ekonomichni nauky*, 3, 46–53. [in Ukrainian]

Kotvytska, N., Khreptii, D., & Soloviov, S. (2025). European experience of integrating brand management and digital advertising at enterprises. *Aktualni pytannia ekonomichnykh nauk*, 11. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15620736> [in Ukrainian]

Kudyrko, L., & Ratushnyi, B. (2024). Brand management of companies in the global competitive environment. *Ekonomichni prostir*, 190, 280–286. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/190-51> [in Ukrainian]

Livinskii, A., Shabatura, T., & Didur, H. (2024). Algorithm for modernizing personnel training in the agricultural sector of the economy. *Ekonomika ta suspilstvo*, 63. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-33> [in Ukrainian]

Project of the Recovery Plan of Ukraine. (2022). *Materials of the working group “New agrarian policy”*. [in Ukrainian]

On higher education: Law of Ukraine dated July 1, 2014, No. 1556-VII, as of January 1, 2026. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian]

- On state support of agriculture of Ukraine: Law of Ukraine dated June 24, 2004, No. 1877-IV, as of January 1, 2026. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> [in Ukrainian]
- On employment of the population: Law of Ukraine dated July 5, 2012, No. 5067-VI, as of September 12, 2025. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> [in Ukrainian]
- On education: Law of Ukraine dated September 5, 2017, No. 2145-VIII, as of January 1, 2024. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian]
- On vocational education: Law of Ukraine dated September 22, 2016, No. 4681-IX, as of November 5, 2025. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4574-20#n1084> [in Ukrainian]
- Radchenko, O., & Dakal, A. (2025). Human resources potential of public governance and administration bodies of Ukraine: Scientific and methodological approaches. *Suspilstvo ta natsionalni interesy*, 10, 642–653. [in Ukrainian]
- Soloviov, I., & Valter, A. (2015). Application of marketing brand technologies by agro-industrial enterprises of Ukraine. *Tavriiskyi naukovyi visnyk*, 92, 277–283. [in Ukrainian]
- Tomilin, O., Krasnikova, O., Hechbaia, B., Zoria, S., Drobotia, Ya., & Synytsia, Yu. (2023). Risk management in the agricultural sector: Financial aspect. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 4, 147–162. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.51.2023.4096> [in Ukrainian]
- Ustik, T., & Shmatok, M. (2024). Innovative technologies in brand management at small business enterprises. *Ekonomika ta suspilstvo*, 69. [in Ukrainian]
- Volkhonskyi, A. (2023). Features of enterprise brand formation as a factor in increasing their competitiveness. *Ekonomika ta suspilstvo*, 54. [in Ukrainian]
- Znady, N., & Bazi, M. (2025). L'intelligence artificielle au coeur de l'entrepreneuriat digital: Une perspective conceptuelle. *African Scientific Journal*, 29, 163–182.

Психологічна компетентність майбутніх фахівців із фізичної реабілітації: модель та результати емпіричного дослідження

Ігнатович О.^{а1}, Балтян В.^а

^а Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Україна
Анотація

У статті досліджено проблему формування психологічної компетентності майбутніх фахівців із фізичної реабілітації у процесі професійної підготовки у закладах вищої освіти. Актуальність дослідження зумовлена зростанням вимог до психологічної готовності спеціалістів реабілітаційної сфери, діяльність яких передбачає інтенсивну взаємодію з пацієнтами, здатність до емпатії, професійної рефлексії та ефективної комунікації. У роботі розглянуто психологічну компетентність як багатовимірне особистісно-професійне утворення, що поєднує мотиваційні, рефлексивні, діяльнісні, професійні та емоційно-когнітивні характеристики майбутнього фахівця. Розроблено модель виявлення та розвитку психологічної компетентності майбутніх фахівців із фізичної реабілітації, яка передбачає інтеграцію взаємопов'язаних компонентів та орієнтована на формування психологічної готовності до професійної діяльності. Результати дослідження засвідчують, що рівень сформованості психологічної компетентності студентів потребує цілеспрямованої педагогічної підтримки та системного розвитку у процесі навчання. Обґрунтовано доцільність включення психологічної складової у зміст професійної підготовки майбутніх фахівців із фізичної реабілітації. Запропонований підхід розширює наукові уявлення про структуру психологічної компетентності та окреслює напрями удосконалення освітніх програм підготовки спеціалістів реабілітаційної сфери.

Ключові слова: психологічна компетентність; фізична реабілітація; професійна підготовка; психодіагностика; психологічна готовність.

Psychological Competence of Future Physical Rehabilitation Specialists: a Model and Results of an Empirical Study

Ihnatovych O.^{а1}, Baltian V.^а

^а Ivan Zyazyun Institute of Pedagogical and Adult Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Ukraine

Article type: Research article

Abstract

The article examines the formation of psychological competence of future specialists in physical rehabilitation in the context of professional training at higher education institutions. The relevance of the study is determined by the increasing demands placed on the psychological readiness of rehabilitation professionals whose work requires intensive interaction with patients, the ability to demonstrate empathy, professional reflection, and effective communication. Psychological competence is considered as a multidimensional personal and professional construct that integrates motivational, reflective, activity-based, professional, and cognitive-emotional characteristics of a future specialist. A model for identifying and developing psychological competence of future physical rehabilitation specialists is proposed. The model integrates interrelated components and focuses on the formation of psychological readiness for professional activity. The results indicate that the level of psychological competence among students requires purposeful pedagogical support and systematic development within the educational process. The study substantiates the importance of integrating psychological training into the professional education of future physical rehabilitation specialists. The proposed approach expands scientific understanding of the structure of psychological competence and outlines directions for improving educational programs in the field of rehabilitation training.

Keywords: psychological competence; physical rehabilitation; professional training; psychodiagnostics; psychological readiness.

¹ Corresponding author

E-mail address: lena_ignat70@ukr.net

ORCID: Ihnatovych <https://orcid.org/0000-0002-0588-0620>

Baltian <https://orcid.org/0009-0000-4890-092X>

<https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.07>

How to cite this article: Ihnatovych, O., & Baltian, V. (2026). Psychological competence of future physical rehabilitation specialists: A model and results of an empirical study. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 54(1), 58-64. <https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.07>

© 2026 The Author(s). This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

Вступ

Сучасні тенденції розвитку системи охорони здоров'я зумовлюють підвищення вимог до професійної підготовки фахівців із фізичної реабілітації. Ефективність реабілітаційного процесу залежить не лише від рівня сформованості спеціальних знань і практичних умінь, а й від здатності фахівця встановлювати конструктивну взаємодію з пацієнтами, враховувати їхній емоційний стан, мотивувати до активної участі у відновленні здоров'я та забезпечувати психологічну підтримку в складних життєвих ситуаціях. Тож особливого значення набуває психологічна компетентність майбутніх фахівців із фізичної реабілітації як важливий компонент їхньої професійної готовності.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що у процесі професійної підготовки майбутніх фізичних реабілітологів переважає орієнтація на формування медико-біологічних і методичних знань, а психологічна складова професійної діяльності лишається недостатньо систематизованою. Недостатній рівень психологічної компетентності може призводити до труднощів у комунікації з пацієнтами, зниження мотивації до реабілітаційних заходів, виникнення психологічних бар'єрів у взаємодії «фахівець – пацієнт» і професійного вигорання спеціалістів. Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема професійної компетентності фахівців різних галузей є предметом активних досліджень у психології та педагогіці. Водночас питання структури, критеріїв і шляхів розвитку психологічної компетентності саме майбутніх фахівців із фізичної реабілітації залишається недостатньо розробленим, що зумовлює потребу у проведенні спеціальних емпіричних досліджень.

Метою статті є виявлення рівнів сформованості психологічної компетентності майбутніх фахівців із фізичної реабілітації та обґрунтування ефективності моделі та психолого-педагогічних заходів щодо її розвитку в процесі професійної підготовки.

Наукова новизна дослідження полягає у розробці та емпіричній перевірці моделі виявлення і розвитку психологічної компетентності майбутніх фахівців із фізичної реабілітації, що інтегрує мотиваційно-аксіологічний, самооцінно-рефлексивний, операційно-діяльнісний, особистісно-фаховий та когнітивно-емоційний компоненти, у визначенні критеріїв і показників оцінювання рівня їх сформованості.

Методи та матеріали

У сучасних наукових дослідженнях проблема психологічної компетентності фахівців допомагаючих професій розглядається переважно в контексті розвитку емоційного інтелекту, реляційної та комунікативної компетентності, психологічної готовності до професійної діяльності та стресостійкості. У систематичних оглядах і метааналізах доведено, що саме ці психологічні характеристики суттєво впливають на ефективність професійної взаємодії з пацієнтами та якість надання допомоги у сфері охорони здоров'я (Beuene et al., 2024; Powell et al., 2024; Kawashima et al., 2025). Методологічно такі дослідження ґрунтуються на комплексному поєднанні кількісних і якісних методів, зокрема стандартизованих психодіагностичних методик, анкетування, спостереження та експериментальних програм розвитку психологічних навичок, що визнається найбільш обґрунтованим підходом до вивчення багатокомпонентних психологічних утворень у професійній підготовці медичних і реабілітаційних фахівців (Boulougari et al., 2024; Litendahl, 2025), що зумовило вибір системного, компетентнісного та особистісно-орієнтованого підходів як методологічної основи праці. У представленому дослідженні психологічна компетентність майбутніх фахівців із фізичної реабілітації постає інтегративним особистісно-професійним утворенням, що поєднує мотиваційні, ціннісні, когнітивні, емоційні, рефлексивні та поведінкові характеристики.

Емпіричне дослідження здійснювалося у три взаємопов'язані етапи: підготовчий, констатувальний та формувальний. На підготовчому етапі було визначено мету, завдання та гіпотезу дослідження, проаналізовано сучасний стан розробленості проблеми, розроблено

модель виявлення і розвитку психологічної компетентності майбутніх фахівців із фізичної реабілітації, здійснено добір психодіагностичних методик відповідно до структурних компонентів досліджуваного феномена. Констатувальний етап був спрямований на визначення вихідного рівня сформованості психологічної компетентності у здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Фізична реабілітація». У дослідженні брали участь здобувачі вищої освіти 2–4 курсів, які навчаються за спеціальністю «Фізична реабілітація». Загальну вибірку склали 84 особи. Згідно з теоретико-методологічними засадами дослідження, психологічна компетентність майбутніх фахівців із фізичної реабілітації представлена у п'яти взаємопов'язаних компонентах: мотиваційно-аксіологічний, самооцінно-рефлексивний, операційно-діяльнісний, особистісно-фаховий та когнітивно-емоційний, для кожного з яких були визначені відповідні критерії та показники, що дало змогу здійснити їх емпіричну операціоналізацію.

Для реалізації мети дослідження застосовано теоретичні (аналіз, узагальнення і систематизація наукових і навчально-методичних джерел) та емпіричні (анкетування, психодіагностичне тестування, педагогічне спостереження, формувальний експеримент) методи.

Мотиваційно-аксіологічний компонент психологічної компетентності досліджувався за допомогою опитувальника мотивації професійної діяльності А. Реана та В. Якуніна, який широко використовується в українській психодіагностичній практиці для аналізу навчальної та професійної мотивації студентів (Дутчак & Бойко, 2023), і методики «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча задля виявлення ієрархії термінальних та інструментальних цінностей особистості (Бондаренко, 2024). Самооцінно-рефлексивний компонент – за методикою визначення рівня рефлексивності особистості А. Карпова, що застосовується для визначення здатності до самоаналізу й усвідомлення професійного досвіду (Кравчук, 2022), методикою самооцінки психолого-професійної готовності О. Бондаренко, яка дозволяє визначити рівень психологічної готовності студентів до майбутньої професійної діяльності (Мельник, 2021). Операційно-діяльнісний компонент – за тестом комунікативних і організаторських здібностей (КОЗ) В. Синявського та Б. Федосєєвої, який дає змогу оцінити рівень розвитку комунікативних умінь і організаторських здібностей (Шевченко, 2024), методикою діагностики стилю міжособистісної взаємодії Т. Лірі задля аналізу характеру міжособистісних стосунків (Савченко, 2022), методикою оцінки рівня емпатії А. Мехрабіана і Н. Епштейна, що дозволяє визначити емпатійні тенденції у професійному спілкуванні (Гончарук, 2023). Особистісно-фаховий компонент досліджувався за допомогою методики оцінювання психологічної готовності до професійної діяльності, що застосовується в українській практиці професійної підготовки студентів (Мельник, 2021). Когнітивно-емоційний компонент – за тестом емоційного інтелекту Н. Холла, який рекомендований у сучасних українських психодіагностичних посібниках для дослідження здатності до розпізнавання, розуміння та регуляції емоцій (Романюк, 2024).

Для обробки результатів використовувалися методи кількісного та якісного аналізу, елементи математичної статистики, що забезпечило надійність і валідність отриманих емпіричних даних.

Результати

Результати дослідження психологічної компетентності майбутніх фахівців із фізичної реабілітації отримано на констатувальному етапі педагогічного експерименту та проаналізовано відповідно до авторської структурної моделі досліджуваного феномена, яка охоплює мотиваційно-аксіологічний, самооцінно-рефлексивний, операційно-діяльнісний, особистісно-фаховий та когнітивно-емоційний компоненти, що разом відображають психологічні передумови ефективної професійної діяльності майбутніх фахівців із фізичної реабілітації.

Порівняльний аналіз інтегральних показників компонентів психологічної компетентності виявив наявність статистично значущих міжкурсних відмінностей між здобувачами вищої освіти, що навчаються за спеціальністю «Фізична реабілітація». Результати засвідчують неоднорідність рівнів сформованості окремих структурних компонентів психологічної компетентності на різних етапах професійної підготовки, що обумовлюється змістом освітніх програм і специфікою професійного становлення майбутніх фахівців.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика компонентів психологічної компетентності майбутніх фахівців із фізичної реабілітації (М)

Компонент психологічної компетентності	II курс	III курс	IV курс	t	p
Мотиваційно-аксіологічний	78,6	80,1	82,3	2,41	$\leq 0,05$
Самооцінно-рефлексивний	74,2	76,8	79,5	2,87	$\leq 0,01$
Операційно-діяльнісний	115,25	116,1	117,5	3,10	$\leq 0,001$
Особистісно-фаховий	81,5	83,5	84,0	3,12	$\leq 0,001$
Когнітивно-емоційний	89,3	90,3	91,1	2,70	$\leq 0,001$

***Примітка.** У таблиці подано середні значення інтегральних показників компонентів психологічної компетентності, отримані на констатувальному етапі дослідження. Статистичну значущість міжкурсних відмінностей перевірено за допомогою t-критерію Стьюдента.

Звідси, всі структурні компоненти психологічної компетентності характеризуються різним рівнем сформованості у студентів різних курсів. Так, показники мотиваційно-аксіологічного компонента, який відображає професійні цінності, мотивацію до обраної діяльності та усвідомлення її соціальної значущості, є відносно нижчими у здобувачів молодших курсів, що може вказувати на недостатню сформованість стійких професійних мотивів та ціннісних орієнтацій на початкових етапах навчання. Подібна тенденція помітна щодо самооцінно-рефлексивного компонента, який охоплює здатність до самоаналізу, адекватної оцінки власних професійно значущих якостей та рефлексії результатів діяльності. Виявлені відмінності між курсами засвідчують, що рефлексивні вміння формуються поступово і потребують цілеспрямованої педагогічної підтримки у процесі професійної підготовки.

Водночас більш виражені міжкурсні відмінності зафіксовано за операційно-діяльнісним компонентом, який відображає рівень сформованості практичних умінь і навичок професійної взаємодії, та особистісно-фаховим компонентом, що характеризує професійно значущі особистісні якості майбутніх фахівців. Статистично значущі значення t-критерію Стьюдента ($p \leq 0,001$) доводять істотні відмінності у рівнях їх прояву в студентів різних курсів.

Когнітивно-емоційний компонент демонструє наявність статистично значущих міжкурсних відмінностей, що може бути пов'язано з поступовим ускладненням освітнього контенту, зростанням вимог до емоційної регуляції та міжособистісної взаємодії у процесі навчання і професійної практики.

Узагальнення отриманих результатів дозволяє окреслити проблемні зони у структурі психологічної компетентності майбутніх фахівців із фізичної реабілітації та свідчить про доцільність цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу, спрямованого на розвиток її структурних компонентів. Отримані емпіричні дані слугують підґрунтям для розробки і впровадження формульованого експерименту, орієнтованого на оптимізацію процесу професійної підготовки майбутніх фахівців із фізичної реабілітації.

Висновок

У статті здійснено аналіз психологічної компетентності майбутніх фахівців із фізичної реабілітації – багатокомпонентного особистісно-професійного утворення, що включає мотиваційно-аксіологічний, самооцінно-рефлексивний, операційно-діяльнісний,

особистісно-фаховий та когнітивно-емоційний компоненти. Протягом констатувального етапу дослідження було встановлено наявність статистично значущих міжкурсів відмінностей за всіма структурними компонентами психологічної компетентності. Отримані дані підкреслюють неоднорідність рівнів їх сформованості у здобувачів вищої освіти різних курсів, що відображає специфіку становлення психологічної складової професійної підготовки майбутніх фахівців із фізичної реабілітації.

Найменш вираженими виявилися мотиваційно-аксіологічний та самооцінно-рефлексивний компоненти, що проявляється у недостатній усвідомленості психологічних аспектів майбутньої професійної діяльності та обмеженій здатності до рефлексії власних професійно значущих якостей. Найбільш помітні міжкурсів відмінності зафіксовано за операційно-діяльнісним, особистісно-фаховим і когнітивно-емоційним компонентами, що підтверджено статистично значущими значеннями t-критерію Стьюдента.

Результати вказують на проблемні зони у структурі психологічної компетентності майбутніх фахівців із фізичної реабілітації та обґрунтовують доцільність цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу, спрямованого на розвиток її структурних компонентів у процесі професійної підготовки. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою, впровадженням та експериментальною перевіркою ефективності формульованої програми розвитку психологічної компетентності майбутніх фахівців із фізичної реабілітації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Beuene, L. S., Strand, E. B., Misund, A. R., Barder, H. E., & Brent, T. L. (2024). Conceptualizing healthcare professionals' relational competence in mental healthcare: An integrative review. *International Journal of Nursing Studies Advances*, 6, 100266. <https://doi.org/10.1016/j.ijnsa.2024.100266>
- Boulougari, K., Tsitsas, G., Koulierakis, G., & Georgousopoulou, E. (2024). Improving healthcare professionals' emotional intelligence and resilience to enhance patient care. *Healthcare*, 13(1), 21. <https://doi.org/10.3390/healthcare13010021>
- Бондаренко, О. Ф. (2024). *Психодіагностика ціннісної сфери особистості: методичний посібник*. УДУ імені М. П. Драгоманова.
- Cleary, M., Kornhaber, R., Thapa, D. K., West, S., & Visentin, D. (2022). Psychological readiness and resilience in healthcare students. *Nurse Education Today*, 110, 105260. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2022.105260>
- Дутчак, М. В., & Бойко, Г. М. (2023). *Методики дослідження навчальної мотивації студентів: навч.-метод. реком.* Івано-Франківськ.
- Гончарук, І. В. (2023). *Психодіагностика емпатії у майбутніх фахівців допомагаючих професій*. Вінниця.
- Kawashima, T., Ota, Y., & Aikawa, G. (2025). Effectiveness of emotional intelligence training on nurses: A systematic review and meta-analysis. *Nurse Education Today*, 136, 105893. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2024.105893>
- Кравчук, О. О. (2022). *Методики дослідження рефлексивності особистості у студентської молоді*. ВНУ імені Лесі Українки.
- Litendahl, M. (2025). Healthcare professionals' perceptions of relational and communication competencies. *Nursing Open*, 12(2), e70218. <https://doi.org/10.1002/nop2.70218>
- Mann, K., Gordon, J., & MacLeod, A. (2021). Reflection and reflective practice in health professions education: A systematic review. *Advances in Health Sciences Education*, 26(3), 1123–1149. <https://doi.org/10.1007/s10459-021-10020-3>

- Мельник, Н. І. (2021). *Психологічна готовність студентів до професійної діяльності: метод. реком.* Тернопіль.
- Powell, C., Brown, T., Hallam, K., et al. (2024). Emotional intelligence training among the healthcare workforce: A systematic review and meta-analysis. *Frontiers in Psychology*, 15, 1437035. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1437035>
- Примачок, Л. П. (2020). *Теоретико-методологічні основи професійного становлення фахівця з фізичної реабілітації.* НДУ ім. М. Гоголя.
- Riess, H. (2020). Empathy in healthcare: A neurobiological perspective. *Journal of Patient Experience*, 7(6), 1145–1150. <https://doi.org/10.1177/2374373520936058>
- Романюк, О. С. (2024). *Емоційний інтелект у професійній підготовці студентів: психодіагностичний інструментарій.* Київ
- Савченко, Л. П. (2022). *Методики дослідження міжособистісних відносин: навч. посіб.* Одеса.
- Шевченко, Т. М. (2024). *Методики дослідження комунікативних здібностей особистості: навч.-метод. посіб.* Харків.
- Вакуленко, Л. О. та ін. (2018). *Основи реабілітації, фізичної терапії, ерготерапії.* Укрмедкнига.
- Вишар, Є. В. (2021). *Формування готовності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до застосування здоров'язберезувальних технологій у професійній діяльності* [Автореф. дис. канд. пед. наук, Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка].
- Wüdrich, M., Schwartz, A., Feige, B., et al. (2021). Empathy training in healthcare professionals: A systematic review. *Patient Education and Counseling*, 104(12), 3021–3033. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2021.02.025>

REFERENCES

- Beyene, L. S., Strand, E. B., Misund, A. R., Barder, H. E., & Brente, T. L. (2024). Conceptualizing healthcare professionals' relational competence in mental healthcare: An integrative review. *International Journal of Nursing Studies Advances*, 6, 100266. <https://doi.org/10.1016/j.ijnsa.2024.100266>
- Bondarenko, O. F. (2024). *Psychodiagnostics of the value sphere of personality: Methodological manual.* Dragomanov Ukrainian State University. [in Ukrainian]
- Boulougari, K., Tsitsas, G., Koulierakis, G., & Georgousopoulou, E. (2024). Improving healthcare professionals' emotional intelligence and resilience to enhance patient care. *Healthcare*, 13(1), 21. <https://doi.org/10.3390/healthcare13010021>
- Cleary, M., Kornhaber, R., Thapa, D. K., West, S., & Visentin, D. (2022). Psychological readiness and resilience in healthcare students. *Nurse Education Today*, 110, 105260. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2022.105260>
- Dutchak, M. V., & Boiko, H. M. (2023). *Methods for studying students' learning motivation: Educational and methodological recommendations.* Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian]
- Honcharuk, I. V. (2023). *Psychodiagnostics of empathy in future helping professionals.* Vinnytsia. [in Ukrainian]
- Kawashima, T., Ota, Y., & Aikawa, G. (2025). Effectiveness of emotional intelligence training on nurses: A systematic review and meta-analysis. *Nurse Education Today*, 136, 105893. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2024.105893>

- Kravchuk, O. O. (2022). *Methods for studying personality reflexivity among student youth*. Lesya Ukrainka Volyn National University. [in Ukrainian]
- Litendahl, M. (2025). Healthcare professionals' perceptions of relational and communication competencies. *Nursing Open*, 12(2), e70218. <https://doi.org/10.1002/nop2.70218>
- Mann, K., Gordon, J., & MacLeod, A. (2021). Reflection and reflective practice in health professions education: A systematic review. *Advances in Health Sciences Education*, 26(3), 1123–1149. <https://doi.org/10.1007/s10459-021-10020-3>
- Melnyk, N. I. (2021). *Psychological readiness of students for professional activity: Methodological recommendations*. Ternopil. [in Ukrainian]
- Powell, C., Brown, T., Hallam, K., et al. (2024). Emotional intelligence training among the healthcare workforce: A systematic review and meta-analysis. *Frontiers in Psychology*, 15, 1437035. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1437035>
- Prymachok, L. P. (2020). *Theoretical and methodological foundations of professional development of a physical rehabilitation specialist*. Nizhyn Mykola Gogol State University. [in Ukrainian]
- Riess, H. (2020). Empathy in healthcare: A neurobiological perspective. *Journal of Patient Experience*, 7(6), 1145–1150. <https://doi.org/10.1177/2374373520936058>
- Romaniuk, O. S. (2024). *Emotional intelligence in students' professional training: Psychodiagnostic toolkit*. Kyiv. [in Ukrainian]
- Savchenko, L. P. (2022). *Methods for studying interpersonal relations: Textbook*. Odesa. [in Ukrainian]
- Shevchenko, T. M. (2024). *Methods for studying communicative abilities of personality: Educational and methodological manual*. Kharkiv. [in Ukrainian]
- Vakulenko, L. O., et al. (2018). *Fundamentals of rehabilitation, physical therapy, and occupational therapy*. Ukrmedknyha. [in Ukrainian]
- Vyshar, Ye. V. (2021). *Formation of readiness of future specialists in physical rehabilitation to apply health-preserving technologies in professional activity* [Extended abstract of candidate's thesis, Poltava V. H. Korolenko National Pedagogical University]. [in Ukrainian]
- Wünderlich, M., Schwartz, A., Feige, B., et al. (2021). Empathy training in healthcare professionals: A systematic review. *Patient Education and Counseling*, 104(12), 3021–3033. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2021.02.025>

Мотиваційні детермінанти та бар'єри професійної діяльності психолога в умовах сучасних викликів

Кльоц Л.^{a1}, Фамілярська Л.^a

^a Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

Анотація

У статті досліджено мотиваційні детермінанти професійної діяльності психологів у контексті сучасних соціальних та професійних викликів. Актуальність дослідження зумовлена зростанням потреби у кваліфікованій психологічній допомозі та підвищенням вимог до професійної стійкості фахівців, діяльність яких пов'язана з високим емоційним навантаженням і відповідальністю за психічне благополуччя інших людей. Проаналізовано структуру професійної мотивації психолога, зокрема співвідношення внутрішніх і зовнішніх мотивів, а також роль просоціальної спрямованості у забезпеченні ефективності професійної діяльності. Визначено основні бар'єри професійної діяльності, серед яких емоційне виснаження, рутинізація роботи, недостатня організаційна підтримка та обмежені можливості професійного розвитку. Обґрунтовано значення особистісних і професійних ресурсів, які сприяють підтримці психологічної стійкості, збереженню професійного сенсу діяльності та формуванню відповідального ставлення до допомоги іншим. Узагальнено теоретичні підходи до дослідження мотиваційної сфери психологів та проаналізовано результати сучасних наукових досліджень у цій галузі. Окреслено стратегії підтримки й розвитку професійної мотивації, зокрема через формування рефлексивної компетентності, розвиток професійної ідентичності, участь у супервізії та інтеграцію цінностей допомагаючої діяльності у професійну практику. Підкреслено значення мотиваційної стійкості психологів для підвищення якості психологічної допомоги та розвитку системи психічного здоров'я в Україні.

Ключові слова: професійна мотивація; діяльність психолога; професійні бар'єри; професійне вигорання; психологічна стійкість.

Motivational Determinants and Barriers to the Professional Activity of Psychologists in the Context of Contemporary Challenges

Klyots L.^{a1}, Familyarska L.^a

^a Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

Article type: Research article

Abstract

The article examines motivational determinants of psychologists' professional activity in the context of contemporary social and professional challenges. The relevance of the study is determined by the growing demand for qualified psychological assistance and increasing requirements for the professional resilience of specialists whose work involves intensive emotional engagement and responsibility for the mental well-being of others. The structure of professional motivation of psychologists is analyzed, particularly the relationship between intrinsic and extrinsic motives as well as the role of prosocial orientation in ensuring the effectiveness of professional activity. The main barriers to professional activity are identified, including emotional exhaustion, routine work processes, insufficient organizational support, and limited opportunities for professional development. The study substantiates the importance of personal and professional resources that enable psychologists to maintain psychological stability, preserve the meaning of professional activity, and sustain ethical responsibility in helping relationships. Theoretical approaches to the study of the motivational sphere of psychologists are summarized and findings from contemporary research in this field are integrated. Strategies for supporting and developing professional motivation are outlined, including the development of reflective competence, strengthening professional identity, participation in supervision, and the internalization of helping values within professional practice. The results emphasize the importance of motivational stability of psychologists for improving the quality of psychological assistance and supporting the development of the mental health system in Ukraine.

Keywords: professional motivation; psychologists' professional activity; professional barriers; professional burnout; psychological resilience.

¹ Corresponding author

E-mail address: klyots@kibit.edu.ua

ORCID: Klyots <https://orcid.org/0000-0002-1770-662X>

Familyarska <https://orcid.org/0000-0002-5801-8057>

<https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.08>

How to cite this article: Klyots, L., & Familyarska, L. (2026). Motivational determinants and barriers to the professional activity of psychologists in the context of contemporary challenges. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 54(1), 65-76. <https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.08>

© 2026 The Author(s). This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

Вступ

Мотивація – центральна детермінанта ефективності, стійкості та професійного благополуччя психолога, що містить два ключові аспекти: продуктивність і професійне вигорання. Висока внутрішня мотивація (бажання допомогти, пізнавальний інтерес) безпосередньо корелює з глибиною емпатії, готовністю до складних клієнтських випадків та використанням науково обґрунтованих, а не рутинних методів роботи, що забезпечує вищу якість послуг.

Психологічна робота часто вимагає тривалого часу для досягнення результату і зіштовхує фахівця з опором, регресом клієнтів та власними емоційними труднощами. Сильна процесуальна мотивація та самоефективність дозволяють психологу долати перешкоди без втрати професійного ентузіазму. Мотивація до саморозвитку є критичною, оскільки психологія – динамічна наука, що спонукає фахівця інвестувати час і ресурси у супервізію, власну терапію та освоєння нових методів, безпосередньо підвищуючи його компетентність. Мотивація виступає буферним фактором або, навпаки, чинником ризику вигорання. Коли робота ґрунтується на внутрішніх, альтруїстичних мотивах та ціннісному сенсі, психолог сприймає труднощі викликами, а не джерелом хронічного стресу. Сенс роботи – найпотужніший ресурс проти виснаження. Надмірна залежність від зовнішньої мотивації (гроші, статус, визнання) робить фахівця вразливим. Якщо очікування щодо оплати чи соціального статусу не виправдовуються, швидко настає деперсоналізація (цінічне ставлення до клієнтів) та зниження професійних досягнень – основні ознаки вигорання.

Модерні трансформаційні процеси українського суспільства, спричинені воєнними подіями, посиленням соціальної напруги та зростанням запитів на психологічну допомогу, актуалізують потребу в глибокому аналізі мотиваційних детермінант професійної діяльності психологів.

Мета статті – проаналізувати мотиваційні детермінанти та професійні бар'єри у діяльності психологів і визначити напрями підтримки й розвитку професійної мотивації фахівця.

Сучасні трансформації українського соціуму, спричинені тривалим воєнним станом, масштабними гуманітарними викликами та різким зростанням запиту населення на психологічну підтримку, визначають психологічну службу однією з ключових інституцій у системі забезпечення психічного здоров'я, що відображено в оновленому нормативно-правовому полі держави. Закон України «Про систему охорони психічного здоров'я» (2025) та Розпорядження КМУ від 21 червня 2024 р. № 572-р окреслюють стратегічні напрями розвитку галузі на 2024–2030 рр., безпосередньо пов'язані з професійною діяльністю психологів, а саме: створення умов для психоемоційної та психосоціальної підтримки всіх груп населення; підвищення обізнаності у сфері психічного здоров'я; запровадження програм розвитку життєстійкості й навичок самопомоги; профілактика суїцидальної поведінки та психічних розладів.

Через високу соціальну напругу, невизначеність і постійну психологічну втому дітей та дорослих роль фахівця-психолога набуває особливої ваги. Лист МОН України від 29.03.2022 № 1/3737-22 акцентує необхідність забезпечити психологічний супровід учасників освітнього процесу в умовах війни, підкреслюючи, що психологи є першою ланкою підтримки для дітей, педагогів та батьків у кризових ситуаціях. Рекомендації МОН від 01.10.2025 № 1/20608-25 щодо роботи з дітьми, які мають труднощі, пов'язані з можливими розладами психіки та поведінки, фактично розширюють функціональні обов'язки психологів у закладах освіти, посилюючи запит на кваліфіковану, мотивовану і стресостійку професійну діяльність.

Однак значне збільшення кількості професійних завдань, підвищення емоційної складності роботи, суспільний запит на швидку, якісну та доказову психологічну допомогу створюють нові виклики для фахівців. Практика показує, що ефективність діяльності

психолога сьогодні залежить від структури та рівня його професійної мотивації: внутрішніх ціннісних орієнтирів, професійної ідентичності, усвідомлення власної ролі у системі психічного здоров'я, здатності до саморегуляції, навчання та професійного розвитку.

Наукові дослідження доводять, що мотиваційні чинники відіграють вирішальну роль у забезпеченні якості психологічних послуг, профілактиці професійного вигорання і підвищенні професійної продуктивності (Deci & Ryan, 1985–2008; Ryan, 1982, 1995; Ryan, & Deci, 2000, 2017; Maslach, Jackson & Leiter, 1996; Бех, 2018). Становлення нового формату психологічної допомоги вимагає не лише професійної компетентності, але й чітко сформованої ціннісно-мотиваційної основи діяльності. Дослідники підкреслюють, що саме внутрішні мотиви – прагнення допомогти людям, інтерес до глибинних процесів психіки, орієнтація на розвиток – ключові предиктори ефективної практики психолога (Deci & Ryan, 2000; Бех, 2018). Натомість зовнішні мотиви (статус, фінансові очікування) у професії психолога відіграють меншу роль та можуть корелювати з вищими ризиками професійного вигорання (Maslach & Leiter, 2021). Важливим аспектом сучасних викликів є бар'єри професійної діяльності, серед яких науковці виокремлюють емоційне виснаження, надмірну відповідальність, нормативні обмеження, низьку оплату праці та відсутність супервізійної підтримки (Hobfoll, 1995; Adams, Boscarino & Figley, 2006), які під час війни значно посилюються, що підвищує значення мотиваційних ресурсів як базової умови стійкості фахівця.

Проблематика мотиваційних детермінант – украй важлива в контексті розбудови в Україні сучасної моделі психічного здоров'я, орієнтованої на доказовість, міждисциплінарність і сталий розвиток професійних компетентностей. Саме тому аналіз мотивів і бар'єрів професійної діяльності психологів – не лише наукове завдання, а стратегічна потреба держави та системи охорони психічного здоров'я. Тож актуальність дослідження зумовлена зростанням суспільного запиту на психологічні послуги, оновленням нормативної бази та вимог до фахівців, необхідністю підтримки мотиваційної стійкості психологів в умовах воєнного часу, потребою розробки стратегій розвитку, спрямованих на підвищення якості професійної діяльності. Усе зазначене підкреслює значущість вивчення мотиваційних детермінант і бар'єрів професійної діяльності психолога в сучасних умовах та обґрунтовує необхідність наукового аналізу й пошуку ефективних шляхів зміцнення професійної мотивації фахівців.

Методи та матеріали

У статті застосовано комплекс теоретико-методологічних підходів, спрямованих на системне опрацювання наукових джерел, як-от: аналіз і синтез (виявлення змістових характеристик мотивації професійної діяльності психолога), порівняльно-історичний та структурно-функціональний аналіз (інтерпретація концепцій мотиваційних детермінант), метод систематизації (впорядкування наукових положень щодо професійних бар'єрів та чинників стійкості), контент-аналіз (опрацювання матеріалів провідних дослідників).

Результати

Професійна діяльність психолога належить до соціономічних професій (людина-людина), що визначає її унікальну мотиваційну специфіку, котра має бути достатньо зрілою та стійкою, оскільки робота пов'язана з високим емоційним навантаженням і відповідальністю за благополуччя іншої особи.

За теорією самодетермінації (Self-Determination Theory, SDT), розробленою Едвардом Десі (Edward L. Deci) та Річардом Райаном (Richard M. Ryan), мотивація поділяється на внутрішню і зовнішню. Внутрішня мотивація (Intrinsic Motivation) – спонукання до дії, що виникає із внутрішнього задоволення від самої діяльності та відчуття компетентності й автономії. У психологічній практиці вона проявляється пізнавальним інтересом до глибинних механізмів психіки, радістю від процесу вирішення складних клієнтських запитів і відчуттям

особистісного зростання внаслідок професійної взаємодії. Внутрішня мотивація – найбільш стійка, виступає захисним фактором від вигорання, бо сенс діяльності не залежить від зовнішніх винагород. Зовнішня мотивація (Extrinsic Motivation) – спонукання, зумовлене зовнішніми винагородами або покараннями, прагнення до високої оплати, соціального статусу, професійного визнання чи уникнення адміністративних стягнень; може бути інтерналізована на різних рівнях – від цілковитої залежності від зовнішніх стимулів до повної інтеграції в особистісну систему цінностей, що пояснюється континуумом регуляції (як зовнішні мотиви стають внутрішньо прийнятими). Зовнішня мотивація може забезпечити початкову активність, але вона менш стійка. Надмірний акцент на ній, особливо на неінтерналізованих формах (напр., гроші), підвищує ризик вигорання при зіткненні з низькими винагородами чи невдачами.

Мотивація психолога не може бути зведена лише до особистого задоволення (внутрішня) чи винагороди (зовнішня). Центральне місце належить допомагаючій (просоціальної) мотивації, що відображає основну мету професії та є специфічною формою альтруїзму, спрямованою на покращення благополуччя інших. У психології допомагаюча мотивація набуває професійно-етичного виміру. Адам Грант (Adam Grant), один із провідних дослідників у цій галузі, узагальнив наукові підходи (Grant, 2008) та охарактеризував допомагаючу мотивацію бажанням витратити зусилля, щоб покращити добробут інших людей. У праці «Give and Take» (2013) науковець доводить: найстійкіший шлях до професійного успіху полягає у прагненні допомагати іншим, адже саме внесок у життя людей стає джерелом внутрішньої енергії та сенсу. Розрізняють три типи орієнтацій: «ті, що беруть» (takers), «ті, що врівноважують» (matchers) і «ті, що дають» (givers) (Grant, 2013, 4). Найбільш ефективними у довгостроковій перспективі постають останні, оскільки їхня мотивація ґрунтується на бажанні підтримати інших і зробити значущий внесок у їхній розвиток, що надважливо для психолога, оскільки допомога клієнту – ядро його професійної діяльності. Важливим аспектом концепції Гранта є практичний вимір підтримки мотивації. Наприклад, завдяки методу «щоденника внесків» (фіксація випадків, коли допомога була корисна іншим) психолог усвідомлює значущість своєї роботи, зберігає внутрішній ресурс і здатен протидіяти професійному вигоранню.

Підхід Адама Гранта дозволяє розглядати мотиваційні детермінанти професійної діяльності психолога як практику допомоги, що формує довготривалу енергію, підсилює етичний вимір роботи та сприяє розвитку гуманістичних стратегій у відповідь на виклики сьогодення. Незріла допомога може бути продиктована бажанням «самоствердитися за рахунок іншого» чи «врятувати» задля компенсації власних комплексів. Така мотивація – деструктивна і призводить до вигорання (емпатійного дистресу). Натомість зріла допомога ґрунтується на глибокій емпатії, безоцінному прийнятті та чіткому усвідомленні професійних меж і відповідальності. Концепція «допомагаючої мотивації» акцентує прагнення психолога робити внесок у життя інших, знаходити сенс у підтримці та допомозі. Тобто професійна стійкість формується не лише через технічні навички чи зовнішні стимули, а передусім завдяки внутрішньому відчуттю значущості своєї діяльності.

Сучасний науковий дискурс розширює зазначену ідею, вводячи мотивацію до служіння (Serving Motivation). Якщо допомагаюча мотивація А. Гранта зосереджена на міжособистісному вимірі (допомозі конкретним людям), то мотивація до служіння охоплює ширший контекст: внутрішнє прагнення діяти на благо інших, підтримувати, надихати та створювати умови для розвитку спільнот і суспільства загалом. Це явище має глибоке теоретичне підґрунтя у класичних мотиваційних концепціях – у теорії набутих потреб Девіда Макклелланда (McClelland, 1988), де потреба в належності та впливі трансформується у прагнення служити іншим. Так, мотивація до служіння стає логічним продовженням допомагаючої мотивації, піднімаючи її на рівень професійної місії та соціальної відповідальності психолога. Дослідник виокремлює три ключові мотиваційні драйвери: потреба у досягненні (nAch) – прагнення до успіху, ефективності, подолання викликів;

потреба у належності (nAff) – бажання бути частиною спільноти, встановлювати теплі міжособистісні зв'язки; потреба у владі (nPow) – прагнення впливати на інших або змінювати ситуації. У контексті служіння потреби можуть набувати просоціального забарвлення. Наприклад, nPow може проявлятися у необхідності захищати, підтримувати, вести інших до розвитку, а nAff – у бажанні бути корисним, створювати зв'язки через допомогу.

Звідси, мотивація до служіння, що поєднує елементи Prosocial Motivation (Grant, 2008) та пояснюється механізмами Self-Determination Theory (Deci & Ryan, 2000), постає інтегрованою формою професійної мотивації психолога, ґрунтується на внутрішньому прагненні діяти на благо інших, що є частиною особистісної ідентичності та визначає стійкість і сенс професійної діяльності.

Доречно проаналізувати праці українських дослідників, які розвивають аксіологічний та духовно-ціннісний вимір мотивації. Зокрема, І. Бех (2018) підкреслює: становлення особистості відбувається через орієнтацію на ціннісні взірці, які визначають напрям розвитку та формують внутрішню позицію фахівця; ґрунтується на здатності індивіда слідувати ціннісним зразкам та обирати орієнтири, відповідні внутрішній духовній позиції людини; виявляється через внутрішні вибори, прагнення «висловити своє Я» у діяльності, яка є морально й ціннісно значущою. Тобто фахівець обирає допомагати іншому не лише з раціональних чи соціальних причин, а тому, що така діяльність відповідає його глибинним ціннісним установкам і духовній спрямованості. У професії психолога зазначене проявляється у здатності підтримувати внутрішню мотивацію через відповідність діяльності власним цінностям – гуманності, відповідальності, емпатії, служінню іншому. Саме ця відповідність виступає стрижнем професійної стійкості. Важлива внутрішня активність індивіда, здатність до самозміни, саморегуляції та розвитку духовно-моральних якостей: особистість, яка прагне зростання, має внутрішній імпульс до подолання бар'єрів, конфліктів і суперечностей, що виникають у процесі становлення та розвитку. Такий підхід безпосередньо корелює із сучасним баченням мотиваційних детермінант психолога, який у щоденній роботі стикається з високим рівнем емоційного навантаження і потребує внутрішнього ресурсу для подолання професійних викликів. Тож мотивація психолога формується не тільки під впливом зовнішніх умов чи професійних обов'язків, а завдяки ціннісно-духовній самоідентифікації, внутрішньому усвідомленню значущості своєї ролі та відповідальності перед іншою людиною. Психолог, мотивований духовними й ціннісними орієнтирами, здатний не просто виконувати технічні завдання, а вибудовувати взаємодію на основі гуманістичних принципів, що виступає необхідним складником ефективної психологічної допомоги.

У концепції І. Беха професійна мотивація психолога є багатовимірним феноменом, у центрі якого цінність людини, духовний розвиток та особистісна відповідальність, що дозволяє розглядати мотиваційні детермінанти не лише психологічними механізмами, а глибинними життєвими орієнтирами, що забезпечують стійкість, професійну етику і здатність психолога відповідати на виклики сучасності.

Якщо І. Бех акцентує на духовно-ціннісній основі становлення особи, то С. Максименко розкриває мотивацію як процес, що формується у контексті життєвих випробувань і соціальних потрясінь («Генеза здійснення особистості», 2006). Його підхід дає фундаментальний теоретичний інструмент для осмислення мотивів професійної діяльності психолога, особливо в умовах війни та кризових ситуацій, коли внутрішня стійкість і здатність до самоздійснення стають ключовими чинниками професійної ефективності. Центральним виступає уявлення про нужду як вихідну, невід'ємну енергетично-динамічну силу, що визначає життєву активність особистості; базальний та всеохопний напружений стан біосоціальної істоти, який спонукає її активність – життя (Максименко, 2018, 20-21). Розглядаючи мотиви професійної діяльності психолога крізь цю призму, доцільно зазначити, що професійна мотивація фахівця не обмежується зовнішніми умовами (ринковими, організаційними чи нормативними), а ґрунтується на глибинній тенденції до самоздійснення, котру дослідник вважає універсальною для людини: «... самореалізація є природною і

всезагальною ознакою будь-якої особистості» (Максименко, 2018, 30). У професії психолога ця тенденція реалізується у допомозі іншому, через створення умов для відновлення, розвитку та підтримки особистості. Мотиви професійної діяльності психолога – форма реалізації внутрішньої енергетичної інтенції до сенсової, соціально важливої діяльності.

У сучасних умовах війни зазначена внутрішня мотивація стикається з безпрецедентними зовнішніми викликами. Масштаби психологічної травматизації населення, зростання кількості людей у стані гострого стресу, втрати, невизначеності та емоційного виснаження – все це формує потужний соціальний запит. Науковець наголошує, що потреби виникають на перетині базальної нужди із середовищем, передусім соціальним. Тож мотиваційна сфера особистості завжди віддзеркалює умови її існування. Професійні мотиви психолога сьогодні трансформуються під впливом воєнної реальності: зростає значущість діяльності, етична відповідальність, усвідомлення професійної місії та соціальної необхідності його роботи, адже становлення практичної психології історично корелює із суспільною потребою розв'язувати «дуже важливі й унікальні проблеми існування особистості» (Максименко, 2018, 49). У воєнний час постульоване набуває надзвичайної актуальності: психологи стають тими, хто працює на перетині індивідуального та національного виживання, забезпечуючи психологічну підтримку військовим, цивільним, переміщеним особам, сім'ям загиблих. Мотивація фахівців стає не лише індивідуальною, а й соціально спрямованою та ціннісно навантаженою.

Отже, мотиви професійної діяльності психолога мають подвійний характер: по-перше, виражають глибинну потребу особистості до самоздійснення в діяльності, яка має сенс і соціальну значущість; по-друге, формуються у взаємодії з актуальними умовами сучасності, які сьогодні визначаються війною та суспільною кризою. Цей підхід дозволяє глибше зрозуміти структуру мотивації психолога й окреслити фактори, що підтримують його професійну стійкість, ціннісну визначеність і здатність діяти в умовах підвищеного навантаження та ризику.

Мотиваційні детермінанти професійної діяльності психолога – багатовимірна система, де переплітаються внутрішні й зовнішні стимули, ціннісно-етичні орієнтири, духовний розвиток особистості та вплив соціальних умов, зокрема воєнного контексту. Теорія самодетермінації Десі та Раяна підкреслює фундаментальну роль внутрішньої мотивації, що забезпечує автономію, стійкість і сенсовність професійної активності, окреслює можливість інтерналізації зовнішніх мотивів. Особливої ваги набуває концепція допомагаючої мотивації Адама Гранта, що акцентує прагнення роботи внесок у добробут інших та вбачає в такій орієнтації основу професійної ефективності й довготривалої психологічної стійкості.

Діяльність психолога – соціально відповідальна місія за межами допомоги окремому клієнту, спрямована на розвиток спільноти й підтримку суспільства. Теорія набутих потреб Девіда Маклелланда пояснює, як базові прагнення до досягнення, належності та впливу можуть набувати просоціального змісту, формуючи зрілу професійну спрямованість. Недаремно український дослідник І. Бех підкреслює: професійну мотивацію психолога визначають його духовно-ціннісні орієнтири, здатність до внутрішніх виборів і спрямованість на гуманістичні взірці, що забезпечують стрижень професійної позиції, етичність взаємодії та внутрішню опору, необхідну для діяльності в умовах емоційного напруження. Концепція С. Максименка поглиблює це бачення, трактуючи мотивацію проявом базальної потреби до самоздійснення, що активізується у взаємодії з соціальним середовищем і набуває особливої гостроти за війни: професійна діяльність психолога стає формою відповіді на суспільні виклики, вираженням внутрішнього прагнення до смислової та соціально необхідної роботи.

Мотивація психолога виявляється одночасно особистісним і соціально обумовленим феноменом, який забезпечує здатність діяти ефективно навіть у стані високого професійного та емоційного навантаження. Водночас навіть сформована зріла і багаторівнева мотиваційна система психолога не гарантує автоматичної стійкості професійної діяльності. Мотивація –

динамічний феномен, який постійно взаємодіє з умовами середовища, особистісними ресурсами та викликами професії. У реаліях психолог нерідко стикається з низкою внутрішніх і зовнішніх перешкод, що можуть послаблювати мотиваційний потенціал, ускладнювати реалізацію професійної місії та провокувати емоційне виснаження. Саме тому після окреслення мотиваційних детермінант професійної діяльності важливо перейти до розгляду бар'єрів, що впливають на мотиваційну сферу психолога, щоб зрозуміти, які чинники ускладнюють підтримання внутрішньої стійкості, які ризики виникають у професійному середовищі та які механізми можуть бути використані для їх подолання. Так, мотиваційна модель буде не лише теоретично обґрунтованою, а й практично орієнтованою, забезпечить ефективність і життєздатність психологічної допомоги в умовах сучасних соціальних та воєнних викликів.

Відомо кілька підходів до аналізу бар'єрів. Один із класичних – модель синдрому співчуття (compassion fatigue) Ч. Фіглі (Figley, 1995): досліджує стан емоційного виснаження внаслідок тривалого співпереживання клієнтам, які пережили травму, акцентуючи ризик вторинної травматизації, що вкрай актуально в умовах війни (Adams, Boscarino & Figley, 2006). Емпатія – головний інструмент роботи психолога – може стати джерелом виснаження без врівноваження механізмами самопідтримки. Модель Ч. Фіглі описує внутрішній бік бар'єрів через перевантаження емоційної системи фахівця.

Однак слід актуалізувати ширшу концепцію – модель професійної якості життя (Professional Quality of Life / ProQOL) Б. Стамм (Stamm, 2010), щоб уповні зрозуміти, як позитивні й негативні аспекти роботи впливають на психологів та інших фахівців допоміжних професій. Війна різко посилює обидва складники – ресурси та ризики. ProQOL – ефективний інструмент для осмислення бар'єрів, з якими стикається психолог. Три компоненти – задоволення співчуттям, вигорання і вторинний травматичний стрес – формують рамку, розкриваючи, як внутрішні й зовнішні бар'єри блокують реалізацію мотиваційних тенденцій, ускладнюють професійну стійкість.

Задоволення співчуттям (Compassion Satisfaction) – ресурс, який війна одночасно посилює та виснажує. В мирний час високий рівень задоволення співчуттям є одним із найпотужніших захистів для психолога, що забезпечує відчуття сенсу, особистого внеску та значущості своєї діяльності. За війни цей компонент посилюється, бо психологи працюють у ситуаціях, де допомога має безпосередній ефект (підтримують військових, рятують цивільних від гострого стресу, допомагають сім'ям, які пережили втрати), що підвищує рівень професійної місії та виступає мотиваційним підсилювачем. Проте саме підсилений мотив здатен стати джерелом бар'єру. Через надмірне залучення, прагнення рятувати всіх і постійну готовність допомагати психолог ризикує переходити у зниження самоконтролю, нехтування особистими межами та ресурсами. Тож навіть позитивний складник ProQOL може в умовах війни стати чинником перегрівання та майбутнього виснаження.

Компонент вигорання у моделі ProQOL безпосередньо пов'язаний із зовнішніми перешкодами професійної діяльності. За війни вони різко посилюються через такі основні джерела вигорання: хронічне перевантаження (високий запит на психологічну допомогу); нестача ресурсів і часу; організаційна невизначеність (зміни умов роботи, переміщення, нестача фінансування); недостатність супервізійної підтримки; моральні дилеми (психолог допомагає людині, але не може вплинути на загальну ситуацію); відсутність почуття контролю над зовнішніми обставинами, що формує зовнішні бар'єри, які блокують реалізацію внутрішніх мотивів. Навіть фахівець із високою допомагаючою мотивацією та внутрішньою стійкістю може опинитися у стані, коли робоче середовище систематично виснажує його. Тому вигорання у психолога під час війни – не лише особистісна проблема, а структурна, пов'язана з умовами, які не дають опертя.

Вторинний травматичний стрес (Secondary Traumatic Stress) – внутрішній бар'єр, загострений воєнною реальністю. Цей компонент є найхворобливішим у контексті війни,

оскільки психологи постійно перебувають у контакті з травматичними історіями; працюють із гострим горем, втратами, бойовою травмою; часто мають власний досвід (втрата дому, рідних, участь у бойових діях як цивільні свідки). Фахівець опиняється у ситуації подвійного навантаження, бо не тільки переживає біль клієнта, а й активує свої травматичні сліди, що викликає симптоми, схожі на ПТСР (посттравматичний стресовий розлад): гіперзбудження, тривожність, емоційне оніміння, уникання, нав'язливі образи. Тут ProQOL перетинається з моделлю compassion fatigue Фіглі: обидві підкреслюють, що емпатія – головний інструмент психолога – стає каналом для вторинної травматизації, що під час війни значно посилюється.

Модель ProQOL доводить: бар'єри професійної діяльності психолога – результат складної взаємодії позитивних і негативних аспектів роботи, які в мирний час врівноважують одне одного, проте за війни баланс порушується. Задоволення співчуттям стає водночас ресурсом і ризиком – мотивує, але й підштовхує до самоперевантаження. Вигорання наростає через дефіцит ресурсів, перевантаження і соціальні очікування. Вторинний травматичний стрес – головний внутрішній бар'єр, особливо за масової травматизації населення.

Тому професійні бар'єри психолога під час війни є не випадковими, а закономірними, бо виникають на перетині мотиваційних механізмів, емоційної залученості, соціального контексту й умов професійного функціонування.

Інший впливовий підхід – модель професійної якості життя (Professional Quality of Life Model; Stamm, 2010), яка розглядає бар'єри результатом дисбалансу між ресурсами фахівця і вимогами середовища та містить компоненти емоційного виснаження, зниження почуття ефективності, деперсоналізації клієнта і втрати сенсу роботи. Сучасний стан професійної діяльності психолога в Україні характеризується накладанням класичних бар'єрів на екстремальні умови війни, що вимагає переосмислення підходів до підтримки фахівців, розвиток зрілої мотиваційної структури, поєднуючи внутрішню, інтерналізовану зовнішню та допомагаючу мотивацію, інституційну підтримку – супервізії, навчання, профілактика вигорання, психоедукацію суспільства щодо ролі психолога та нормалізації звернення за допомогою, етичне і безпечне професійне середовище, що визнає ризики емоційного виснаження частиною гуманітарної стратегії. Лише за умови комплексного підходу до подолання бар'єрів можлива стійка, ефективна й етично вмотивована психологічна допомога в умовах війни та посттравматичного відновлення.

Після аналізу мотиваційної структури та бар'єрів варто виокремити ресурси, які дозволяють фахівцю витримувати навантаження і зберігати ефективність, емпатію та сенс у роботі.

Доцільно навести концепцію самопомоги психолога, розроблену Norcross & Guy (2007): підтримання власного благополуччя є не лише особистою потребою фахівця, а й професійним обов'язком, невід'ємним від етичної практики. Самопомога – система усвідомлених, регулярних дій, спрямованих на збереження емоційної рівноваги, запобігання вигоранню та підтримання високого рівня професійної ефективності. Основні компоненти системи: навички саморегуляції, здатність до рефлексії, встановлення здорових меж, баланс між роботою та особистим життям, своєчасне звернення по супервізійну чи терапевтичну підтримку. Тобто самопомога постає активним, безперервним процесом, що дозволяє психологу витримувати професійне навантаження і зберігати стійкість, внутрішню мотивацію та емпатію в надскладних умовах сучасної практики.

Другим критично важливим ресурсом виступає супервізія – професійна форма підтримки, яка дозволяє розвантажити емоційне напруження, усвідомити власні реакції, отримати зворотний зв'язок і зміцнити відчуття належності до спільноти. У воєнних умовах особливо ефективною є групова супервізія, що поєднує професійну рефлексію з елементами взаємопідтримки.

Третім рівнем підтримки постає професійна екосистема – зовнішнє середовище, що поєднує інституційну, колегіальну та соціальну підтримку (професійні об'єднання (НПА, АПУ, УСП), платформи взаємодії, організаційна культура в установах, доступ до навчання та етична інфраструктура). Саме ці елементи формують умови, в яких психолог може працювати й розвиватися, зберігаючи внутрішню цілісність і професійну ідентичність.

Звідси, професійна стійкість психолога – це не лише особиста якість, а результат взаємодії мотиваційної структури, бар'єрів і ресурсів підтримки. Умови війни зумовлюють переосмислення ролі самопомоги, супервізії та професійної спільноти як ключових чинників збереження ефективної, етично вмотивованої та життєстійкої психологічної практики. Професійна діяльність психолога, особливо за війни, вимагає глибокої мотиваційної зрілості, емоційної стійкості та системної підтримки.

Висновок

Мотиваційні детермінанти професійної діяльності психолога – багатовимірні, динамічна система, в якій взаємодіють внутрішні та зовнішні стимули, ціннісно-етичні орієнтири, духовний розвиток особистості та вплив соціальних умов. Фундаментальна роль належить внутрішній мотивації, що забезпечує автономію, стійкість і сенсовність професійної активності, за теорією самодетермінації, важливим розширенням якої виступає допомагаюча мотивація та мотивація до служіння, котрі акцентують прагнення робити внесок у добробут інших на основі професійної ефективності й довготривалої психологічної стійкості. Цей внутрішній стрижень професійної позиції визначається духовно-ціннісними орієнтирами фахівця, здатністю до внутрішніх виборів і стійкою спрямованістю на гуманістичні взірці. Відповідність професійної діяльності особистим цінностям забезпечує етичність взаємодії та внутрішню опору, необхідну для роботи в умовах високого емоційного напруження.

Водночас мотивація трактується проявом базальної потреби до самоздійснення, що активізується у взаємодії з соціальним середовищем. Сьогодні в Україні професійна діяльність психолога набуває особливої гостроти, відповідаючи на суспільні виклики і стаючи вираженням внутрішнього прагнення до смислової, соціально необхідної роботи. Тож мотивація – особистісно-соціально обумовлений феномен, який забезпечує професійну стійкість і здатність діяти ефективно навіть у стані значного навантаження.

Однак навіть зріла мотиваційна система не гарантує автоматичної невразливості через постійну взаємодію з внутрішніми та зовнішніми бар'єрами (вигорання, вторинний травматичний стрес, низька оплата праці, відсутність супервізії). Професійна діяльність психолога, особливо в умовах війни, вимагає не лише глибокої мотиваційної зрілості та емоційної стійкості, а й системної підтримки і комплексного підходу до подолання бар'єрів для забезпечення життєздатності та ефективності психологічної допомоги.

Тому доцільно розширити емпіричні дослідження у таких напрямках: вивчення мотиваційного профілю практикуючих психологів у різних умовах (з акцентом на інтеграцію просоціальних мотивів); аналіз мотиваційних установок студентів-психологів як майбутніх фахівців (урахування впливу війни на професійне самовизначення); оцінка ефективності моделей самопомоги та супервізійної підтримки за хронічного стресу; розробка інструментів мотиваційної діагностики та емоційної стійкості для використання в освітньому і клінічному середовищі. Зазначені дослідження сприятимуть підвищенню якості психологічної допомоги і формуванню нової культури професійної турботи, етичної відповідальності та життєстійкості фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Adam, M. Grant. (2008). Does intrinsic motivation fuel the prosocial fire? Motivational synergy in predicting persistence, performance, and productivity. *Journal of Applied Psychology*, 93(1), 48–58.

- Adams, R. E., Boscarino, J. A., & Figley, C. R. (2006). Compassion fatigue and psychological distress among social workers: A validation study. *American Journal of Orthopsychiatry*, 76(1), 103–108. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0002-9432.76.1.103>
- Бех, І. (2018). *Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія*. Букрек.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1987). The support of autonomy and control behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 1024–1037.
- Familiarska, L., & Kloyts, L. (2020). Methodological development of educator's information and communication mobility as adaptive ability of educational and developing e-environment self-organization. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 3(36), 16–21.
- Frankl, V. (1959). *Man's search for meaning*. Beacon Press.
- Grant, A. (2013). *Give and take: Why helping others drives our success*. Penguin Books.
- Hobfoll, S. E., Dunahue, C. A., & Monnier, J. (1995). Resource conservation and traumatic stress. In *Traumatic stress: From theory to practice*. Springer.
- Кльоц, Л. (2014). Використання активних методів у розвитку професійної Я-концепції психолога. *Технології розвитку інтелекту*, 5(1). <http://goo.gl/89f8CW>
- Кльоц, Л. (2019). Дослідження розвитку складових професійної самосвідомості сучасного педагога. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології Г. С. Костюка НАПН України*, 4, 75–93.
- Кльоц, Л. (2025). Дослідження сучасного стану емоційного вигорання педагогів. У *Партнерство в парадигмі Нової української школи: виклики часу: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції* (с. 152–159). Житомир.
- Максименко, С. (2006). *Генеza здійснення особистості*. ТОВ «КММ».
- McClelland, D. C. (1988). *Human motivation*. Cambridge University Press.
- Norcross, J. C., & Guy, J. D. (2007). *Leaving it at the office: A guide to psychotherapist self-care*. Guilford Press.
- Про забезпечення підтримки дітей, які мають труднощі в освітньому процесі, пов'язані з можливими розладами психіки та поведінки: Лист МОН України від 01.10.2025 № 1/20608-25. <https://mon.gov.ua/npa/pro-zabezpechennia-pidtrymky-ditei-iaki-maiut-trudnoshchi-v-osvitnomu-protsesi-poviazani-z-mozhlyvymy-rozladamy-psykhiky-ta-povedinky>
- Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні: Лист МОН України від 29.03.2022 № 1/3737-22. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/pozashkilna/2022/Vykhovna.robota/30.03.22/Lyst.MON-1.3737-22.vid.29.03.2022-Pro.zabezpe.psykholoh.suprovodu.uchasn.osv.protsesu.pdf>
- Про затвердження плану заходів на 2024–2026 роки з реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року: Розпорядження КМУ від 21 червня 2024 р. № 572-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/572-2024-%D1%80#Text>
- Про Положення про психологічну службу у системі освіти України: Наказ МОН України № 509 від 22.05.2018. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text>
- Про систему охорони психічного здоров'я в Україні: Закон № 4223-IX. (2025). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text>
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78.

Сердюк, Л., Данилюк, І., Турбан, В., Пенькова, О., & Володарська, Н. (2018). *Психологічні технології самодетермінації розвитку особистості: монографія*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Stamm, B. H. (2010). *The concise ProQOL manual*.

REFERENCES

Adam, M. Grant. (2008). Does intrinsic motivation fuel the prosocial fire? Motivational synergy in predicting persistence, performance, and productivity. *Journal of Applied Psychology*, 93(1), 48–58.

Adams, R. E., Boscarino, J. A., & Figley, C. R. (2006). Compassion fatigue and psychological distress among social workers: A validation study. *American Journal of Orthopsychiatry*, 76(1), 103–108. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0002-9432.76.1.103>

Bekh, I. (2018). *Personality on the path to spiritual values: Monograph*. Bukrek. [in Ukrainian]

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1987). The support of autonomy and control behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 1024–1037.

Familiars'ka, L., & Kloyts, L. (2020). Methodological development of educator's information and communication mobility as adaptive ability of educational and developing e-environment self-organization. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 3(36), 16–21.

Frankl, V. (1959). *Man's search for meaning*. Beacon Press.

Grant, A. (2013). *Give and take: Why helping others drives our success*. Penguin Books.

Hobfoll, S. E., Dunahue, C. A., & Monnier, J. (1995). Resource conservation and traumatic stress. In *Traumatic stress: From theory to practice*. Springer.

Klots, L. (2014). Use of active methods in developing the professional self-concept of a psychologist. *Tekhnolohii rozvytku intelektu*, 5(1). [in Ukrainian]

Klots, L. (2019). Study of the development of components of the professional self-awareness of a modern teacher. *Aktualni problemy psykholohii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy*, 4, 75–93. [in Ukrainian]

Klots, L. (2025). Study of the current state of emotional burnout of teachers. In *Partnership in the paradigm of the New Ukrainian School: Challenges of the time: Proceedings of the All-Ukrainian scientific and practical internet conference*(pp. 152–159). Zhytomyr. [in Ukrainian]

Maksymenko, S. (2006). *Genesis of personality realization*. TOV “KMM”. [in Ukrainian]

McClelland, D. C. (1988). *Human motivation*. Cambridge University Press.

Norcross, J. C., & Guy, J. D. (2007). *Leaving it at the office: A guide to psychotherapist self-care*. Guilford Press.

On ensuring support for children who experience difficulties in the educational process related to possible mental and behavioral disorders: Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated October 1, 2025 No. 1/20608-25. <https://mon.gov.ua/npa/pro-zabezpechennia-pidtrymky-ditei-iaki-maiut-trudnoshchi-v-osvitnomu-protsesi-poviazani-z-mozhlyvymy-rozladamy-psykhiky-ta-povedinky> [in Ukrainian]

On ensuring psychological support for participants of the educational process under martial law in Ukraine: Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated March 29, 2022 No. 1/3737-22. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/pozashkilna/2022/Vykhovna.robota/30.03.22/Lyst.MON-1.3737->

[22.vid.29.03.2022-Pro.zabezp.psykholoh.suprovodu.uchasn.osv.protsesu.pdf](#) [in Ukrainian]

On approval of the action plan for 2024–2026 for the implementation of the Concept for the development of mental health care in Ukraine for the period up to 2030: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 21, 2024 No. 572-r. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/572-2024-%D1%80#Text> [in Ukrainian]

On the regulation on the psychological service in the education system of Ukraine: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 509 dated May 22, 2018. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text> [in Ukrainian]

On the mental health care system in Ukraine: Law No. 4223-IX. (2025). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text> [in Ukrainian]

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78.

Serdiuk, L., Danyliuk, I., Turban, V., Penkova, O., & Volodarska, N. (2018). *Psychological technologies of self-determination of personality development: Monograph*. H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine. [in Ukrainian]

Stamm, B. H. (2010). *The concise ProQOL manual*.

Зв'язок духовного потенціалу особистості з рівнем інтолерантності до невизначеності у жінок

Коллі-Шамне А.^{a1}

^a «Організація допомоги біженцям», кантон Фрібур, Швейцарія; Херсонський державний університет, Україна

Анотація

У статті досліджено духовний потенціал жінок як психологічний ресурс толерантності до невизначеності в умовах війни. Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі жінок у соціальному, громадському та професійному житті в умовах масштабних суспільних трансформацій, що супроводжуються високим рівнем невизначеності та емоційного напруження. У роботі духовний потенціал розглядається як важливий внутрішній ресурс особистості, пов'язаний із формуванням життєвих смислів, моральних орієнтацій, відповідального ставлення до себе та здатності до психологічної саморегуляції. Проаналізовано взаємозв'язок між рівнем духовного потенціалу та проявами інтолерантності до невизначеності, які відображають індивідуальні особливості реагування на ситуації непередбачуваності та життєвої нестабільності. Результати дослідження свідчать про наявність зв'язку між духовним розвитком особистості та здатністю жінок конструктивно реагувати на невизначеність і психологічні виклики воєнного часу. Встановлено, що зі зростанням духовного потенціалу знижується рівень інтолерантності до невизначеності, що сприяє кращій емоційній регуляції та підвищенню психологічної стійкості. Також виявлено вікові особливості ставлення до невизначеності та відповідальності за власне здоров'я. Отримані результати підкреслюють значення духовного розвитку як важливого ресурсу психологічної адаптації та життєстійкості жінок у кризових соціальних умовах.

Ключові слова: духовний потенціал особистості; толерантність до невизначеності; психологічна стійкість; жінки; війна.

The Relationship Between the Spiritual Potential of a Personality and the Level of Intolerance to Uncertainty in Women

Kolly-Shamne A.^{a1}

^a «Refugee Aid Organization», Canton of Fribourg, Switzerland, Kherson State University, Ukraine

Article type: Research article

Abstract

The article examines the spiritual potential of women as a psychological resource for tolerance to uncertainty in the context of war. The relevance of the study is determined by the growing role of women in social, public, and professional life during large-scale societal transformations accompanied by a high level of uncertainty and emotional stress. Spiritual potential is considered as an important internal resource of personality associated with the formation of life meanings, moral orientations, responsible attitudes toward oneself, and the ability for psychological self-regulation. The study analyzes the relationship between the level of spiritual potential and manifestations of intolerance to uncertainty that reflect individual differences in responding to unpredictable and unstable life situations. The findings indicate a relationship between the development of spiritual potential and women's ability to respond constructively to uncertainty and psychological challenges during wartime. Higher levels of spiritual development are associated with lower levels of intolerance to uncertainty, contributing to more effective emotional regulation and greater psychological resilience. Age-related differences in attitudes toward uncertainty and responsibility for personal health are also identified. The results highlight the importance of spiritual development as a significant psychological resource that supports women's adaptation, resilience, and well-being in conditions of social crisis and prolonged uncertainty.

Keywords: spiritual potential of personality; intolerance to uncertainty; psychological resilience; women; war.

¹ Corresponding author

E-mail address: ashamne1968@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1541-6079>

<https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.09>

Received: 05.01.2026

Revised: 15.01.2026

Accepted: 20.01.2026

How to cite this article: Kolly-Shamne, A. (2026). The relationship between the spiritual potential of a personality and the level of intolerance to uncertainty in women. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 54(1), 77-89. <https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.09>

© 2026 The Author(s). This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

Вступ

Повномасштабна війна зумовила глибокі структурно-функціональні трансформації українського соціуму, що виявляються у зміні конфігурації соціальних інститутів, гендерній реструктуризації громадянського і професійного простору, перерозподілі соціальних ролей та супроводжуються зростанням представництва жінок у різних сферах. Новий соціально-демографічний та рольовий портрет українського суспільства актуалізує проблему забезпечення функціональної ефективності (Симончук, 2024). Воєнний контекст продукує підвищений рівень соціальної та індивідуальної невизначеності, впливає на когнітивні процеси, емоційну регуляцію та поведінкові стратегії українців (Предко, 2023). Тож особливої ваги набувають механізми підвищення особистісної ефективності українських жінок. Дослідження зв'язку їх духовності як ресурсу з інтолерантністю до невизначеності дозволять розробити прикладні алгоритми підвищення адаптивного потенціалу українських жінок в умовах війни.

Мета – встановити зв'язок між рівнем розвитку духовного потенціалу жінок різного віку та рівнем їх інтолерантності до невизначеності в умовах війни як екзистенційної загрози.

Методи та матеріали

Концепт «(ін)толерантність до невизначеності». Важливість невизначеності та реакції людей на неї давно визнана (Geller 1990), проте останні кілька років їй приділяється дедалі більше уваги. Інтолерантність до невизначеності (ІН; intolerance of uncertainty) в сучасній психології відрізняють від толерантності до невизначеності (ТН; tolerance of uncertainty). Це пов'язані поняття, які є концептуально різними (не дзеркальними) вимірами реакції людини на невизначеність (Hillen et al., 2017; Рис. 1): особа з низькою нетерпимістю до невизначеності не обов'язково має високий рівень толерантності. Толерантність до невизначеності (ТН) забезпечує збереження функціональності й адаптацію в умовах невідомого (Daşcı et al., 2023), інтолерантність до невизначеності (ІН) пов'язана з негативними емоціями, уникненням і тривожним очікуванням (Carleton, 2016; Rosser, 2018).

Рисунок 1. Концепти толерантність до невизначеності та інтолерантність до невизначеності (Hillen et al., 2017)

В умовах невизначеності ІН асоціюється із заниженою мотивацією, тривожністю, стресом і прокрастинацією. ТН пов'язана з кращою залученістю, стійкістю, адаптацією до невизначених завдань (Carleton, 2016; Daşcı et al., 2023; Vives & Feldman, 2018). Різні рівні ІН та ТН відмінно впливають на здатність прогнозувати, планувати, на стратегії обробки інформації та прийняття рішень в умовах невизначеності (Carleton, 2016; Hillen et al., 2017).

ІН асоціюється з емоційним благополуччям, якістю прийняття рішень, поведінкою (Strout et al., 2018). ІН є ключовою когнітивно-емоційною реакцією, пов'язана з тривогою, емоційними труднощами та дезадаптивними стратегіями емоційної регуляції на невизначеність (Daşcı et al., 2023; Rosser, 1918; Sahib et al., 2023). Вищий рівень толерантності до амбігуючої невизначеності передбачає більшу готовність до просоціальної поведінки в рішеннях про співпрацю та довіру до інших осіб (Vives & Feldman, 2018) і пов'язаний з кращою академічною адаптацією (Daşcı et al., 2023). Низька толерантність до невизначеності – з тривожністю, стресом, упередженнями у прийнятті рішень та незадоволеністю лікуванням, а високий рівень сприяє адаптивним стратегіям і кращому емоційному благополуччю (Strout et al., 2018).

На думку Е. Hill і А. Hamm (2019), нетерпимість до невизначеності – це особистісна характеристика, що відображає небажання людини приймати невідомі наслідки та події; Г. Громова визначає її виявленням особливостей сприйняття і регуляції емоцій у відповідь на невизначеність (Громова, 2021, 115). Інтollerантність до невизначеності пов'язана з когнітивними, емоційними та поведінковими наслідками (Strout та ін., 2018). Тому варто спиратись на багатовимірне визначення ІТ, зокрема, на інтеграційну концептуальну модель толерантності до невизначеності, де вона розглядається комплексом емоційних, когнітивних і поведінкових реакцій на усвідомлювану невизначеність (Hillen et al., 2017), що визнає: нетерпимість до невизначеності може бути станом, викликаним конкретною ситуацією (певний патерн когнітивних, емоційних, поведінкових реакцій на невизначеність) чи рисою характеру (схильність людини до певного патерну реакцій). Сучасні дослідники вважають, що ІН є трансдіагностичним механізмом емоційних та когнітивних труднощів (Rosser, 2018), оскільки асоціюється з труднощами емоційної регуляції, використанням неадаптивних стратегій регуляції та підсиленою реакцією на невизначені загрози (Sahib et al., 2023). Огляд Т.Д. Strout та його колег демонструє різноманітність підходів до ІН і актуалізує необхідність побудови узгоджених теоретичних моделей (Strout et al., 2018).

Студіювання підтверджують, що психологічні реакції на невизначеність модеруються контекстуальними, особистісними, когнітивно-поведінковими та гендерними змінними. Наявно чимало доказів гендерних відмінностей в реакціях на невизначеність: рівень ІН жінок та чоловіків у стресі по-різному впливає на вибір ними стратегій копінг-поведінки (Doruk et al., 2015); у дослідженні зв'язку сенсорної чутливості, тривожності й ІН встановлено, що ІН сильніше впливає на тривожність жінок, ніж чоловіків (Panchyshyn et al. 2023); жінки демонструють сильніший зв'язок між неоднозначними ситуаціями й антиципаторною тривогою (Strout et al., 2018; Panchyshyn et al., 2023), більш схильні займатися генерацією сценаріїв і орієнтованим на майбутнє ментальним моделюванням, посилюючи вплив гіпотетичних негативних наслідків, а не безпосередньої небезпеки (Doruk et al., 2015).

Гендерно-специфічні відмінності в емоційній та когнітивній обробці невизначеності виявляються у тому, що жінки мають вищий за чоловіків рівень занепокоєння та очікування загрози в невизначених контекстах (Toprus et al., 2025; Tamres et al., 2002; Doruk et al., 2015). Сучасні когнітивні моделі пояснюють це не підвищеною вразливістю жінок, а підвищеною чутливістю до загрози, ймовірнісних результатів, які активують низку когнітивно-афективних процесів, що є підґрунтям тривожної реакції (Carleton, 2016; Grupe, 2013): низька толерантність до невизначеності пов'язана з вищим сприйнятим ризику раку, більшим занепокоєнням і складністю інтеграції інформації в образ себе та майбутнього (O'Neill et al., 2006).

Так, гендерні відмінності менше стосуються емоційної нестабільності та більше відмінностей у прогностичній обробці: невизначеність жінки обробляють через реляційну оцінку й оцінку майбутніх наслідків, а чоловіки реагують на безпосередні ситуаційні сигнали (Panchyshyn et al., 2023). Сама неоднозначність, а не загроза, спричиняє стійку психологічну напругу в жінок.

Гендер модерує емоційну реакцію страху в екстремальних ситуаціях: нетерпимість до невизначеності сильніше за чоловіків прогнозує рівень страху в жінок (Panchyshyn et al., 2023), що пояснюється антиципацією, бо жінки схильні подумки симулювати кілька потенційних майбутніх варіантів, збільшуючи тривалість сприйнятої загрози. За цим сценарієм ІН сильніше підвищує страх землетрусу в жінок, ніж у чоловіків (Torgus et al., 2025). Тож невизначеність функціонує як часовий стресор – подовжує психологічний вплив небезпеки навіть за відсутності безпосередньої шкоди.

Жінки частіше інтерпретують неоднозначні ситуації з погляду стосунків, належності та майбутньої стабільності (Doguk et al., 2015). Для них невизначеність загрожує не лише безпеці, але й безперервності ідентичності й соціальних ролей. ІТ може бути центральним механізмом дестабілізації в перехідних життєвих ситуаціях (Panchyshyn et al., 2023), ІН – трансдіагностичним когнітивно-емоційним механізмом (Carleton, 2016; Sahib et al., 2023) у контексті тривоги, емоційної регуляції, когнітивної ригідності, прийнятті рішень тощо.

Концепт «духовний потенціал особистості». Зв'язки ІТ з духовним потенціалом особистості – інтегральною системою смислів, цінностей та переживання трансцендентності – залишаються недостатньо вивченими, попри те, що екзистенційна традиція розглядає смисли і цінності головним чинником стійкості до невизначеності (Frankl, 1963; Wong, 2012).

Тож доречно спиратись на розуміння духовного потенціалу особистості як інтегральної системи смислів, цінностей, рефлексії та переживань трансцендентності, які забезпечують внутрішню стійкість людини, її адаптацію до екзистенційної невизначеності. Класична ідея про те, що індивід краще переносить невизначеність, коли може надати їй сенс, належить В. Франклу, в екзистенційній традиції якого духовність є фактором стійкості в умовах невизначеності (Frankl, 1963). Тобто духовність, пов'язана з смислоутворенням, психічним благополуччям і адаптацією до невизначеності (Gutierrez-Rojas, 25, Söylev, 25) знижує не власне стрес, а хаотичність переживання. Духовний потенціал постає психологічним ресурсом смислоутворення, що містить ціннісну систему, життєві смисли, внутрішню цілісність, переживання опори поза зовнішнім контролем.

Духовність трансформує позицію особистості щодо майбутнього та сприяє прийняттю його принципової непередбачуваності. Завдяки цьому життєві події перестають сприйматися хаотичними або загрозливими, а інтегруються в цілісну картину досвіду, що розширює здатність індивіда витримувати випробування та розвивати толерантність до невизначеності. Наприклад, релігійні особи демонструють вищі рівні толерантності до невизначеності (Проць, 2023). Прямі дослідження зв'язку духовного потенціалу та толерантності до невизначеності досі обмежені, тому первинний аналіз цього зв'язку став предметом цієї праці.

Концепт духовного потенціалу особистості Е. Помиткін визначає «дією специфічних механізмів (децентрації, духовної ідентифікації, рефлексії, трансценденції та усвідомлення буттєвої єдності)», простудіювати які можна через вивчення рівня їх актуалізованості у різних процесах життя (Помиткін, 2013, 112). Духовний потенціал особистості та рівень інтолерантності до невизначеності – концепти, які визначають світогляд людини (Парафіло, 2025).

Вибір методик дослідження був обумовлений необхідністю уточнення зв'язку між духовністю як ресурсною екзистенційною характеристикою особистості та її когнітивно-емоційною реакцією на невизначеність, дозволяє перевірити передбачувану регуляторну функцію духовності в переживанні гітолерантності до невизначеності а саме: «Шкала інтолерантності до невизначеності» Н. Карлетона (адапт. Г. Громової; вимірює прогностичну та гнітючу тривогу, загальний рівень інтолерантності до невизначеності, визначає потребу людини у передбачуваності, труднощі прийняття майбутнього, когнітивну ригідність у ситуації вибору, дистрес за відсутності інформації (Gromova, 2017; Carleton, 2016)), «Духовний потенціал особистості – 2» (Е. Помиткін; виокремлює п'ять шкал – Рефлексія,

Спрямованість, Характер, Досвід, Психофізіологія; встановлює загальний рівень духовного потенціалу і здатність надавати сенсу, прийняття неминучості, життєву спрямованість, внутрішню опору, оцінює ресурс переживання невизначеності, який теоретично має знижувати інтолерантність).

У дослідженні взяли участь 264 жінки віком від 15 до 65 років. Серед них 48 осіб юнацького, 195 – дорослого та 21 – похилого віку. Середній вік учасниць становив 36,5 років (SD = 11,04). Статистичну обробку реалізовано на основі комп'ютерної програми Excel («Professional Plus 2019»). Використано коефіцієнт кореляції Спірмена (для виявлення взаємозв'язків між змінними) та коефіцієнт Н – Крускала-Уолліса.

Результати

Учасницям вибірки різного віку властивий середній рівень розвитку духовного потенціалу і показників толерантності до невизначеності. Тож механізми духовного потенціалу і толерантність до невизначеності в респонденток не мають екстремальних (високих чи низьких) показників, які вирізняли би їх від загальної популяції, що дозволяє визначити отримані дані типовими для загальної популяції жінок відповідного вікового діапазону. Здійснено кореляційний аналіз результатів респондентів за обраними методиками (Табл. 1).

Таблиця 1

Показники кореляційного аналізу результатів за методиками «Шкала інтолерантності до невизначеності» та «Духовний потенціал особистості – 2»

Показники загальної вибірки		Шкали за методикою «Шкала інтолерантності до невизначеності» Н. Карлетона		
		Шкала прогностичної тривоги	Шкала гнітючої тривоги	Інтолерантність до невизначеності
Шкали за методикою «Духовний потенціал – 2» Е. Помиткіна	Рефлексія (за Е. Помиткіним)	-0,196**		-0,174**
	Спрямованість (за Е. Помиткіним)		-0,182**	-0,139*
	Досвід (за Е. Помиткіним)		-0,123*	
	Психофізіологія (за Е. Помиткіним)	-0,159**		-0,139*
	Загальний рівень духовного потенціалу (за Е. Помиткіним)		-0,122*	

Примітки: $p \leq 0,05$ - *слабкої сили кореляційний зв'язок; $p \leq 0,01$ - **середньої сили кореляційний зв'язок; $p \leq 0,001$ - *** великої сили кореляційний зв'язок.

Зі шкалою характер зв'язків не виявлено.

Значущий зворотній кореляційний зв'язок встановлено між шкалою прогностичної тривоги та шкалою «Рефлексія» ($r = -0,196, p \leq 0,01$). Високі показники прогностичної тривоги пов'язані зі зниженням здатності до аналізу власних думок, почуттів та вчинків, а високий рівень рефлексії особою своєї поведінки, рис характеру, вдосконалення стилю життя, пов'язані з низьким рівнем нетерпимості до невизначеності (насамперед мисленнєвого компоненту).

Значущий зворотній зв'язок виявлено між шкалами «Рефлексія» та «Інтолерантність до невизначеності», що конкретизує попередній: чим більшою є рефлексія особистістю якостю власного життя, тим менше їй притаманні негативні думки й реакції щодо майбутнього;

чутливість жінок до невизначеності запускає мисленнєві процеси, які лежать в основі тривожної реакції (Carleton, 2016; Grupe & Nitschke, 2013).

Зворотний кореляційний зв'язок середньої сили наявний між шкалою методики Е. Помиткіна «Спрямованість» і «Шкалою гнітючої тривоги» (Громова, 2021) ($r = -0,182$, $p \leq 0,01$): зі зростанням спрямованості жінок, їх орієнтації на життєві смисли, вищі цінності та духовний розвиток знижується інтенсивність гнітючої тривоги; більш виражена ціннісно-сміслова визначеність жінки пов'язана з меншою схильністю до негативних тілесно-емоційних реакцій у ситуаціях несподіваних змін та невизначеності.

Аналогічна тенденція простежується щодо зворотного кореляційного зв'язку між шкалами «Інтолерантність до невизначеності» та «Спрямованість» ($r = -0,139$, $p \leq 0,05$): вищий рівень спрямованості асоціюється з більшою толерантністю до невизначеності; жінки з чіткими життєвими орієнтирами, життєвими смислами та ціннісною структурованістю демонструють меншу схильність сприймати невизначені ситуації загрозовими.

Встановлено зворотний кореляційний зв'язок малої сили між шкалами «Досвід» і «Шкала гнітючої тривоги» ($r = -0,123$; $p \leq 0,05$): зі зростанням рівня духовного досвіду, зокрема здатності до самовдосконалення, осмислення і практичного засвоєння ціннісного досвіду, знижується вираженість гнітючої тривоги; накопичений та інтегрований духовний досвід пов'язаний із меншою схильністю до негативних тілесно-емоційних реакцій у складних або невизначених ситуаціях. Ці результати узгоджуються з висновком, який зробила І. Грищук, досліджуючи вплив дитячого досвіду на рівень особистісної тривоги: пережите дитиною безпосередньо впливає на притаманну їй толерантність до невизначеності (Грищук, 2025).

Між шкалами «Психофізіологія» та «Шкала прогностичної тривоги» ($r = -0,159$; $p \leq 0,01$) виявлено зворотний кореляційний зв'язок: зі зниженням схильності до тривожного очікування можливих негативних подій у жінок зростає відповідальне ставлення до власного психофізіологічного стану; менш виражена прогностична тривога (когнітивна тривожна напруга, пов'язана з невизначеністю майбутнього) асоціюється у жінок з більш усвідомленим ставленням до збереження здоров'я. Подібна тенденція простежується у зв'язку між шкалами «Психофізіологія» та «Інтолерантність до невизначеності»: вищий рівень відповідальності за власне здоров'я пов'язаний із меншою схильністю сприймати ситуації невизначеності загрозовими.

Наявний зворотний кореляційний зв'язок малої сили між шкалами «Загальний рівень духовного потенціалу особистості» та «Шкала гнітючої тривоги» ($r = -0,123$; $p \leq 0,05$): вища актуалізація духовного потенціалу особи пов'язана зі зниженням інтенсивності негативних емоційних реакцій у ситуаціях невизначеності. Дані кореляційні зв'язки підтверджують гіпотезу про зв'язок духовного потенціалу жінки та її толерантності до невизначеності, хоча не дозволяє визначити причинно-наслідкові зв'язки між ними.

Тож було здійснено кореляційний аналіз між показником віку респонденток і результатами за психодіагностичними методиками (Табл. 2), перевірено зв'язок віку з показниками інтолерантності до невизначеності та духовного потенціалу особистості: встановлено зворотні кореляційні зв'язки між віком і показниками методики «Шкала інтолерантності до невизначеності», зі «Шкалою прогностичної тривоги» ($r = -0,244$; $p \leq 0,001$), «Шкалою гнітючої тривоги» ($r = -0,172$; $p \leq 0,01$) та загальним показником інтолерантності до невизначеності ($r = -0,227$; $p \leq 0,001$). Зі збільшенням віку жінок знижується вираженість тривожного очікування майбутніх подій, загальна інтолерантність до невизначеності. Старші респондентки демонструють вищу толерантність до ситуацій невизначеності. Виявлено прямий кореляційний зв'язок між віком і шкалою «Психофізіологія» методики «Духовний потенціал – 2» ($r = 0,152$; $p \leq 0,05$), що свідчить про зростання відповідального ставлення до власного здоров'я та психофізіологічного стану з віком.

Отримані результати вказують на статистично значущі кореляції, що дає підстави розглядати вік як чинник формування толерантності до невизначеності та розвитку духовного потенціалу. Тому якість і кількість життєвого досвіду жінок пов'язані зі зниженням інтолерантності до невизначеності та більш зрілим ставленням до власного здоров'я.

Таблиця 2

Кореляції шкал методик «Шкала інтолерантності до невизначеності» та «Духовний потенціал особистості – 2» та віком респонденток

Показники загальної вибірки	Шкали за методикою «Шкала інтолерантності до невизначеності»			Шкали за методикою «Духовний потенціал – 2»
	Шкала прогностичної тривоги	Шкала гнітючої тривоги	Інтолерантність до невизначеності	Психофізіологія
Вік	-0,244***	-0,172**	-0,227***	0,152*

Примітки: $p \leq 0,05$ - * слабкої сили кореляційний зв'язок; $p \leq 0,01$ - ** (0,159) середньої сили кореляційний зв'язок; $p \leq 0,001$ - *** (0,201) великої сили кореляційний зв'язок

Встановлено зворотній зв'язок середньої та великої сили з показниками методики «Шкала інтолерантності до невизначеності» та показниками віку жінок: чим більшим є вік представниць вибірки, тим більшою стає терпимість до невизначеності.

За допомогою Н-критерію Крускала-Уолліса здійснено порівняльний аналіз показників у вибірках, диференційованих за віком, що дозволило виявити статистично значущі відмінності між віковими групами та емпірично підтвердити результати кореляційного аналізу. Водночас критерій Крускала-Уолліса дає змогу встановити наявність відмінностей між групами, однак не визначає напрям цих змін; їх інтерпретовано з урахуванням попередньо отриманих кореляційних показників.

Статистично значущі відмінності зафіксовано за низкою шкал методики «Шкала інтолерантності до невизначеності» ($p = 0,01$) та шкалою «Психофізіологія» методики «Духовний потенціал – 2» ($p = 0,01$). Звідси, вік пов'язаний з рівнем толерантності до невизначеності та особливостями психофізіологічного компоненту духовного потенціалу, виступає значущим чинником, який доцільно враховувати під час дослідження інтолерантності до невизначеності та її психологічних детермінант.

Отримані результати частково суперечать даним, наведеним у дослідженнях С. Кузікової С. (2018) щодо вищої толерантності до невизначеності в юнацтва. Проте авторка підкреслює, що підвищений рівень толерантності характерний для осіб, які активно займаються саморозвитком. Це дає підстави припустити: не лише вік як біологічний показник, а й соціально-психологічні чинники (тип зайнятості, самовдосконалення) модифікують рівень толерантності до невизначеності, що потребує подальшої емпіричної перевірки. Тож доцільно було перевірити взаємозв'язок показників толерантності до невизначеності та духовного потенціалу особистості з типами зайнятості жінок.

Серед завдань учасницям вибірки було поставлене питання щодо їх основної зайнятості на вибір («студент», «працюю», «волонтер») і отримано сім груп вибірок (Табл. 3). Аналіз здійснено за допомогою Н-критерію Крускала-Уолліса, який уможливив оцінку відмінностей між вибірками з різними типами зайнятості респонденток.

Таблиця 3

Розподіл респонденток за типом зайнятості

Види зайнятості	Студент	Студент, волонтер	Працюю	Працюю, волонтер	Волонтер	Студент, працює	Студент, працюю, волонтер
n	39	4	171	9	8	26	7
%	14,8	1,5	64,8	3,4	3	9,8	2,7

Примітка: *n* – показник кількості; % – рівень статистичної значущості.

Статистично значущі відмінності між групами, диференційованими за типом зайнятості, виявлено тільки за шкалою «Характер» методики «Духовний потенціал – 2» ($N = 15,4$; $p = 0,01$). Тип зайнятості пов'язаний із рівнем свідомої роботи особистості над удосконаленням власного характеру, тобто розвитку вольових якостей, цілеспрямованості, творчості, оригінальності, порядності, моральності та доброзичливості. Так, професійна і трудова активність може виступати чинником, що сприяє актуалізації особистісного саморозвитку. Подібне висновує Л. Роєнко: трудова діяльність позитивно впливає на вдосконалення характерологічних рис особистості (Роєнко, 2023). Результати, отримані за *N*-критерієм Крускала-Уолліса, засвідчують наявність статистично значущих відмінностей між групами, однак не визначають їх напрям.

Виявлена парадоксальність кореляційних зв'язків між віком, зайнятістю і основними показниками дослідження. З одного боку, встановлено статистично значущі вікові відмінності, що визначають зростання толерантності до невизначеності та духовності з віком; з другого боку, відсутні чітко виражені відмінності за типом основної діяльності, ускладнюючи однозначну інтерпретацію даних, зумовлюючи необхідність розширення вибірки та уточнення дослідницького дизайну, залучення представників чоловічої статі, що дозволить перевірити стабільність виявлених закономірностей та роль гендерного чинника.

Висновок

У результаті емпіричного дослідження встановлено, що духовний потенціал жінок та їх толерантність до невизначеності перебувають у статистично значущому взаємозв'язку.

Кореляційний аналіз показав наявність переважно зворотних зв'язків між складниками духовного потенціалу (рефлексія, психофізіологія, спрямованість, досвід, загальний рівень духовного потенціалу) та показниками інтолерантності до невизначеності: вищий рівень рефлексії, ціннісно-сміслової спрямованості та інтегрованого духовного досвіду пов'язаний зі зниженням прогностичної та гнітючої тривоги. Тому актуалізація духовного потенціалу виступає психологічним ресурсом, що зменшує інтенсивність негативних когнітивно-емоційних реакцій у ситуаціях невизначеності.

Вік – значущий чинник досліджуваних показників. Зі зростанням віку в жінок знижується рівень інтолерантності до невизначеності та тривожного очікування майбутнього, зростає відповідальність за свій психофізіологічний стан. Тож накопичений життєвий досвід і особистісна зрілість сприяють формуванню більшої толерантності до невизначеності та більш усвідомленого ставлення до здоров'я.

Аналіз відмінностей за типом зайнятості засвідчив статистично значущі розбіжності лише за шкалою «Характер», тобто зв'язок професійної та соціальної активності з розвитком вольових і моральних якостей особистості. Відсутність відмінностей за іншими показниками може вказувати на домінування вікового чинника і необхідність розширити вибірку й уточнити дослідницький дизайн.

Загалом результати підтверджують попередньо висунуту гіпотезу про наявність зв'язку між духовним потенціалом жінки та її толерантністю до невизначеності, однак не дозволяють висувати про причинно-наслідкові залежності. Розвиток рівня духовного потенціалу особистості може попередити посилення інтолерантності до невизначеності, що уможливує вирішення питання впливу тривоги на якість життя жінок і на ефективність їх взаємодії із суспільством, визначає практичну доцільність цього дослідження. Перспективними напрямками подальших досліджень є розширення вибірки (залучення чоловіків), поглиблений аналіз ролі соціально-психологічних чинників (тип зайнятості, сімейний стан, освіта, мотивація самовдосконалення) у поступі толерантності до невизначеності задля підвищення толерантності до невизначеності (Patel et al., 2022), висвітлення терапевтичних втручань, спрямованих на зниження інтолерантності до невизначеності жінок (Näsling et al., 2024), що стане корисним для клінічних інтервенцій та розуміння зміни механізмів та ІТ завдяки екзистенційній терапії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Carleton, R. N. (2016). Into the unknown: A review and synthesis of contemporary models involving uncertainty. *Journal of Anxiety Disorders*, 39, 30–43. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.02.007>
- Daşci, E., Salihoğlu, K., & Daşci, E. (2023). The relationship between tolerance for uncertainty and academic adjustment: The mediating role of students' psychological flexibility during COVID-19. *Frontiers in Psychology*, 14, Article 1272205. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1272205>
- Doruk, A., Düğenci, M., Ersöz, F., & Öznur, T. (2015). Intolerance of uncertainty and coping mechanisms in nonclinical young subjects. *Archives of Neuropsychiatry*, 52(4), 400–405. <https://doi.org/10.5152/npa.2015.8779>
- Frankl, V. E. (1963). *Man's search for meaning*. Beacon Press.
- Geller, G., Faden, R. R., & Levine, D. M. (1990). Tolerance for ambiguity among medical students: Implications for their selection, training, and practice. *Social Science & Medicine*, 31(5), 619–624. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(90\)90098-D](https://doi.org/10.1016/0277-9536(90)90098-D)
- Grupe, D. W., & Nitschke, J. B. (2013). Uncertainty and anticipation in anxiety: An integrated neurobiological and psychological perspective. *Nature Reviews Neuroscience*, 14(7), 488–501. <https://doi.org/10.1038/nrn3524>
- Gutierrez-Rojas, A., Manco-Herrera, C., Nuñez-Escarcena, X., et al. (2025). The influence of spirituality on psychological resilience in cancer patients undergoing oncological treatment: A cross-sectional study. *BMC Palliative Care*, 24, Article 136. <https://doi.org/10.1186/s12904-025-01768-5>
- Hill, E. M., & Hamm, A. (2019). Intolerance of uncertainty, social support, and loneliness in relation to anxiety and depressive symptoms among women diagnosed with ovarian cancer. *Psycho-Oncology*, 28(3), 553–560. <https://doi.org/10.1002/pon.4975>
- Hillen, M. A., Gutheil, C. M., Strout, T. D., Smets, E. M., & Han, P. K. J. (2017). Tolerance of uncertainty: Conceptual analysis, integrative model, and implications for healthcare. *Social Science & Medicine*, 180, 62–75. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2017.03.024>
- Грищук, І. (2025). *Психологічні особливості впливу негативного дитячого досвіду на життя в дорослому віці* (Магістерська робота, Волинський національний університет імені Лесі Українки).
- Громова, Г. (2021). Інструменти вимірювання толерантності до невизначеності: Адаптація тесту «Шкала інтолерантності до невизначеності» Н. Карлетона. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 47(50), 115–130.

- Кузікова, С. (2018). Толерантність до невизначеності: Теоретико-емпіричні розвідки. *Науковий вісник ХДУ. Серія: Психологічні науки*, 3(1), 67–72.
- Näsling, J., Åström, E., Jacobsson, L., & Ljungberg, J. K. (2024). Effect of psychotherapy on intolerance of uncertainty: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 31(4). <https://doi.org/10.1002/cpp.3026>
- O'Neill, S. C., DeMarco, T., Peshkin, B. N., Rogers, S., Rispoli, J., Brown, K., Valdimarsdottir, H., & Schwartz, M. D. (2006). Tolerance for uncertainty and perceived risk among women receiving uninformative BRCA1/2 test results. *American Journal of Medical Genetics Part C: Seminars in Medical Genetics*, 142C(4), 251–259. <https://doi.org/10.1002/ajmg.c.30104>
- Panchyshyn, V., Tekok-Kilic, A., Frijters, J. C., & Tardif-Williams, C. (2023). Sensory sensitivity, intolerance of uncertainty, and sex differences predicting anxiety in emerging adults. *Heliyon*, 9(3), e14071. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e14071>
- Парафіло, С. (2025). Соціально-психологічні чинники виникнення екзистенційної кризи у молоді. *Чорноморські наукові студії: Матеріали XI Всеукраїнської конференції*, 370–373.
- Patel, P., Hancock, J., Rogers, M., & Pollard, S. R. (2022). Improving uncertainty tolerance in medical students: A scoping review. *Medical Education*, 56(12), 1163–1173. <https://doi.org/10.1111/medu.14873>
- Помиткін, Е. (2013). *Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості*. Імекс-ЛТД.
- Предко, В. (2023). Толерантність до невизначеності як важливий внутрішній ресурс українців в умовах війни. *Актуальні проблеми охорони психічного здоров'я українського народу у воєнний і повоєнний час*, 353–355.
- Проць, О. (2023). Толерантність до невизначеності осіб із різними особливостями релігійності. *Журнал сучасної психології*, 1(12), 162–173. <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2023-1-12>
- Роєнко, Л. (2023). Трудова активність як засіб формування особистості молодшого школяра. *Věda a perspektivy*, 3(22), 245–253.
- Rosser, C. (2018). Intolerance of uncertainty as a transdiagnostic mechanism of psychological difficulties: A systematic review. *Cognitive Therapy and Research*, 42, 741–768. <https://doi.org/10.1007/s10608-018-9964-z>
- Sahib, A., Chen, J., Cárdenas, D., & Calcar, A. L. (2023). Intolerance of uncertainty and emotion regulation: A meta-analytic and systematic review. *Clinical Psychology Review*, 101, Article 102270. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2023.102270>
- Söylev, Ö. F., Kaş, Ç., & Okan, N. (2025). Spiritual orientation and mental health: An SEM analysis of meaning and death attitudes as mediators in Turkish religious officials. *BMC Psychology*, 13, Article 406. <https://doi.org/10.1186/s40359-025-02729-6>
- Strout, T. D., Hillen, M., Gutheil, C., et al. (2018). Tolerance of uncertainty: A systematic review of health and healthcare-related outcomes. *Patient Education and Counseling*, 101(9), 1518–1537. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2018.03.030>
- Симончук, О. (2024). Соціальна структура українського суспільства під впливом повномасштабної війни: Концептуальні та емпіричні пошуки. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 26–62.
- Tamres, L. K., Janicki, D., & Helgeson, V. S. (2002). Sex differences in coping behavior: A meta-analytic review and an examination of relative coping. *Personality and Social Psychology Review*, 6(1), 2–30. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0601_1

- Torpus, K., Usta, G., Özbay, S. Ç., & Kanbay, Y. (2025). The moderating role of gender in the impact of intolerance of uncertainty on earthquake fear in Türkiye. *Psychology, Health & Medicine*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/13548506.2025.2564301>
- Vives, M.-L., & FeldmanHall, O. (2018). Tolerance to ambiguity predicts prosocial behavior. *Nature Communications*, 9, Article 2156. <https://doi.org/10.1038/s41467-018-04631-9>
- Wong, P. T. P. (2012). Toward a dual-systems model of what makes life worth living. In *The human quest for meaning: A handbook of psychological research and clinical applications* (pp. 3–22). Routledge.

REFERENCES

- Carleton, R. N. (2016). Into the unknown: A review and synthesis of contemporary models involving uncertainty. *Journal of Anxiety Disorders*, 39, 30–43. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.02.007>
- Daşcı, E., Salihoğlu, K., & Daşcı, E. (2023). The relationship between tolerance for uncertainty and academic adjustment: The mediating role of students' psychological flexibility during COVID-19. *Frontiers in Psychology*, 14, Article 1272205. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1272205>
- Doruk, A., Düğenci, M., Ersöz, F., & Öznur, T. (2015). Intolerance of uncertainty and coping mechanisms in nonclinical young subjects. *Archives of Neuropsychiatry*, 52(4), 400–405. <https://doi.org/10.5152/npa.2015.8779>
- Frankl, V. E. (1963). *Man's search for meaning*. Beacon Press.
- Geller, G., Faden, R. R., & Levine, D. M. (1990). Tolerance for ambiguity among medical students: Implications for their selection, training, and practice. *Social Science & Medicine*, 31(5), 619–624. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(90\)90098-D](https://doi.org/10.1016/0277-9536(90)90098-D)
- Grupe, D. W., & Nitschke, J. B. (2013). Uncertainty and anticipation in anxiety: An integrated neurobiological and psychological perspective. *Nature Reviews Neuroscience*, 14(7), 488–501. <https://doi.org/10.1038/nrn3524>
- Gutierrez-Rojas, A., Manco-Herrera, C., Nuñez-Escarcena, X., et al. (2025). The influence of spirituality on psychological resilience in cancer patients undergoing oncological treatment: A cross-sectional study. *BMC Palliative Care*, 24, Article 136. <https://doi.org/10.1186/s12904-025-01768-5>
- Hill, E. M., & Hamm, A. (2019). Intolerance of uncertainty, social support, and loneliness in relation to anxiety and depressive symptoms among women diagnosed with ovarian cancer. *Psycho-Oncology*, 28(3), 553–560. <https://doi.org/10.1002/pon.4975>
- Hillen, M. A., Gutheil, C. M., Strout, T. D., Smets, E. M., & Han, P. K. J. (2017). Tolerance of uncertainty: Conceptual analysis, integrative model, and implications for healthcare. *Social Science & Medicine*, 180, 62–75. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2017.03.024>
- Hromova, H. (2021). Instrumenty vymiriuvannia tolerantnosti do nevyznachenosti: Adaptatsiia testu "Shkala intolerantnosti do nevyznachenosti" N. Karletona. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, 47(50), 115–130. [in Ukrainian]
- Hryshchuk, I. (2025). *Psykhologichni osoblyvosti vplyvu nehatyvnoho dytiachoho dosvidu na zhyttia v doroslomu vitsi* (Master's thesis, Volyn Lesya Ukrainka National University). [in Ukrainian]
- Kuzikova, S. (2018). Tolerantnist do nevyznachenosti: Teoretyko-empyrychni rozvidky. *Naukovyi visnyk KhDU. Serii: Psykhologichni nauky*, 3(1), 67–72. [in Ukrainian]

- Näsling, J., Åström, E., Jacobsson, L., & Ljungberg, J. K. (2024). Effect of psychotherapy on intolerance of uncertainty: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 31(4). <https://doi.org/10.1002/cpp.3026>
- O'Neill, S. C., DeMarco, T., Peshkin, B. N., Rogers, S., Rispoli, J., Brown, K., Valdimarsdottir, H., & Schwartz, M. D. (2006). Tolerance for uncertainty and perceived risk among women receiving uninformative BRCA1/2 test results. *American Journal of Medical Genetics Part C: Seminars in Medical Genetics*, 142C(4), 251–259. <https://doi.org/10.1002/ajmg.c.30104>
- Panchyshyn, V., Tekok-Kilic, A., Frijters, J. C., & Tardif-Williams, C. (2023). Sensory sensitivity, intolerance of uncertainty, and sex differences predicting anxiety in emerging adults. *Heliyon*, 9(3), e14071. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e14071>
- Parafylo, S. (2025). Sotsialno-psykholohichni chynnyky vynyknennia ekzystentsiinoi kryzy u molodi. *Chornomorski naukovi studii: Materialy XI Vseukrainskoi konferentsii*, 370–373. [in Ukrainian]
- Patel, P., Hancock, J., Rogers, M., & Pollard, S. R. (2022). Improving uncertainty tolerance in medical students: A scoping review. *Medical Education*, 56(12), 1163–1173. <https://doi.org/10.1111/medu.14873>
- Pomytkin, E. (2013). *Psykholohichna diahnozyka dukhovnoho potentsialu osobystosti*. Imeks-LTD. [in Ukrainian]
- Predko, V. (2023). Tolerantnist do nevyznachenosti yak vazhlyvyi vnutrishnii resurs ukrainsiv v umovakh viiny. *Aktualni problemy okhorony psikhichnoho zdorovia ukrainskoho narodu u voiennyi i povoiennyi chas*, 353–355. [in Ukrainian]
- Prots, O. (2023). Tolerantnist do nevyznachenosti osib iz rizznymy osoblyvostiamy relihiinosti. *Zhurnal suchasnoi psykholohii*, 1(12), 162–173. <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2023-1-12> [in Ukrainian]
- Roienko, L. (2023). Trudova aktyvnist yak zasib formuvannia osobystosti molodshoho shkoliara. *Věda a perspektivy*, 3(22), 245–253. [in Ukrainian]
- Rosser, C. (2018). Intolerance of uncertainty as a transdiagnostic mechanism of psychological difficulties: A systematic review. *Cognitive Therapy and Research*, 42, 741–768. <https://doi.org/10.1007/s10608-018-9964-z>
- Sahib, A., Chen, J., Cárdenas, D., & Calcar, A. L. (2023). Intolerance of uncertainty and emotion regulation: A meta-analytic and systematic review. *Clinical Psychology Review*, 101, Article 102270. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2023.102270>
- Söylev, Ö. F., Kaya, Ç., & Okan, N. (2025). Spiritual orientation and mental health: An SEM analysis of meaning and death attitudes as mediators in Turkish religious officials. *BMC Psychology*, 13, Article 406. <https://doi.org/10.1186/s40359-025-02729-6>
- Strout, T. D., Hillen, M., Gutheil, C., et al. (2018). Tolerance of uncertainty: A systematic review of health and healthcare-related outcomes. *Patient Education and Counseling*, 101(9), 1518–1537. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2018.03.030>
- Symonchuk, O. (2024). Sotsialna struktura ukrainskoho suspilstva pid vplyvom povnomasshtabnoi viiny: Kontseptualni ta empirychni poshuky. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*, 1, 26–62. [in Ukrainian]
- Tamres, L. K., Janicki, D., & Helgeson, V. S. (2002). Sex differences in coping behavior: A meta-analytic review and an examination of relative coping. *Personality and Social Psychology Review*, 6(1), 2–30. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0601_1

- Torpus, K., Usta, G., Özbay, S. Ç., & Kanbay, Y. (2025). The moderating role of gender in the impact of intolerance of uncertainty on earthquake fear in Türkiye. *Psychology, Health & Medicine*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/13548506.2025.2564301>
- Vives, M.-L., & FeldmanHall, O. (2018). Tolerance to ambiguity predicts prosocial behavior. *Nature Communications*, 9, Article 2156. <https://doi.org/10.1038/s41467-018-04631-9>
- Wong, P. T. P. (2012). Toward a dual-systems model of what makes life worth living. In *The human quest for meaning: A handbook of psychological research and clinical applications* (pp. 3–22). Routledge.

Менеджмент проєктів: управління конфліктами серед членів проєктної команди

Маджд С. ^{a1}, Якименко І. ^a

^a Національний університет харчових технологій, Україна

Анотація

У статті розглянуто основні принципи та методологічні засади управління проєктами як ефективного управлінського підходу, що може застосовуватися у сфері наукової діяльності. Актуальність дослідження зумовлена зростанням вимог до результативності, прозорості та якості наукових досліджень, а також необхідністю впровадження сучасних управлінських інструментів для організації наукової роботи. Обґрунтовано значення системи управління проєктами для забезпечення сталого розвитку наукової діяльності на державному рівні та підвищення ефективності реалізації наукових програм. Показано доцільність використання дефініції «управління науковими проєктами» замість традиційного поняття «управління науковими дослідженнями», оскільки проєктний підхід забезпечує більш чітке визначення результатів, ресурсів, етапів та критеріїв оцінювання наукової діяльності. Особливу увагу приділено ролі керівника проєкту в організації ефективної взаємодії між учасниками команди та попередженні конфліктних ситуацій у процесі реалізації проєкту. Проаналізовано основні чинники виникнення конфліктів у проєктних командах та визначено управлінські механізми їх попередження і врегулювання. Встановлено, що одним із ключових факторів мінімізації конфліктів у колективі є високий рівень мотивації учасників проєктної команди, який сприяє формуванню конструктивної співпраці, підвищенню відповідальності та ефективності виконання проєктних завдань.

Ключові слова: конфлікти; управління проєктами; управління командою проєкту; управління конфліктами; мотивація команди.

Conflict Management among Project Team Members

Madzhd S. ^{a1}, Yakymenko I. ^a

^a National University of Food Technologies, Ukraine

Article type: Research article

Abstract

The article examines the fundamental principles and methodological foundations of project management as an effective managerial approach applicable to scientific and research activities. The relevance of the study is determined by the increasing requirements for the quality, transparency, and efficiency of research outcomes, as well as the growing need to introduce modern management tools into the organization of scientific work. The significance of implementing a project management system for ensuring the sustainable development of scientific activity at the state level and improving the effectiveness of research programs is substantiated. The study highlights the expediency of using the concept of “scientific project management” instead of the traditional notion of “management of scientific research,” as the project-oriented approach allows clearer definition of expected results, resources, stages, and evaluation criteria of scientific work. Particular attention is paid to the role of the project leader in organizing effective cooperation among team members and preventing conflict situations during project implementation. The main factors contributing to conflicts within project teams are analyzed, and managerial mechanisms for their prevention and resolution are identified. The findings demonstrate that a high level of project team motivation is one of the key factors in minimizing conflicts, as it contributes to constructive collaboration, increased responsibility, and higher efficiency in achieving project objectives.

Keywords: conflicts; project management; project team management; conflict management; project team motivation.

¹ Corresponding author

E-mail address: madzhd@ukr.net

ORCID: Madzhd <https://orcid.org/0000-0003-2857-894X>

Yakymenko <https://orcid.org/0000-0002-6308-5449>

<https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.10>

Received: 02.12.2025

Revised: 14.12.2025

Accepted: 23.12.2025

How to cite this article: Madzhd, S. & Yakymenko, I. (2026). Conflict management among project team members. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 54(1), 90-97. <https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.10>

© 2026 The Author(s). This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

Вступ

Сьогодні у світі спостерігається зростання інтересу до управлінської культури, зокрема до управлінської діяльності, пов'язаної з управлінням проектами. Методологія управління проектами вже давно вийшла за межі традиційних проектно-орієнтованих галузей і активно впроваджується в різні сфери суспільної діяльності, зокрема у наукову (Syarif, 2024). Не є винятком Україна, де поширення системи управління проектами зумовлене необхідністю впровадження принципово нової професійно-організаційної культури менеджменту і потребою відповідності євроінтеграційним процесам, на шлях імплементації яких стала наша держава.

Менеджмент наукових проектів постає особливо актуальним для країни у повоєнний період відбудови. Конституцією України визначено, що на державному рівні забезпечується сприяння розвитку наукової діяльності та встановленню і розвитку наукових зв'язків зі світовим науковим співтовариством (Якименко та ін., 2022). Одним із пріоритетних принципів реалізації державної політики виступає інтеграція наукової, освітньої та науково-технічної діяльності у процес проведення наукових досліджень. Водночас у сучасних умовах, коли вимоги до якості результатів наукової діяльності постійно зростають, виникає потреба в чіткому визначенні якісних здобутків наукових напрацювань. Тому замість терміна «управління науковими дослідженнями» дедалі частіше використовується поняття «управління науковими проектами», що спрощує процес ідентифікації результатів наукової діяльності, дозволяє здійснювати більш обґрунтований аналіз зусиль і витрат, необхідних для досягнення кінцевих результатів (Aggrawal, Magana, 2024). Управління проектами – діяльність для забезпечення максимальної ефективності реалізації проекту за умов обмеженості часу та ресурсів. Управління науковими проектами – реалізація всіх фаз життєвого циклу наукового проекту задля досягнення визначених цілей та отримання унікального наукового результату (Сусліков, 2020). Процес управління охоплює управління ресурсами, термінами, бюджетом, ризиками та якістю. Проте не менш важливим елементом є управління проектною командою та конфліктними ситуаціями, що виникають у процесі спільної діяльності.

Мета статті – удосконалити механізми управління проектною командою в системі управління проектами.

Методи та матеріали

У процесі дослідження застосовано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів пізнання: аналіз і синтез (узагальнення наукових підходів до управління проектами та систематизації теоретичних положень щодо управління конфліктами в проектних командах); індукція та дедукція (формування теоретичних висновків і обґрунтування причинно-наслідкових зв'язків між рівнем мотивації членів проектної команди та виникненням конфліктних ситуацій); порівняльний аналіз (зіставлення різних моделей і методів управління конфліктами, що застосовуються в проектному менеджменті); системний підхід (розгляд проектної команди як цілісної соціально-організаційної системи, елементи якої перебувають у постійній взаємодії); структурно-функціональний аналіз (визначення ролей учасників проектної команди та функцій лідера в процесі попередження і врегулювання конфліктів); метод узагальнення (формулювання практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів управління конфліктами у проектних командах); моделювання (розроблення алгоритму застосування мотиваційних інструментів як засобу мінімізації конфліктних ситуацій під час реалізації проектів).

Варто виокремити головні аспекти порушеної проблеми (Мушинський, 2024):

- недостатній рівень управлінської культури у сфері наукових проектів, зумовлений потребою впровадження нової професійно-організаційної культури менеджменту в Україні;

- необхідність адаптації управління науковими проектами до євроінтеграційних вимог заради відповідності сучасним європейським стандартам управління проектами та наукової діяльності;
- актуальність ефективного менеджменту наукових проєктів у повоєнний період відбудови України, оскільки зростає роль науки як інструменту відновлення та розвитку держави;
- відсутність чіткого визначення та оцінювання якісних результатів наукової діяльності, що ускладнює аналіз ефективності, витрат і зусиль у наукових дослідженнях;
- недостатня інтеграція наукової, освітньої та науково-технічної діяльності, адже, попри задекларований державний пріоритет, практична реалізація цього принципу залишається проблемною;
- складність управління ресурсами, термінами, бюджетом, ризиками та якістю в наукових проєктах, що обумовлено обмеженістю ресурсів і зростанням вимог до результатів;
- проблеми управління проєктною командою та конфліктними ситуаціями через недостатньо розроблені механізми командної взаємодії в системі управління науковими проєктами.

Результати

Формування проєктної команди є складним багатоетапним процесом, структурні елементи якого вибудовуються в логічно послідовному порядку. Командоутворення – процес створення єдиного, цілісного колективу, здатного ефективно досягати визначених цілей проєкту (Ratushniak, 2025; Badriyah, 2024). Протягом реалізації проєктних завдань специфіка командної роботи проявляється через синергетичний ефект, що досягається завдяки консолідації зусиль, знань і професійних навичок членів команди, шляхом напрацювання колективних управлінських рішень. Колективна робота над проєктом передбачає досягнення такого рівня взаємодії, за якого загальний результат перевищує суму окремих індивідуальних внесків (Данченко та ін., 2025). Проєктна команда функціонує як узгоджена система, що проходить логічно послідовні фази власного життєвого циклу. Водночас кожна команда в процесі спільної діяльності набуває специфічних рис, характеристик і властивостей, які дозволяють їй максимально ефективно використовувати доступні ресурси проєкту, забезпечувати належну якість результатів та нівелювати ризики, що виникають під час реалізації проєкту (Verbovska, 2024; Якименко та ін., 2025).

Тож у системі управління науковими проєктами важливим опосередкованим чинником успішного досягнення поставленої мети постає професійно збалансована проєктна команда. Незважаючи на складнощі та непередбачувані обставини, що можуть виникати на різних стадіях життєвого циклу проєкту, саме злагоджена команда здатна мінімізувати негативні наслідки таких проблем. Варто зазначити, що повністю уникнути труднощів у процесі реалізації проєкту неможливо, оскільки кожний проєкт є унікальним і містить специфічні ризики, які можуть перешкоджати виконанню запланованих завдань (Ровенська, 2023; Оксамитна та ін., 2024). Окрім типових проблем (порушення графіків виконання робіт, перевищення бюджету, зниження якості розроблюваного продукту та інших ризиків), суттєвою загрозою для проєктної діяльності стають конфлікти всередині команди. Для ефективного врегулювання конфліктних ситуацій ключову роль відіграє керівник проєкту, який повинен володіти розвиненими лідерськими та управлінськими компетентностями. Саме керівник-лідер здатний виявити конфлікт на ранній стадії, своєчасно оцінити можливі негативні наслідки та визначити шляхи їх запобігання. Управління конфліктами в науковому колективі вимагає від нього високого рівня професійної майстерності, оскільки конфлікт може виступати як деструктивним чинником, так і дієвим інструментом управління колективом.

Натомість керівник із недостатнім рівнем лідерських навичок часто припускається помилок, пов'язаних з ігноруванням наявних конфліктів, намаганням їх замовчати або усуненням від процесу врегулювання, що призводить до поглиблення напруженості в колективі (Хрутьба, 2022; Yakymenko et al., 2025). У процесі управління конфліктами в науковому колективі керівнику передусім необхідно здійснити їх класифікацію, з'ясувати природу виникнення та визначити можливі шляхи нівелювання. Тому доцільно навести типові конфлікти, що виникають у процесі управління науковими проектами (Табл.1).

Таблиця 1

Основні типи конфліктів команди наукового проекту

Тип конфлікту	Характеристика
Міжособистісні конфлікти	Виникають через одночасне існування в колективі двох форм організації діяльності: формальної, обумовленої вимогами проекту, та неформальної, обумовленої міжособистісними контактами.
Конфлікти, обумовлені неоднозначним трактуванням поставлених задач	Виникають, коли в колективі є члени, які вважають своє суб'єктивне бачення цілей єдиновірним і об'єктивним, а цілі проекту – хибними.
Стереотипні конфлікти	Виникають через різні покоління: старше покоління може «переоцінювати» власні здобутки як «ветеранів» та «недооцінювати» і не брати до уваги прогресивне бачення молодших колег; молоде покоління, кероване амбіціями, може нехтувати досвідом старших у команді («пережиток минулого»).
Конфлікти, обумовлені особистісними стосунками	Виникають у колективах, де керівник проекту перебуває в особистісних стосунках із членами колективу, які є його родичами, друзями, одногрупниками тощо.
Конфлікти, обумовлені посадовими інтересами	Виникають, коли керівник структурного підрозділу, в якому виконується проект, є одночасно керівником наукового проекту; тож потрібно обирати «пріоритет».
Конфлікти, обумовлені ресурсом установи	Виникають, коли проект виконується на ресурсі установи, яка від команди вимагає сплати коштів за користування обладнанням або іншим ресурсом, які їм належать і на яких виконуються задачі проекту.
Конфлікти, обумовлені фінансовими інтересами	Виникають, коли право на інтелектуальну власність фіксується не за винахідником, а за організацією, де працює науковець. Відповідно і прибуток від винаходу належить установі, а не розробнику винаходу.
Конфлікти, обумовлені сумісництвом	Виникають, коли член команди проекту виконує свої обов'язки не за основним місцем роботи й більшість часу приділяє виконанню обов'язків саме там, а проектом займається за залишковим принципом

Джерело: адаптовано авторами (Сусліков, 2020; Якименко та ін., 2025).

Усі зазначені типи конфліктів можуть бути ефективно врегульовані за умови впровадження системного підходу до управління конфліктами. Керівник проекту має можливість розробити дієву систему управління конфліктами шляхом застосування сучасних управлінських заходів. Одним із найбільш ефективних інструментів у цій системі є логічно побудована модель мотивації учасників проекту, оскільки управління командою не може бути результативним без урахування рівня задоволеності та зацікавленості членів команди у спільній діяльності (Ноздріна, 2021; Бондар та ін., 2023).

Запропонована модель мотивації спрямована на подолання труднощів у реалізації проєкту, підвищення рівня залученості учасників та їх задоволеності результатами роботи. Модель базується на ключових елементах концепції «5P»: мета (purpose), проактивність (proactivity), розподіл прибутків (profit sharing), прогрес (progression) та професійне визнання (professional recognition). Окрім зазначених елементів, на практиці широко застосовуються прямі та непрямі методи мотивації. Непрямі методи передбачають опосередкований вплив через формування сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі, що сприяє зростанню інтересу до роботи та підвищенню якості виконання завдань. Прямі методи мотивації ґрунтуються на використанні матеріальних і нематеріальних стимулів, що безпосередньо впливають на членів команди (Якименко та ін., 2022; Сусліков, 2020; Маджд, 2025).

Отже, доречно запропонувати алгоритм удосконалення мотивації проєктної команди як інструменту управління, що передбачає такі етапи:

- інформування членів команди про намір підвищення рівня мотивації;
- формування «психологічного портрета» команди шляхом індивідуальних бесід;
- відбір ефективних мотиваційних інструментів на основі успішного досвіду інших проєктних колективів;
- розроблення адаптованої системи мотивації з урахуванням особливостей команди;
- впровадження та оцінювання ефективності запропонованої мотиваційної моделі.

Висновок

Для забезпечення розвитку наукової діяльності на державному рівні важливим є обґрунтування значення системи управління науковими проєктами як ефективного інструменту підвищення результативності та якості наукових напрацювань. Доведено доцільність використання терміна «управління науковими проєктами» замість «управління науковими дослідженнями», що дозволяє більш чітко ідентифікувати якісні результати наукової діяльності, оцінювати витрати ресурсів та ефективність досягнення поставлених цілей.

Вагомого практичного значення для удосконалення системи управління проєктною командою набуває запропонована класифікація конфліктів, які можуть виникати в процесі реалізації наукових проєктів, аналіз природи їх походження. Застосування такої класифікації створює передумови для своєчасного виявлення потенційних конфліктних ситуацій та вибору адекватних управлінських рішень щодо їх врегулювання.

У роботі запропоновано комплекс заходів нівелювання конфліктних ситуацій, які можуть бути практично впроваджені задля удосконалення системи управління конфліктами в науковій діяльності. Встановлено, що ключовим чинником, здатним максимально мінімізувати конфлікти всередині колективу, є високий рівень мотивації проєктної команди. Охарактеризовано основні мотиваційні інструменти, які відіграють визначальну роль у вирішенні конфліктів, та запропоновано алгоритм удосконалення мотивації колективу як ефективного інструменту управління командою проєкту.

Перспективи подальших досліджень доцільно пов'язати з розробленням кількісних методів оцінювання рівня конфліктності проєктних команд, удосконаленням мотиваційних моделей з урахуванням галузевої специфіки наукових проєктів, із вивченням впливу стилів лідерства керівника проєкту на ефективність управління конфліктами та досягнення проєктних результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Aggrawal, S., & Magana, A. J. (2024). Teamwork conflict management training and conflict resolution practice via large language models. *Future Internet*, 16, 177. <https://doi.org/10.3390/fi16050177>
- Badriyah, N., Sulaeman, M. M., Wibowo, S. N., & Anggapratama, R. (2024). The role of constructive conflict management in fostering team collaboration and innovation: A perspective of transformational leadership. *Journal of Contemporary Administration and Management (ADMAN)*, 2, 402–408. <https://doi.org/10.61100/adman.v2i1.159>
- Бондар, О. І., Маджд, С. М., Чернов, С. І., Коваль, О. М. (2023). Екологічні виклики європейської інтеграції України. *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (21.04.2023, Харків), 254–256.
- Данченко, О., & Федотова, Н. (2024). Огляд сучасних моделей і методів управління конфліктами у проєктах. *Управління розвитком складних систем*, 60, 44–55. <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2024.60.44-55>
- Данченко, О., & Федотова, Н. (2025). Синкретичне управління конфліктами в проєктах. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 78, 245–255. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-78-245-255>
- Маджд, С. М. (2025). Стратегія сталого розвитку: раціональне природокористування в системі екологічного управління. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку природничих, медичних та фармацевтичних наук: матеріали XI Регіональної та I Всеукраїнської науково-практичної конференції* (26.04.2025, Запоріжжя), 94.
- Мушинський, О. (2024). Особливості управління проєктними командами в гібридному середовищі. *Економіка та суспільство*, 60, 5. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-5>
- Мушинський, О. (2024). Розвиток лідерства в управлінні проєктними командами. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 4, 165–173. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-76-165-173>
- Ноздріна, Л. В., Ящук, В. І., Полотай, О. І. (2021). *Управління проєктами: підручник*. ЦУЛ. http://www.immsp.kiev.ua/postgraduate/Biblioteka_trudy/UpravlinnyaProektamiNozdrina2010.pdf
- Оксамитна, Л., & Торба, Т. (2024). Огляд сучасних підходів до управління конфліктами в розподілених ІТ-проєктах. *Управління розвитком складних систем*, 59, 73–80. <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2024.59.73-80>
- Ratushniak, O. G. (2025). Ефективне управління командами проєктів на основі інноваційних методів та самоменеджменту. *Економіка та управління галузями та підприємствами*, 38, 92–98. [https://doi.org/10.25264/2311-5149-2025-38\(66\)-92-98](https://doi.org/10.25264/2311-5149-2025-38(66)-92-98)
- Ровенська, В., Смирнова, І., & Латишева, О. (2023). Комунікації та управління конфліктами в операційних та ІТ-проєктах. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки*. [https://doi.org/10.31498/2225-6725.1\(38\).2023.280727](https://doi.org/10.31498/2225-6725.1(38).2023.280727)
- Сусліков, Л. М. (2020). *Управління науковими проєктами*. УжНУ.
- Syarif, N. (2024). Conflict management strategies in project teams to improve collaboration and productivity. *Maroon Journal De Management*, 1, 158–166. <https://doi.org/10.37899/mjdm.v1i3.135>

- Хрутьба, В. О. (2022). *Управління екологічними проєктами*. НТУ.
- Verbovska, L., Zorii, A., Fastivskyy, G., & Hamuliak, N. (2024). Modern approaches to project team management. *Scientific Bulletin of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas*, 2, 70–79. [https://doi.org/10.31471/2409-0948-2024-2\(30\)-70-79](https://doi.org/10.31471/2409-0948-2024-2(30)-70-79)
- Yakymenko, I., Madzhd, S., Salavor, O., Kharchenko, V. (2025). *Управління екологічними проєктами*. НУХТ.
- Yakymenko, I., Madzhd, S., Salavor, O., Nychyk, O., Shapovalov, Y., Hrehirchak, N., & Giritch, A. (2025). European Union academic project management in sustainable development for Ukrainian students. *Environmental Sciences*, 4, 242–245. <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2025.eco.4-61.38>
- Yakymenko, I., Shapovalov, Y., Hrehirchak, N., Madzhd, S., & Galaburda, M. (2025). European studies on academic project management for Ukrainian PhD students. *European Dimensions of Sustainable Development: Proceedings of the VII International Conference (5–7.05.2025, Kyiv)*. НУХТ.
- Yakymenko, I., Shtefan, Ye., Lukianykhin, V. (2022). *Управління науковими проєктами*. НУХТ.

REFERENCES

- Aggrawal, S., & Magana, A. J. (2024). Teamwork conflict management training and conflict resolution practice via large language models. *Future Internet*, 16, 177. <https://doi.org/10.3390/fi16050177>
- Badriyah, N., Sulaeman, M. M., Wibowo, S. N., & Anggapratama, R. (2024). The role of constructive conflict management in fostering team collaboration and innovation: A perspective of transformational leadership. *Journal of Contemporary Administration and Management (ADMAN)*, 2, 402–408. <https://doi.org/10.61100/adman.v2i1.159>
- Bondar, O. I., Madzhd, S. M., Chernov, S. I., & Koval, O. M. (2023). *Ekolohichni vyklyky yevropeiskoi intehratsii Ukrainy*. In *Konstytutsiine pravo YeS v aspekti yevrointehratsii Ukrainy: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (21.04.2023, Kharkiv) (pp. 254–256). [in Ukrainian]
- Danchenko, O., & Fedotova, N. (2024). *Ohliad suchasnykh modelei i metodiv upravlinnia konfliktamy u proiektakh*. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system*, 60, 44–55. <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2024.60.44-55> [in Ukrainian]
- Danchenko, O., & Fedotova, N. (2025). *Synkretychne upravlinnia konfliktamy v proiektakh*. *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"*, 78, 245–255. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-78-245-255> [in Ukrainian]
- Khurutba, V. O. (2022). *Upravlinnia ekolohichnymy proiektamy*. NTU. [in Ukrainian]
- Madzhd, S. M. (2025). *Stratehiia staloho rozvytku: ratsionalne pryrodokorystuvannia v systemi ekolohichnoho upravlinnia*. In *Aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku pryrodnychykh, medychnykh ta farmatsevychnykh nauk: materialy KhI Rehionalnoi ta I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (26.04.2025, Zaporizhzhia) (p. 94). [in Ukrainian]
- Mushynskiy, O. (2024). *Osoblyvosti upravlinnia proiektnymy komandamy v hibrydnomu seredovyskhi*. *Ekonomika ta suspilstvo*, 60, 5. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-5> [in Ukrainian]
- Mushynskiy, O. (2024). *Rozvytok liderstva v upravlinni proiektnymy komandamy*. *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"*, 4, 165–173. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-76-165-173> [in Ukrainian]

- Nozdrina, L. V., Yashchuk, V. I., & Polotai, O. I. (2021). *Upravlinnia proiektamy: pidruchnyk*. TsUL. http://www.immsp.kiev.ua/postgraduate/Biblioteka_trudy/UpravlinnyaProektamiNozdrina2010.pdf [in Ukrainian]
- Oksamytna, L., & Torba, T. (2024). *Ohliad suchasnykh pidkhodiv do upravlinnia konfliktamy v rozpodilenykh IT-proiektakh. Upravlinnia rozvytkom skladnykh system*, 59, 73–80. <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2024.59.73-80>[in Ukrainian]
- Ratushniak, O. G. (2025). Efektyvne upravlinnia komandamy proiektiv na osnovi innovatsiinykh metodiv ta samomenedzhmentu. *Ekonomika ta upravlinnia haluziamy ta pidpriemstvamy*, 38, 92–98. [https://doi.org/10.25264/2311-5149-2025-38\(66\)-92-98](https://doi.org/10.25264/2311-5149-2025-38(66)-92-98)
- Rovenska, V., Smyrnova, I., & Latysheva, O. (2023). *Komunikatsii ta upravlinnia konfliktamy v operatsiinykh ta IT-proiektakh. Visnyk Pryazovskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky*. [https://doi.org/10.31498/2225-6725.1\(38\).2023.280727](https://doi.org/10.31498/2225-6725.1(38).2023.280727) [in Ukrainian]
- Suslikov, L. M. (2020). *Upravlinnia naukovy my proiektamy*. UzhNU. [in Ukrainian]
- Syarif, N. (2024). Conflict management strategies in project teams to improve collaboration and productivity. *Maroon Journal De Management*, 1, 158–166. <https://doi.org/10.37899/mjdm.v1i3.135>
- Verbovska, L., Zorii, A., Fastivskyy, G., & Hamuliak, N. (2024). Modern approaches to project team management. *Scientific Bulletin of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas*, 2, 70–79. [https://doi.org/10.31471/2409-0948-2024-2\(30\)-70-79](https://doi.org/10.31471/2409-0948-2024-2(30)-70-79)
- Yakymenko, I., Madzhd, S., Salavor, O., & Kharchenko, V. (2025). *Upravlinnia ekolohichnymy proiektamy*. NUKhT. [in Ukrainian]
- Yakymenko, I., Madzhd, S., Salavor, O., Nychyk, O., Shapovalov, Y., Hrehirchak, N., & Giritch, A. (2025). European Union academic project management in sustainable development for Ukrainian students. *Environmental Sciences*, 4, 242–245. <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2025.eco.4-61.38>
- Yakymenko, I., Shapovalov, Y., Hrehirchak, N., Madzhd, S., & Galaburda, M. (2025). European studies on academic project management for Ukrainian PhD students. *European Dimensions of Sustainable Development: Proceedings of the VII International Conference (5–7.05.2025, Kyiv)*. NUKhT.
- Yakymenko, I., Shtefan, Ye., & Lukianykhin, V. (2022). *Upravlinnia naukovy my proiektamy*. NUKhT. [in Ukrainian]

Психолого-педагогічні умови застосування інноваційних технологій у корекційній роботі з дітьми з порушеннями мовлення

Максимець С.^{a1}

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Анотація

У статті розглянуто проблему застосування інноваційних технологій у корекційній роботі з дітьми молодшого шкільного віку з порушеннями мовлення. Актуальність дослідження зумовлена зростанням кількості дітей із мовленнєвими труднощами та потребою модернізації традиційних підходів до корекційно-розвивальної роботи в умовах інклюзивної освіти. Проаналізовано сучасні наукові підходи до використання цифрових і інтерактивних засобів у логопедичній практиці, з'ясовано особливості їх застосування у процесі формування мовленнєвих навичок у молодших школярів. Визначено основні групи інноваційних технологій, що використовуються у корекційній педагогіці, а також окреслено труднощі, пов'язані з їх упровадженням у практичну діяльність фахівців. Обґрунтовано психолого-педагогічні умови ефективного використання інноваційних технологій, серед яких розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності спеціалістів, наявність відповідного методичного забезпечення, індивідуалізація корекційних впливів з урахуванням вікових та психофізичних особливостей дітей, а також взаємодія фахівців із батьками та інклюзивно-ресурсними центрами. Показано, що результативність застосування інноваційних засобів залежить від їх цілеспрямованої інтеграції у корекційно-розвивальний процес та від системності використання у логопедичній роботі. Результати дослідження можуть бути використані у практичній діяльності логопедів, у роботі фахівців спеціальної освіти та у системі професійної підготовки майбутніх педагогів.

Ключові слова: інноваційні технології; мовленнєві порушення; корекційна педагогіка; спеціальна психологія; логопедична робота.

Psychological and Pedagogical Conditions for the Application of Innovative Technologies in Corrective Work with Children with Speech Disorders

Maksymets S.^{a1}

Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Article type: Research article

Abstract

The article examines the problem of applying innovative technologies in corrective work with primary school children who have speech disorders. The relevance of the study is determined by the increasing prevalence of speech impairments among children and the need to modernize traditional approaches to corrective and developmental work within inclusive education. The paper analyzes contemporary scientific approaches to the use of digital and interactive tools in speech therapy practice and identifies the specific features of their application in the process of speech development of younger schoolchildren. The main types of innovative technologies used in corrective pedagogy are characterized, and the key difficulties related to their implementation in professional practice are identified. The study substantiates psychological and pedagogical conditions necessary for the effective use of innovative technologies, including the development of information and communication competence of specialists, the availability of appropriate methodological support, the individualization of corrective interventions according to the age and psychophysical characteristics of children, and cooperation between specialists, parents, and inclusive resource centers. It is shown that the effectiveness of innovative technologies depends on their purposeful integration into the corrective and developmental process and on the systematic use of digital tools in speech therapy practice. The results of the study may be applied in practical speech therapy work and in the professional training of specialists in special education.

Keywords: innovative technologies; speech disorders; corrective pedagogy; special psychology; speech therapy.

¹ Corresponding author

E-mail address: smmaksimets@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2717-564X>

<https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.11>

Received: 05.12.2025

Revised: 18.12.2025

Accepted: 23.12.2025

How to cite this article: Maksymets, S. (2026). Psychological and pedagogical conditions for the application of innovative technologies in corrective work with children with speech disorders. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 54(1), 98-105. <https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.11>

© 2026 The Author(s). This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

Вступ

Одним із найпоширеніших типів порушень, з якими стикається сучасна система освіти, є мовленнєві порушення у дітей, що негативно впливають не лише на сформованість мовлення, а й на всі компоненти навчальної діяльності, процеси соціалізації та особистісного становлення дитини. Недостатній рівень мовленнєвого розвитку ускладнює засвоєння навчального матеріалу, обмежує комунікативні можливості, знижує навчальну мотивацію та часто стає чинником виникнення вторинних емоційно-вольових і поведінкових труднощів. Тож організація ефективної логопедичної допомоги набуває особливого значення в умовах сучасної школи, зокрема у контексті інклюзивної та корекційно-розвивальної освіти. Сучасні соціокультурні трансформації, процеси цифровізації освіти й активний розвиток інформаційного простору зумовлюють необхідність оновлення підходів до корекційної роботи з дітьми з порушеннями мовлення. Традиційні логопедичні методики, попри їх доведену ефективність, потребують доповнення інноваційними технологіями, здатними підвищити результативність корекційного впливу, забезпечити індивідуалізацію навчання та відповідати потребам і можливостям дитини. У цьому контексті особливої актуальності набуває інтеграція мультимедійних засобів, інтерактивних освітніх платформ, логопедичних мобільних застосунків, елементів арттерапії та технологій сенсорної інтеграції у систему логопедичної допомоги. Застосування інноваційних технологій у корекційній роботі створює умови для активізації пізнавальної діяльності дітей, підвищення їх мотивації до мовленнєвих вправ, розвитку самостійності та залученості до освітнього процесу. Цифрові та інтерактивні засоби дозволяють адаптувати логопедичний вплив до індивідуальних особливостей мовленнєвого розвитку дитини, темпу засвоєння матеріалу, рівня сформованості психічних функцій, забезпечують можливість варіативності та гнучкості корекційних програм.

Проблематика впровадження інноваційних підходів у логопедичну практику розробляється у вітчизняній корекційній педагогіці та спеціальній психології. Обґрунтовано можливості використання інтерактивних засобів, арттерапевтичних технологій, медіаосвітніх ресурсів і цифрових інструментів у роботі з дітьми з мовленнєвими порушеннями (Волошина, 2020; Чеховська, 2018; Ткаченко, 2019; Тарасевич, 2020; Шевченко, 2021), окремі аспекти застосування авторських електронних засобів навчання, логопедичних тренажерів, мобільних застосунків («ЗвукоГрай», «Логотренажер») і методів сенсорної інтеграції (Циганок, 2021; Козловська, 2022).

Водночас аналіз наукових джерел свідчить про недостатню систематизацію питань інтеграції інноваційних педагогічних технологій у практику корекційно-розвивальної роботи з дітьми молодшого шкільного віку з порушеннями мовлення. Залишається актуальною проблема визначення педагогічних умов, методичних підходів і критеріїв ефективності застосування інноваційних технологій у логопедичній практиці, що зумовлює потребу в подальших цілеспрямованих наукових дослідженнях у цьому напрямі.

Метою статті є обґрунтування психолого-педагогічних умов ефективного застосування інноваційних технологій у корекційній роботі з дітьми молодшого шкільного віку з порушеннями мовлення.

Методи та матеріали

У дослідженні використано теоретичні методи аналізу та узагальнення наукових джерел із проблем спеціальної психології, спеціальної педагогіки й логопедії, емпіричні методи (анкетування педагогів-логопедів закладів загальної середньої освіти щодо застосування інноваційних технологій у корекційно-розвивальному навчанні дітей з порушеннями мовлення). Студіювання джерел дозволило визначити сучасні підходи до використання інноваційних технологій у корекційно-розвивальній роботі та виокремити ключові проблеми їх практичного застосування (European Agency, 2022; UNESCO, 2020).

Результати

Аналіз даних опитування свідчить про достатній рівень професійного досвіду більшості респондентів, що дозволяє обґрунтовано оцінювати педагогічні засоби та підходи, які ними використовуються у корекційній роботі з дітьми молодшого шкільного віку: 26% респондентів мали досвід логопедичної роботи до 3 років, 48% – 3-5 років, 21% – 6-10 років, 5% – більше 10 років.

Серед типів порушень найчастіше виявлено фонетико-фонематичні порушення (55%) та затримку мовленнєвого розвитку (27%), загальне недорозвинення мовлення (9%), заїкання (логоневроз) (9%) (Рис. 1).

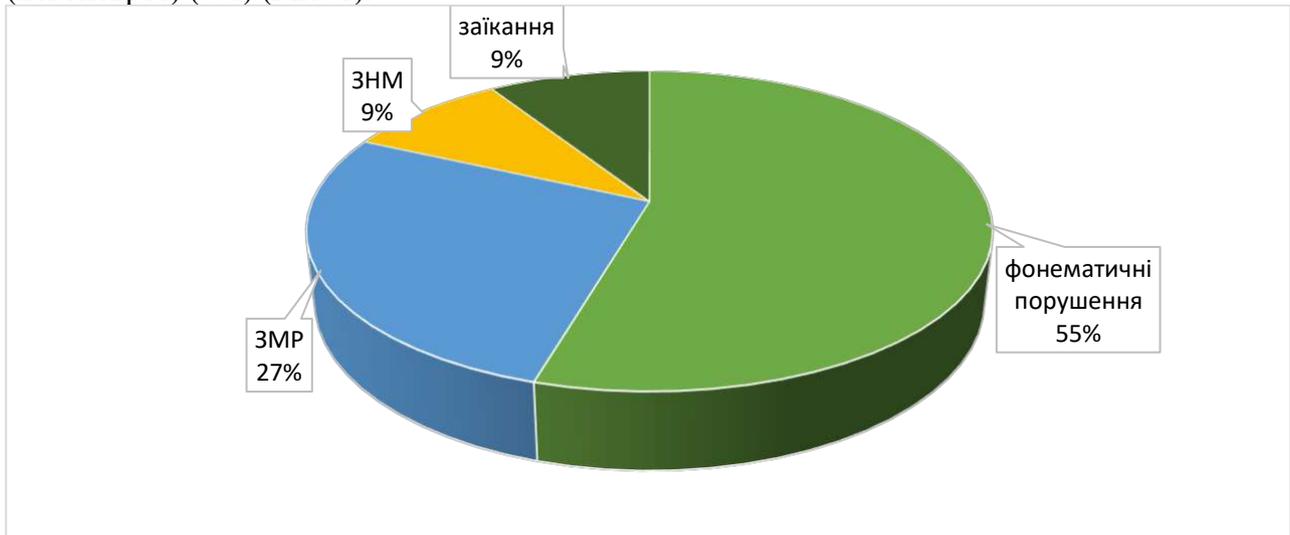

Рисунок 1. Типи мовленнєвих порушень у молодших школярів

Педагоги зазначили, що використовують інноваційні технології зрідка, за потреби (Рис.2), що вказує на тенденцію прагнення до їх застосування.

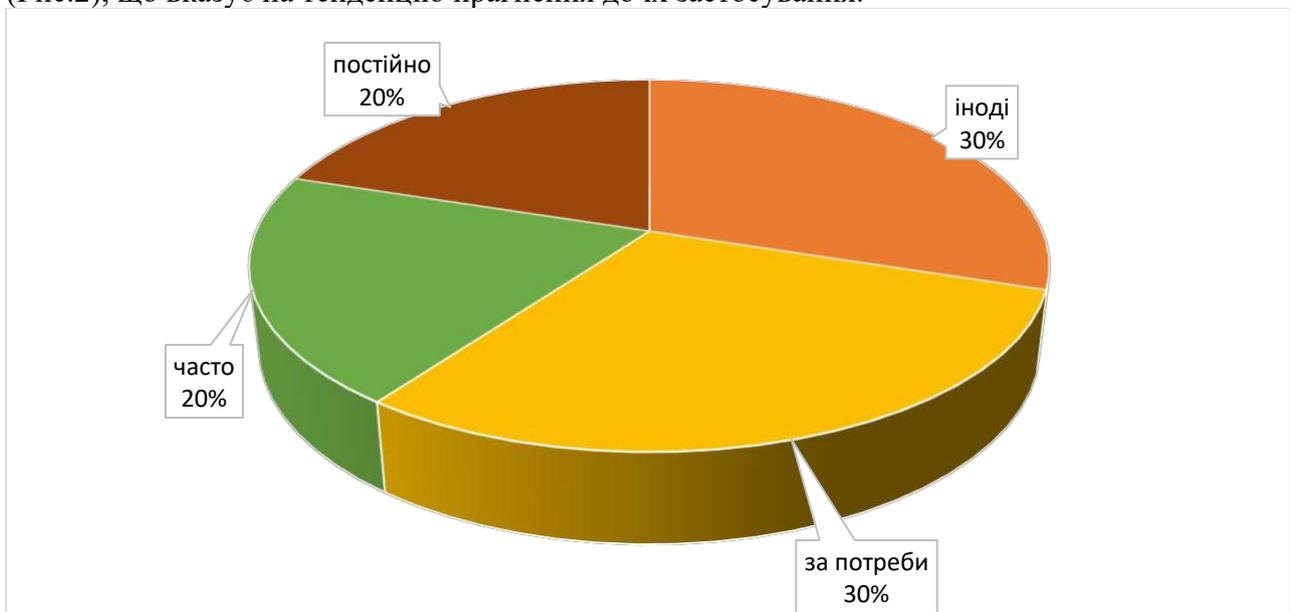

Рисунок 2. Частота використання інноваційних технологій у корекційній роботі з дітьми молодшого шкільного віку

Було з'ясовано активність використання педагогами-логопедами інноваційних технологій (Табл.1). Сумарне значення даних перевищує 100%, оскільки респонденти мали можливість обирати кілька варіантів відповідей.

Таблиця 1

Використання інноваційних технологій у корекційній роботі з дітьми молодшого шкільного віку

<i>Вид інноваційних технологій</i>	<i>Частка респондентів (%)</i>
Мультимедійні презентації	60
Логопедичні комп'ютерні програми	50
Мобільні застосунки	33
Інтерактивні дошки	26
Цифрові арттерапевтичні інструменти	13

Звідси, у логопедичній практиці найбільш активно використовуються мультимедійні презентації, на що вказали 60% опитаних фахівців. Половина респондентів (50%) застосовує логопедичні комп'ютерні програми, а мобільні застосунки залучаються у корекційній роботі приблизно третинною логопедів (33%). Менш поширеним є використання інтерактивних дошок (26%) та цифрових арттерапевтичних інструментів (13%), що може свідчити про обмежену доступність відповідного обладнання чи недостатню обізнаність педагогів щодо їх корекційного потенціалу.

Водночас результати опитування виявили труднощі, які перешкоджають ефективному впровадженню інноваційних технологій у корекційну роботу з дітьми молодшого шкільного віку з порушеннями мовлення. Найбільш поширеною проблемою логопеди називають недостатнє технічне забезпечення закладів освіти (60%). Значна частина респондентів підкреслює низький рівень сформованості ІКТ-компетентності (45%) та брак методичних рекомендацій щодо використання цифрових ресурсів у логопедичній практиці (40%). Окрему увагу фахівці звертають на недостатній рівень співпраці з батьками учнів (30%), що ускладнює системність і результативність корекційного впливу.

Отримані дані доводять актуальну потребу в організації цілеспрямованої підтримки та професійного супроводу логопедів у процесі впровадження інноваційних технологій у корекційно-розвивальну роботу, найбільш затребувані форми яких визначили самі респонденти: участь у спеціалізованих курсах і тренінгах з використання ІКТ у логопедичній діяльності (70%), забезпечення методичними посібниками та практичними рекомендаціями (60%), створення можливостей для обміну професійним досвідом між фахівцями (40%).

У відкритих відповідях логопеди наголошували на доцільності розробки чітких інструкцій щодо застосування цифрових логопедичних ресурсів, створення єдиної онлайн-платформи для обміну навчально-методичними матеріалами, посилення співпраці з фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ). Реалізація зазначених пропозицій сприятиме підвищенню ефективності використання інноваційних технологій у корекційній роботі та якості логопедичної допомоги дітям із порушеннями мовлення.

Результати діагностичного обстеження рівня мовленнєвого розвитку молодших школярів переконливо свідчать про доцільність і необхідність залучення інноваційних технологій у корекційно-розвивальну роботу. Водночас аналіз результатів анкетування логопедів підтвердив актуальність проблеми наукового обґрунтування педагогічних умов ефективного використання інноваційних засобів у роботі з дітьми молодшого шкільного віку, які мають мовленнєві порушення.

Опитування фахівців виявило, що процес упровадження інноваційних технологій у логопедичну практику ускладнюється низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників. До чільних бар'єрів належать недостатній рівень технічного забезпечення закладів освіти,

обмежена сформованість ІКТ-компетентності частини логопедів, дефіцит науково-методичних рекомендацій щодо використання цифрових ресурсів та недостатня взаємодія з батьками дітей. Отримані дані дають підстави стверджувати, що наявність сучасних інноваційних інструментів (мобільних застосунків, інтерактивних платформ, цифрових арттерапевтичних засобів, інтерактивних логопедичних комплексів тощо) сама по собі не забезпечує підвищення ефективності корекційної роботи. Результативність використання інноваційних технологій можлива лише за умови їх цілеспрямованої інтеграції у систему корекційно-розвивального навчання, що передбачає відповідність застосовуваних засобів віковим та індивідуальним особливостям дітей, етапності, а передусім – готовність усіх учасників освітнього процесу до впровадження змін і взаємодії у нових форматах.

У межах цього дослідження педагогічні умови – спеціально організована сукупність організаційних, змістових, технологічних і соціально-психологічних чинників, які цілеспрямовано створюються логопедом у взаємодії з педагогічним колективом та батьками для забезпечення оптимального й результативного використання інноваційних технологій у корекційній роботі з молодшими школярами з порушеннями мовлення. З урахуванням результатів теоретичного аналізу наукових джерел і даних емпіричного дослідження було визначено та обґрунтовано провідні психолого-педагогічні умови ефективного застосування інноваційних технологій (Табл.2).

Таблиця 2

Психолого-педагогічні умови ефективного застосування інноваційних технологій у корекційній роботі

<i>Психолого-педагогічна умова</i>	<i>Зміст умови</i>	<i>Очікуваний результат</i>
Врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей	Цілеспрямований добір інноваційних технологій відповідно до типу мовленнєвого порушення, рівня пізнавального розвитку та емоційного стану дитини	Підвищення мотивації до корекційних занять, зростання мовленнєвої активності
Професійна та ІКТ-готовність логопеда	Сформованість цифрових і методичних компетентностей, уміння інтегрувати інноваційні технології у традиційну логопедичну роботу	Підвищення ефективності та якості корекційно-розвивального процесу
Створення розвивального корекційного середовища	Наявність технічних засобів, логопедичних програм, інтерактивних ресурсів та методичного забезпечення	Індивідуалізація корекційного впливу, стабільна динаміка мовленнєвого розвитку
Партнерська взаємодія з батьками	Залучення родини до використання інноваційних засобів для закріплення мовленнєвих умінь у позаурочний час	Перенесення сформованих навичок у повсякденне мовленнєве спілкування

Висновок

Застосування інноваційних технологій у корекційній роботі з дітьми молодшого шкільного віку з порушеннями мовлення є перспективним напрямом удосконалення логопедичної практики. Ефективність використання цифрових та інтерактивних засобів залежить від комплексу психолого-педагогічних умов, які забезпечують їх цілеспрямовану інтеграцію у корекційно-розвивальний процес:

- поетапне включення інноваційних засобів у структуру заняття (мотиваційний етап – мультимедійна казка, основний етап – вправи на артикуляцію і фонематичне сприймання з використанням логопедичних програм, заключний етап – релаксаційні арт- чи музикотерапевтичні вправи);
- збереження логіки класичної логопедичної методики (послідовність: постановка – автоматизація – диференціація – введення в мовлення), але із застосуванням інноваційних інструментів на кожному етапі;
- варіативність форм роботи: індивідуальні та малі групові заняття з використанням інтерактивних дощок, сенсорних панелей, мобільних застосунків, пісочної терапії, біофідбек-комплексів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з експериментальною перевіркою ефективності визначених умов і розробленням методичних рекомендацій щодо використання інноваційних технологій у логопедичній практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Барсуковська, Г. (2024). Модель логопедичної роботи з дітьми дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення. *Суспільство та національні інтереси*, 4, 234–246.
- Волошина, Л. (2020). *Корекційна педагогіка: теорія і практика*. Наука.
- Галущенко, В. (2016). Застосування інноваційних логопедичних технологій у корекційній роботі з дітьми з порушеннями мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*, 7, 62–70.
- Гринькова, Н., Шагай, Н. (2024). Сучасні аспекти та напрями вдосконалення логопедичної роботи в інклюзивно-ресурсному центрі. *Нова педагогічна думка*, 4, 50–54.
- Дичківська, І. (2025). Інноваційні технології у корекційно-логопедичній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. *Перспективи та інновації науки*, 3, 465–473.
- Жадленко, І. (2015). Інноваційні підходи у логопедичній роботі з дітьми з особливими потребами за умов використання корекційно-компенсаційних технологій. *Актуальні питання корекційної освіти*, 6, 106–117.
- Кабінет Міністрів України. (2024, 7 червня). Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024–2026 роки (Розпорядження № 527-р). *Zakon.rada.gov.ua*.
- Клепар, М. (2022). Використання музикотерапії у роботі з молодшими школярами з особливими освітніми потребами. *Наукові записки ЦДПУ імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*, 206, 37–43.
- Козловська, О. (2022). Інноваційні інструменти в логопедичній практиці. *Габітус*, 34, 112–118.
- Куренкова, А. (2023). Інноваційні технології мовленнєвого розвитку дітей з ЗНМ в роботі вчителя-логопеда. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 62, 248–254.
- Лященко, В. (2024). Сучасні інформаційні технології та ігрові прийоми в корекційній роботі вчителя-логопеда. *Природничі науки та освіта: сучасний стан і перспективи розвитку*, 310–313.

- Притиковська, С., Гіренко, Н., Співак, Л. (2024). Ефективні технології у діяльності логопеда у дошкільному закладі освіти. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 1, 161–174.
- Стахова, Л. (2021). Застосування елементів сенсорної інтеграції в логопедичній роботі з дітьми дошкільного віку. *Acta Paedagogica Volynienses*, 4, 151–156.
- Тарасевич, О. (2020). Арттерапія в корекційно-розвивальній роботі. *Спеціальна освіта*, 3, 56–63.
- Ткаченко, Т. (2019). Інформаційно-комунікаційні технології в логопедії. *Педагогічні інновації*, 1, 44–51.
- Циганок, О. (2021). Цифрові логопедичні тренажери в інклюзивній освіті. *Науковий вісник НПУ*, 4, 88–95.
- Чеховська, Н. (2018). *Формування мовлення у дітей молодшого шкільного віку*. Логос.
- Шевченко, Н. (2021). Медіаосвітні ресурси у спеціальній освіті. *Психологія і особистість*, 2, 97–104.
- European Agency for Special Needs and Inclusive Education. (2022). *Inclusive digital education*. <https://www.europeanagency.org/InclusiveDigitalEducation>
- UNESCO. (2021). *Strategy on technological innovation in education (2021–2025)*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000375776>

REFERENCES

- Barsukovska, H. (2024). Model of speech therapy work with preschool children with phonetic-phonemic speech underdevelopment. *Society and National Interests*, 4, 234–246. [in Ukrainian]
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024, June 7). On approval of the National Strategy for the Development of Inclusive Education until 2029 and approval of the operational action plan for its implementation (Order No. 527-r). *Zakon.rada.gov.ua*. [in Ukrainian]
- Chekhovska, N. (2018). *Speech development in primary school children*. Logos. [in Ukrainian]
- Dychkivska, I. (2025). Innovative technologies in correctional and speech therapy work with children with special educational needs. *Perspectives and Innovations of Science*, 3, 465–473. [in Ukrainian]
- European Agency for Special Needs and Inclusive Education. (2022). *Inclusive digital education*. <https://www.europeanagency.org/InclusiveDigitalEducation>
- Halushchenko, V. (2016). Application of innovative speech therapy technologies in correctional work with children with speech disorders. *Current Issues of Correctional Education. Pedagogical Sciences*, 7, 62–70. [in Ukrainian]
- Hrynkova, N., & Shagai, N. (2024). Modern aspects and directions for improving speech therapy work in inclusive resource centers. *New Pedagogical Thought*, 4, 50–54. [in Ukrainian]
- Klepar, M. (2022). Use of music therapy in working with primary school children with special educational needs. *Scientific Notes of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences*, 206, 37–43. [in Ukrainian]
- Kozlovskaya, O. (2022). Innovative tools in speech therapy practice. *Habitus*, 34, 112–118. [in Ukrainian]
- Kurienkova, A. (2023). Innovative technologies of speech development in speech therapist practice with children with general speech underdevelopment. *Current Issues of Humanities*, 62, 248–254. [in Ukrainian]
- Liashchenko, V. (2024). Modern information technologies and game methods in speech therapy correctional work. In *Natural Sciences and Education: Current State and Development Prospects* (pp. 310–313). [in Ukrainian]
- Prytykovska, S., Hireenko, N., & Spivak, L. (2024). Effective technologies in speech therapist work in preschool educational institutions. *Spirituality of Personality: Methodology, Theory and Practice*, 1, 161–174. [in Ukrainian]

- Shevchenko, N. (2021). Media education resources in special education. *Psychology and Personality*, 2, 97–104. [in Ukrainian]
- Stakhova, L. (2021). Application of sensory integration elements in speech therapy work with preschool children. *Acta Paedagogica Volynienses*, 4, 151–156. [in Ukrainian]
- Tarasevych, O. (2020). Art therapy in correctional and developmental work. *Special Education*, 3, 56–63. [in Ukrainian]
- Tkachenko, T. (2019). Information and communication technologies in speech therapy. *Pedagogical Innovations*, 1, 44–51. [in Ukrainian]
- Tsyhanok, O. (2021). Digital speech therapy simulators in inclusive education. *Scientific Bulletin of NPU*, 4, 88–95. [in Ukrainian]
- UNESCO. (2021). *Strategy on technological innovation in education (2021–2025)*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000375776>
- Voloshyna, L. (2020). *Correctional pedagogy: Theory and practice*. Nauka. [in Ukrainian]
- Zhadlenko, I. (2015). Innovative approaches in speech therapy work with children with special needs using correctional and compensatory technologies. *Current Issues of Correctional Education*, 6, 106–117. [in Ukrainian]

Психологічний супровід професійної діяльності педагогічних працівників, спрямований на гармонізацію їх психологічного здоров'я

Павлик Н.^{a1}

^a Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Україна

Анотація

У статті розглянуто проблему психологічного супроводу професійної діяльності педагогічних працівників у сучасних умовах суспільних трансформацій та воєнних викликів. Актуальність дослідження зумовлена зростанням психогенних впливів екологічних, політичних, економічних і моральних криз на психічний стан педагогів, що призводить до хронічної психологічної напруги, емоційного виснаження та зниження рівня психологічного здоров'я. У зв'язку з цим постає необхідність створення цілісної системи психологічної підтримки педагогічних працівників, спрямованої на збереження їхнього психологічного благополуччя та професійної ефективності. У дослідженні представлено модель психологічного супроводу професійної діяльності педагогів, орієнтовану на гармонізацію психологічного здоров'я особистості. Визначено основні напрями, методи, етапи та форми психологічного супроводу, що забезпечують підтримку педагогів у складних соціальних умовах. Обґрунтовано значення психологічної діагностики, психологічної просвіти, тренінгових програм та індивідуального консультування як інструментів підтримки психологічної стійкості педагогів. Показано, що ефективність психологічного супроводу залежить від комплексного поєднання групових та індивідуальних форм роботи, спрямованих на розвиток особистісних ресурсів, професійної рефлексії та духовно-психологічного самовідновлення. Представлена система психологічної підтримки ґрунтується на результатах попередніх наукових досліджень і водночас містить інноваційні компоненти, що сприяють зміцненню психологічного здоров'я педагогічних працівників у складних соціальних умовах.

Ключові слова: педагогічні працівники; психологічний супровід; психологічне здоров'я; емоційне вигорання; психологічна підтримка.

Psychological Support of the Professional Activities of Pedagogical Workers, Aimed at Harmonizing Their Psychological Health

Pavlyk N.^{a1}

^a Ivan Zyazyun Institute of Pedagogical and Adult Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine

Article type: Theoretical and methodological article

Abstract

The article examines the problem of psychological support for the professional activity of pedagogical workers in the context of contemporary social transformations and wartime challenges. The relevance of the study is determined by the increasing psychogenic impact of ecological, political, economic, and moral crises on teachers, which leads to chronic psychological stress, emotional exhaustion, and deterioration of psychological health. In this context, the development of an effective system of psychological support for pedagogical workers becomes particularly important for maintaining their psychological well-being and professional functioning. The study presents a model of psychological support for pedagogical and professional activity aimed at harmonizing the psychological health of teachers. The main directions, methods, stages, and forms of psychological support are identified and characterized. Special attention is given to psychological diagnostics, psychological education, training programs, and individual counseling as key instruments for strengthening the psychological resilience of teachers. The study demonstrates that the effectiveness of psychological support depends on the integration of group and individual forms of work aimed at developing personal resources, professional reflection, and spiritual and psychological recovery. The proposed system of psychological support is based on the achievements of previous scientific research and simultaneously includes innovative components that contribute to improving the psychological well-being and professional sustainability of pedagogical workers.

Keywords: pedagogical workers; psychological support; psychological health; emotional burnout; psychological assistance.

¹ Corresponding author

E-mail address: kirilitsa077@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5828-606X>

<https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.12>

Received: 05.12.2025

Revised: 20.12.2025

Accepted: 23.12.2025

How to cite this article: Pavlyk, N. (2026). Psychological support of the professional activities of pedagogical workers aimed at harmonizing their psychological health. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 54(1), 106-124. <https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.12>

© 2026 The Author(s). This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

Вступ

Сучасне суспільство зазнає негативного впливу через економічний та політичний переустрій світу. Війна в Україні спричинила суттєвий стресовий вплив на психологічне здоров'я громадян країни, що призвело до розвитку депресії, тривожних розладів, посттравматичного стресового розладу й інших психоемоційних порушень (Lukianchuk, 2025). Пристосування людини до психогенних умов екологічної, демографічної та моральної криз суспільства руйнує психологічне здоров'я особистості, що негативно позначається на самопочутті людини та її міжособистісних стосунках. Егоцентризм, емоційна неврівноваженість, втрата самовладання, агресія – прояви дисгармонії психологічного здоров'я.

Педагоги в умовах війни стикаються з матеріальною нестабільністю і величезною кількістю психотравм (Bocheluk, 2022). Хронічний стрес, зумовлений загрозою для життя, руйнування звичного середовища, вимушена міграція, необхідність інтеграції у нові спільноти викликають додаткову хронічну напругу (Kostruba, 2024). Дисгармонія внутрішнього світу людини негативно позначається на діяльності гуманітаріїв, зокрема вчителів. Сучасну систему освіти охопили духовний вакуум, світоглядна невизначеність. Через тотальне загострення конкуренції на ринку праці багато педагогів змушені змінювати свою кваліфікацію, оскільки не витримують економічного і психологічного тиску. Тому S. Maksymenko & O. Grishko (2024) зазначають: синдром «емоційного вигорання» педагога є феноменом особистісної деформації, що визначає комплекс негативних переживань, пов'язаних із тривалими емоційно ускладненими або напруженими міжособистісними стосунками. Почасті психологічній адаптації педагогічних працівників сприяє спілкування у референтних групах, але для комплексного психологічного відновлення за війни вчителям потрібна кваліфікована допомога психологів.

Тож в умовах кризи постає потреба у створенні системи ефективної психологічної підтримки та реабілітації педагогів, охоплюючи професійну допомогу і самопомогу, що сприятиме збереженню психічного і психологічного здоров'я українців у воєнний та післявоєнний періоди (Lukianchuk, 2025). Метою впровадження психологічного супроводу, спрямованого на гармонізацію психологічного здоров'я педагогічних працівників, є допомога вчителям у вирішенні проблем повсякденного життя, налагодженні взаємин і адаптації до вимог сьогодення.

Поняття психологічного супроводу в науково-психологічній термінології розглядається у контексті педагогічної психології, інклюзивної освіти, конфліктології, коли йдеться про супроводження і підтримку осіб, які мають певні проблеми (фінансові труднощі, соматичні хвороби, перебування за ґратами; є біженцями, дисидентами, жертвами насилля, силоміць переміщеними особами, чії права були порушені; тими, хто намагається мирно жити на територіях, де відбуваються військові дії (Kovalenko et al., 2020). Психологічний супровід у сучасних дослідженнях – система психологічно-професійної діяльності, спрямована на усвідомлення і удосконалення умов розвитку особистості у певному напрямі та мультидисциплінарний метод, який базується на діяльності різних спеціалістів задля розвитку особистості (Mushkevych, 2020). З-поміж вітчизняних дослідників, які вивчали проблему психологічного супроводу в закладах освіти, варто виокремити праці Т. Afanasyeva & E. Grevtseva (2021), де визначено ефективні форми організації командної роботи в умовах дистанційної взаємодії педагогічних працівників. Серед зарубіжних вчених (Австралія, Канада, Франція, Велика Британія, США), які порушують питання психологічного супроводу, слід згадати James A. Athanasou, Mark Tennant, Shirley Saunders, Peter Russell, Ian R. Cornford, Irene Strydom, Gerard J. Fogarty, Mary Ainley, E. James Kehoe and Michaela Macrae, R. T. Pithers, Kevin F. Collis, Gerard J. Fogarty, Ray W. Cooksey, Iasonas Lamprianou, Ken Pawlak, Hugues Lenoir, William Bergquist та ін. У західних країнах психологічний супровід перетинається з практикою педагогічних форм допомоги: гайденс-службою, каунслер-роботою (Kovalenko et al., 2020). Важливо виокремити сутність діяльності спеціалістів, які працюють у системі

психологічного супроводу: надання допомоги людині в складній ситуації з метою навчання її самостійності у прийнятті рішень чи подоланні труднощів, самопізнанні й адекватному сприйнятті навколишнього світу. В Україні психосоціальна підтримка – один із головних стратегічних напрямів діяльності Товариства Червоного Хреста, який діє з 2014 р. (Mental health and psychosocial support). Соціальна підтримка охоплює всю допомогу від інших людей. Тому S. Kuzikova et al. (2024) визначають такі категорії соціальної підтримки: емоційна, інформаційна, оціночна та інструментальна. Проте проблема розробки психологічного супроводу професійно-педагогічної діяльності педагогічних працівників задля гармонізації психологічного здоров'я в умовах війни, є новим напрямом і потребує більш детального вивчення.

Психологічний супровід педагогічних працівників – це комплексна діяльність, яка охоплює вчителів, з метою підтримки їхнього психологічного здоров'я та ефективності професійної діяльності; система заходів, спрямована на допомогу в розв'язанні професійних і особистих проблем, підвищення психологічної стійкості, розвитку професійних якостей, що включає консультування, діагностику, тренінги та корекційно-розвиткову роботу. Психологічний супровід педагогічних працівників сприяє професійному зростанню, допомагає долати стрес, розв'язувати конфлікти, гармонізувати взаємодію з учнями та батьками.

D. Shpak (2025) зазначає, що розвиток стійкої здатності до подолання випробувань, спричинених впливом пандемії коронавірусу, війни в Україні, залежить від актуалізації потужного особистісного потенціалу. Особлива роль в процесі адаптації до стресогенних умов належить психологічним ресурсам, які забезпечують можливість відновлення психічного функціонування, емоційних і моральних ресурсів після психотравматичних подій воєнного часу. Актуалізація психологічних ресурсів дає можливість зберігати самоконтроль поведінки в ситуаціях загрози життю, бо свідоме володіння особистісним потенціалом забезпечує збереження психологічного здоров'я.

За R. Toosi & M. Sajjadi (2025), психологічна підтримка працівників (зокрема педагогів) з боку керівників зумовлює задоволення від роботи і від життя загалом. Тому психологічний супровід професійно-педагогічної діяльності має охоплювати не тільки безпосередньо вчителів, а й керівників і адміністрацію закладів освіти.

Створення засобів психологічного супроводу професійної діяльності педагогічних працівників зумовлене необхідністю надання їм психологічної допомоги у вирішенні психологічних проблем у процесі адаптації до умов глобальних світових змін. Сьогодні психологічний супровід – одна із форм психологічної реабілітації педагогічних працівників у період війни і повоєнного відновлення. Важливим напрямом оптимізації професійної адаптації педагога є допомога вчителям через організацію психологічної служби закладу освіти.

Мета статті – презентувати систему психологічного супроводу професійної діяльності педагогічних працівників, спрямованого на гармонізацію їх психологічного здоров'я.

Методи та матеріали

Задля створення системи комплексної психологічної допомоги педагогам під час війни було розроблено систему психологічного супроводу професійно-педагогічної діяльності – насичення педагогічного простору заходами духовно-творчого спрямування. Духовний саморозвиток є умовою для конструктивного особистісно-професійного становлення педагога. Тому психологічний супровід педагогічно-професійної діяльності має спрямовуватися на створення умов духовної самоактуалізації та життєтворчості педагога, сприятиме розвитку адаптивних здібностей шляхом гармонізації психологічного здоров'я.

Методи психологічного супроводу: психологічна діагностика, психологічна просвіта, психологічний тренінг; консультування, включення до навчальних програм і спецкурсів, організація системи психолого-педагогічної діяльності, спрямованої на забезпечення

психологічних умов успішного професійного навчання, комунікації, духовно-особистісного саморозвитку, педагога як суб'єкта життєтворчості.

Мета психологічного супроводу – створення психологічних умов, що сприяють гармонізації психологічного здоров'я педагога, оптимізації його духовно-особистісного і професійного розвитку. Для реалізації мети слід виконати такі завдання: організація психологічної просвіти педагогічних працівників; створення умов для духовно-психологічного оздоровлення (актуалізація духовного потенціалу особистості, розширення моральної самосвідомості, розвиток гармонійних якостей); підтримка вчителів у вирішенні життєвих психологічних проблем у процесі адаптації до нових умов життя.

Конкретизованим змістовим наповненням завдань гармонізації психологічного здоров'я педагогічних працівників є психодіагностика наявного психологічного стану і психологічних проблем педагога; соціально-психологічна адаптація до умов війни та післявоєнного життя; зняття емоційної напруги, профілактика і подолання емоційного вигорання; актуалізація психологічних ресурсів; розвиток саморегуляції, навичок самовідновлення від стресу; формування позитивного мислення, саногенних почуттів, морально-комунікативних якостей, сили волі, стресостійкості; розвиток професійних здібностей; психологічна просвіта і духовно-психологічне оздоровлення педагогів; психологічна допомога у подоланні життєвих криз особистості; психологічна підтримка у вирішенні життєвих психологічних проблем; усвідомлення психологічних проблем і реальних життєвих перспектив; допомога у розв'язанні конфліктів; гармонізація стосунків з оточенням, опанування навичками конструктивного спілкування; розвиток духовної та психологічної культури педагога; набуття навичок здійснення морального вибору в проблемних ситуаціях; допомога у духовному і релігійному самовизначенні особистості; формуванні нових ціннісних стимулів та відповідальності за свої думки, почуття і вчинки; корекція негативних наративів та неадаптивних стереотипів, розвиток конструктивних способів сприйняття, переживання і поведінки; знаходження нових сенсів життя і способів творчої самореалізації; сприяння духовно-творчій самоактуалізації особистості.

Структура психологічного супроводу: групові (психодіагностичні, психотренінгові заняття, лекції) та індивідуальні (психолого-консультативних) форми. До групових форм належить духовно-психологічна просвіта. Індивідуальна форма – це індивідуальне психологічне консультування.

Етапи психологічної просвіти:

1. Психодіагностичний етап: вивчення психологічних якостей педагогічних працівників (характер, психологічне здоров'я, соціально-психологічна адаптованість, мотивація до роботи, інтересів, здібностей, психологічні проблеми). Процес психодіагностики проводиться анонімно, сприяє розвитку в педагогів самоусвідомлення і рефлексії. Можуть застосовуватися форми групової психодіагностики й індивідуального психологічного консультування. Конфіденційне надання вчителям інформації щодо результатів психодіагностики допомагає їм краще зрозуміти свої психологічні проблеми та ресурсні можливості. Для здійснення психодіагностики доцільно використовувати такі психодіагностичні методики: «Психологічне здоров'я» (Н. Павлик), «Адаптивність» (А. Маклаков, адапт. І. Приходько, Я. Мацегора, О. Колесниченко, М. Байда), 16-факторний опитувальник Р. Кеттела, шкала тривожності Тейлора тощо.

2. Культурно-освітній етап: підвищення рівня психологічної просвіти педагогічних працівників. Психологічні засоби: семінари, лекції, міні-конференції, тематичні засідання кафедр, круглі столи, майстер-класи, свята, тематичні фестивалі, рольові ігри, диспути, творчі конкурси, перегляд фільмів з обговоренням. Для створення особистісно-розвивального простору в закладі освіти важливо залучити педагогів до участі в масових заходах, які присвячені висвітленню проблем гармонізації психологічного здоров'я, духовного розвитку особистості, формування дбайливого ставлення до власного духовного світу, до внутрішнього

світу інших людей, до природи. Заходи можна проводити в позанавчальний час у великій аудиторії (напр., актовій залі).

3. Гармонійно-поведінковий етап: допомога педагогам у набутті досвіду гармонійної поведінки. Методами реалізації постають індивідуальне психологічне консультування (індивідуальна форма психологічного супроводу) і спецкурс «Гармонізація психологічного здоров'я особистості» (груповою формою психологічного супроводу), що поєднує лекції та психотренінг.

У системі психологічного супроводу професійної діяльності педагогічних працівників було визначено 6 основних напрямів: екологічний (психологічно-оздоровчий), соціально-політичний, творчо-діяльнісний, психологічний (психолого-адаптаційний), світоглядно-культуральний та духовний (духовно-розвивальний). Варто навести перелік і зміст масових заходів як форм психологічного супроводу відповідно до визначених напрямів.

Екологічний (психологічно-оздоровчий) напрям

Тематичні художні фотовиставки «Гармонія Всесвіту» пропонується організувати у холах закладів освіти 2-3 рази на рік, презентувати авторські фото або живопис викладачів. Орієнтовна тематика: «Гармонія природи», «Пори року», «Наше місто», «Глобальні світові події», «Гармонія Всесвіту», «Гармонія кохання» тощо. За бажанням авторів можна влаштувати індивідуальні виставки, проводити їх урочисту презентацію. Ці заходи надихають присутніх звертати увагу на красу й гармонію навколишнього світу і спонукають поринути у мистецтво (створювати і надихатись).

Круглий стіл: «Гармонія Духа, людини й природи; сила Життя».

Мета – створити атмосферу загальної єдності Духу, людини і природи, розвитку почуття гармонії, відчуття сили Життя, усвідомлення відповідальності людини за розвиток гармонії Всесвіту, особистого внеску в неї. Організація: визначити серед вчителів модератора і 3-4 спікерів, які мають підготувати доповіді-презентації на 10-12 хвилин та питання для обговорення. На початку зустрічі надається вітальне слово керівникові закладу (директор, завідувач кафедри тощо), а потім спікерам. Після кожної доповіді модератор організовує обговорення представленої доповіді та висновок. В обговореннях можуть брати участь старшокласники та студенти, пропонувати своє бачення екологічного розвитку суспільства. Наприкінці модератор підсумовує результати круглого столу. Можна провести психолого-педагогічні майстер-класи та обговорення на тему: «Чиста екологія – результат дбайливого ставлення до природи».

Соціально-політичний напрям

Диспути, обговорення питань щодо ставлення педагога до світових змін, політичного устрою, соціальних питань доцільно проводити під час педагогічних нарад, засідань кафедр. Можна запросити фахівця із соціально-політичної психології або дати завдання педагогу підготувати інформацію щодо злободенних соціально-політичних питань. Після доповіді модератор (керівник) організовує обговорення питання, уважно слідкує, щоб охочий висловитись член колективу не підпадав під психологічний пресинг інших, адже кожна людина має право на свою думку. Важливо, щоб учасники диспуту не тільки виражали своє обурення щодо сучасних соціально-політичних подій, а й наприкінці обговорення обов'язково зробили правильні висновки, як адекватно сприймати все, що стосується політичного устрою, виробили конструктивні стратегії життя в нових соціально-політичних умовах.

На лекції, семінари з проблем світових змін в умовах війни запрошують психологів та інших соціально-політичних спеціалістів або проводять захід «власним педагогічним ресурсом», які заздалегідь готують міні-лекцію з проблемних питань соціальної адаптації людини до світових змін / до умов війни. Після виступу модератор організовує обговорення питання і підсумовує думки.

Творчо-діяльнісний напрям

«Свято гармонії та емоційного позитиву» – масовий захід для педагогів, презентації музичних, художніх, дизайнерських, флористичних творів, що надихають на позитив. Мета – створити атмосферу краси, гармонії, піднесеного настрою, набути досвід перебування особистості у вищих психічних станах («Пікових переживаннях» і «Переживаннях плато», за висловом А. Маслоу). Свято можна проводити під час пари гуманітарно-естетичного курсу або в позанавчальний час у великій аудиторії (актовій залі, холі): містерія чи концерт на фоні художньої виставки (фото, живопису), варто залучати старшокласників і студентів. Алгоритм підготовки: вчителі розбиваються на підгрупи, готуються до презентації твору (класичного / власного). У день свята по черзі презентують «свій» твір (картину, спів, інструментальну або флористичну композицію). Модератор все коментує (представляє твір, надає слово педагогам, звертає увагу слухачів на важливі моменти та його художню значущість). Це не конкурс, переможців тут немає.

Конкурс педагогічної, гуманітарної, технічної, кулінарної творчості (презентація проєктів або власних творів) полягає у презентації педагогами результатів своєї творчості (інноваційних технічних винаходів, художньо-естетичних творів, улюблених літературних чи власних творів). Мета – заохотити вчителів до творчої діяльності, визнаючи їх творчі здобутки. До свята залучати старшокласників та студентів. Із педагогів обирають журі, яке оцінює творчі інновації та відзначає переможців за такими критеріями:

- моральний аспект творчого продукту: наскільки інновація сприяє конструктивному розвитку особистості або людства, чи не спричинить її нерозумне використання шкоду людям, природі;
- практичний (для технічних винаходів) або естетичний (для гуманітарних творів) ефект творчого продукту: наскільки інновація має сенс, користь, естетичну цінність;
- оригінальність (наскільки творчий продукт є оригінальним і новим).

Участь педагогів у заході вкрай важлива, оскільки, з одного боку, вчитель показує наочний приклад власної творчості, а з другого, – надає студентам зворотній зв'язок щодо їх творчих здобутків.

Базово-психологічний (психолого-адаптаційний) напрям

Тематичні засідання кафедр (педагогічних нарад), лекції, конференції з проблем гармонізації психологічного здоров'я спрямовані на розуміння педагогами актуальності цієї проблеми. Вчитель має усвідомити власну відповідальність не тільки за передачу знань студентам, а й за їх психологічне здоров'я і гармонійність особистісного розвитку. Під час засідання кафедр (педагогічних нарад) доцільно представити міні-лекцію та провести анонімну психодіагностику стану психологічного здоров'я: психолог зачитує питання тесту – педагог заповнює свою анкету – психолог дає ключ до її обробки. Тематика для засідань кафедр: «Гармонізація психологічного здоров'я – нагальна проблема сьогодення», «Результати психодіагностики психологічного здоров'я педагогів», «Психологічне здоров'я педагога».

Організація конференції – масштабніший захід, який потребує 3-4 години. Варто запрошувати психологів, лікарів, соціологів або проводити «власним педагогічним ресурсом», даючи завдання вчителям підготувати міні-лекцію чи доповідь із проблемних питань психологічного здоров'я, долучаючи запрошеного фахівця / практичного психолога (за наявності психологічної служби). Тематика доповідей: «Інтелект, почуття, воля – інструменти психологічного здоров'я», «Психічне і психологічне здоров'я», «Егоцентризм – основа розвитку дисгармоній психологічного здоров'я», «Шляхи гармонізації психологічного здоров'я особистості». Після доповіді модератор організовує обговорення питання і підбиває підсумки.

Засідання кафедр можна проводити в інтерактивному режимі (за бажанням педагогів), застосовуючи психологічні ігри та вправи, що сприяють гармонізації психологічного здоров'я людини.

Практичні семінари та майстер-класи «Психологічна самопомога в стресових ситуаціях», для проведення котрих варто запрошувати психологів, лікарів та інших спеціалістів, організовувати в позанавчальний час у невеликих групах (10-15 осіб). Тематика: «Методи психологічної самопомоги в ситуаціях стресу», «Профілактика емоційного вигорання під час війни», «Розвиток емоційної резильєнтності вчителя», «Розвиток рефлексії та позитивного мислення», «Комунікативна компетентність вчителя».

Світоглядно-культуральний напрям

«Свято моральності як головної чесноти в українській культурі» (презентація моральних чеснот і форм їх демонстрації у творах мистецтва) – масовий захід для педагогів, залучаючи учнів старших класів та студентів, презентація різноманітних моральних чеснот і недоліків. Мета – усвідомити важливість моральних чеснот, поведінкових форм їх прояву в житті, набуття навичок саморефлексії та корекції власних вад шляхом перетворення їх на чесноти. Алгоритм підготовки: педагоги розбиваються на підгрупи (можна доповнювати старшокласниками, студентами), учасники заздалегідь готуються до презентації певної моральної чесноти, по черзі презентують свої «морально-творчі здобутки». Презентація може проходити за допомогою наочних засобів (стендів, плакатів), підготовлених рольових інсценувань, імпровізацій тощо.

Моральні чесноти: доброзичливість, совісність, відповідальність, милосердя, доброта, чесність, смиренність, здатність прощати.

Алгоритм презентації: назва – визначення моральної чесноти; її сутність (у чому вона полягає), яким порокам протистоїть (протилежністю яких вад є моральна якість), форми її реалізації у житті (через які вчинки актуалізується чеснота), навести приклади, коли доводилось спостерігати моральну якість, і приклади творів української культури, які її демонструють. Потім члени підгруп невербально демонструють моральну чесноту, а інші учасники мають її вгадати. Протягом «Свята моральності» доречно провести дискусії на теми: «Прийняття, прощення, любов – основа гармонійного ставлення до людей», «Моральне ставлення особистості – основа її гармонійних стосунків»; обговорити такі питання (розгляд моральних колізій), стимулюючи розвиток духовно-моральної самосвідомості, надаючи вчителю досвід відповідей учням на гострі світоглядні запитання: Чи виправдовує себе неправда в благо? Чи варто йти проти власної совісті заради досягнення мети? Чим загрожує рання втрата цнотливості?

Фестиваль міжкультурної співпраці – усвідомлення сенсу міжкультурної співпраці, специфіки національних традицій різних культур. Алгоритм підготовки: за тиждень до заходу педагоги розбиваються на підгрупи (можна доповнювати учнями та студентами), отримують завдання ознайомитися з національними особливостями певної культури (африканська, японська, українська, грузинська, італійська, французька, німецька, китайська, латиноамериканська) та підготувати доповідь-презентацію (до 10 хв.) щодо проявів національної культури й можливостей міжкультурної співпраці. У день фестивалю підгрупи презентують свої «творчі здобутки».

Презентація може проходити за допомогою наочних засобів (стендів, плакатів), підготовлених рольових інсценувань тощо. Алгоритм презентації: назва національної культури; час її виникнення; основна спрямованість (принципи й цінності, форми прояву); приклади, коли доводилось спостерігати поведінку представників зазначеної культури у житті; приклади розвитку міжкультурної співпраці. Модератор фестивалю все коментує (оголошує національну культуру, надає слово спікерам, звертає увагу слухачів на важливі

моменти презентації), підсумовує основні принципи міжкультурної співпраці наприкінці фестивалю.

Духовний (духовно-розвивальний) напрям

«Свято духовної єдності» (презентація позитивних меседжів єдності, толерантності, прийняття) – масовий захід для педагогів, що полягає в організації презентацій музичних, літературних творів, які доносять меседжі єдності, толерантності, доброти, прийняття. Мета – створити атмосферу духовної єдності, толерантності, доброти, прийняття, що зумовлює набуття досвіду перебування особистості у вищих духовних станах. Свято можна проводити під час пари гуманітарно-естетичного курсу або в позанавчальний час у великій аудиторії (актовій залі, холі): концерт на фоні художньої виставки (фото, живопису). Алгоритм підготовки: вчителі розбиваються на підгрупи, готуються до презентації певного меседжу (класичного чи власного) із домінантою ідеєю єдності, толерантності, прийняття, доброти. У день свята підгрупи по черзі презентують «свій» меседж (слоган, пісню, літературну композицію тощо).

Позитивні меседжі: «Найкращі ліки для людини – любов та турбота»; «Золоте правило життя: не хвилюйся через те, що ти не здатний змінити, прийми ситуацію такою, якою вона є: адже ми не намагаємося змінити погоду, а лише одягаємося відповідно до погоди»; ««Побачу – повірю» – сказала людина. «Повіриш – побачиш» – відповів Бог»; «Ми ніколи не отримаємо те, що хочемо, доки не будемо вдячні за те, що маємо. Дякуйте Богові за те, що у вас є, і Він дасть вам те, чого вам не вистачає»; «Бог дав тобі обличчя, але тобі обирати його вираз»; «Дружба подібна до книги: спалити її можна за секунди, але написати її займе роки»; «Не обов'язково робити великі речі, можна робити і маленькі, але з великою любов'ю»; «Чим мудріша людина, тим менше вона страждає від самотності»; «Птах, який сидить на дереві, не боїться, що гілка зламається, бо він довіряє не гілці, а власним крилам. Вір у себе!». Модератор свята все коментує (оголошує меседж, надає слово педагогам, звертає увагу слухачів на важливі моменти та психологічну значущість меседжу), підсумовує принципи та ідеї представлених меседжів наприкінці свята.

Фестиваль духовно-релігійної мудрості (презентація та аналіз духовних творів, перегляд фільмів духовного змісту з їх обговоренням) – ефективний вид духовно-психологічної просвіти. Сучасна світська освіта майже не приділяє уваги формуванню духовно-релігійного світогляду особистості. Але ситуація полірелігійності, що склалася у світі, вимагає від людини певного духовно-релігійного самовизначення. Тому в межах духовно-психологічної просвіти доречний фестиваль презентацій духовно-релігійної мудрості, спрямований на розвиток духовно-релігійної обізнаності. Мета – усвідомити духовний зміст релігійної мудрості, ознайомити з особливостями духовно-релігійних традицій різних культур. Презентація може проходити за допомогою наочних засобів (стендів, плакатів), підготовлених рольових інсценувань, імпровізацій тощо. Участь педагогів та учнів у зазначеному фестивалі духовно-релігійної мудрості надає їм знань і досвіду для здійснення власного духовно-релігійного самовизначення. Алгоритм підготовки: педагоги розбиваються на підгрупи (можна доповнювати підгрупи учнями, студентами), отримують завдання ознайомитися зі світовим духовним твором і підготувати невелику (до 10 хв.) доповідь-презентацію щодо духовно-релігійної мудрості, яка найбільш вразила (визначити основні духовні цінності, смисли твору). Духовно-релігійні твори: «Притчі Соломона», «Екклезіаст» (Старий Завіт), Евангельські притчі, Нагорна проповідь Христа (Новий Завіт), «Життя святих», суфітська мудрість, байки Езопа, «Притчі».

У день фестивалю підгрупи по черзі презентують «творчі здобутки». Алгоритм презентації: назва духовно-релігійного твору; коли і в якій культурі був написаний; духовно-філософська сутність (у чому полягає, на досягнення яких благ спрямована, які принципи й цінності пропагує, висновки автора); приклади, коли доводилось спостерігати прояви зазначеної мудрості у житті; які висновки ви зробили для себе; приклади релігійних настанов,

які регулюють життя і поведінку людей відповідно до цієї мудрості. Модератор фестивалю все коментує (оголошує твір, надає слово спікерам, звертає увагу слухачів на важливі моменти презентації), підсумовує духовно-моральні принципи та пов'язані з ними психологічні закономірності. Перегляд художніх фільмів духовно-морального змісту можна організувати у закладі освіти або дати вчителям завдання заздалегідь переглянути певний фільм (напр., «Іншого шляху немає», «Притчі» реж. В. Любецького). Питання для обговорення (розгляд моральних колізій), що стимулює розвиток духовно-моральної самосвідомості особистості: Чи виправдовує себе неправда на благо? Чи варто йти проти власної совісті заради досягнення мети?

Гармонійно-поведінковий етап психологічної просвіти педагогів полягає у проведенні психотренінгів, рольових ігор з їх обговоренням, комплексної практичної «Програми гармонізації психологічного здоров'я» (Pavlyk, 2023). Мета рольових ігор – корекція власної поведінки (аналіз та зміни) і набуття навичок довільної саморегуляції на основі програвання своїх стереотипів, групового обговорення, тобто самоусвідомлення. Спочатку за бажанням обираються декілька осіб на ролі, а інші учасники – глядачі, які після закінчення гри беруть участь в обговоренні ситуації, що розігрувалася.

Приклади рольових ігор:

Рольова гра 1. *«Дві дороги... Обирай!»* Інструкція: «Усі розуміють важливість такої якості, як прийняття іншої людини. Зараз ми програємо сценку: «Хлопець, дівчина й безхатько». Виберемо 3-х осіб і розіграємо ситуацію: хлопець із дівчиною, гуляючи парком, побачили безхатька, який впав і зламав ногу. Дівчина щиро перейнялася співчуттям до постраждалого і хоче йому допомогти, а хлопець ставиться до безхатька із бридливистю, намагається відвести дівчину подалі. Після закінчення гри ми будемо обговорювати те, що ви відчули та зрозуміли». На обговорення ведучий ставить такі питання: 1. Яке ставлення до людини було продемонстровано? 2. Які цікаві способи поведінки використали учасники під час гри? 3. Як мали поводитися учасники, якщо не вдалося залагодити конфлікт? Усі присутні можуть давати поради в процесі обговорення. Наприкінці можна ще раз програти ситуацію з урахуванням порад.

Рольова гра 2. *«Аеропорт»*. Інструкція: «У житті ми часто мислимо, спираючись на наші уявлення, а не на реальні події. Як людина ставиться до інших ми побачимо з поведінки героїв гри». Оберемо «начальника відділу» та «його підлеглу». Охочі зіграти ролі отримують картки з умовами для кожного (інструкції друкуються на окремих картках, виконавець знайомиться тільки зі своєю картою). Умови для «начальника»: «Ви – начальник відділу. Співробітниця А. не здала важливий для Вас звіт. Вам передали, що вона телефонувала і сказала, що через хворобу довго не з'явиться на роботі. Ви кілька разів дзвонили їй додому, до телефону ніхто не підходив. Тепер Ви змушені летіти у відрядження без потрібного звіту. Ви дуже хвилюєтеся. В аеропорту Ви раптом бачите Вашу «хвору» з речами, яка очікує біля пункту реєстрації». Умови для «підлеглої»: «Ви – співробітниця економічного відділу. Під час підготовки важливого звіту занедужала Ваша сестра. Ви взяли лікарняний, доглядаєте за родичкою та мешкаєте в неї. Ваш знайомий летить у відрядження в місто, де купить ліки для Вашої сестри. Ви поспішаєте в аеропорт, щоб зустріти його. Ви трохи спізнилися, табло вже не горить. Ви не знаєте, що робити. Раптом Вас окликає Ваш начальник». Далі пропонується розіграти сцену випадкової зустрічі в аеропорту начальника й підлеглої. Інші учасники групи уважно спостерігають за поведінкою кожного з учасників. Зазвичай «начальник» категорично настроєний звільнити «підлеглу». Після закінчення гри ведучий робить перестановки: «підлеглій» дякує за гру і просить сісти, «начальникові» пропонує тепер зіграти роль «підлеглої», а на роль «начальника» запрошується нова людина із групи. Гра повторюється. Незабаром колишній «начальник», який відчув себе в ролі підлеглого, усвідомлює свою упередженість. Потім триває обговорення: 1. Наскільки позитивно ставився до партнера кожний із героїв? 2. Які варіанти поведінки можливі в цій ситуації? Ведучий підсумовує: щоб уникати конфліктів, слід добре ставитися до людей, кожному надавати право на пояснення

причин вчинку, давати можливість людині розглядати різноманітні позитивні варіанти інтерпретації певної ситуації.

Рольова гра 3: «*Песиміст, Оптиміст, Блазень*». Мета – формування позитивного мислення. Ведучий розподіляє всіх вчителів на три підгрупи. Інструкція: «Зараз ми оберемо невелику історію із життя чи фільму. Вам треба розіграти цю історію, наповнити її емоційним змістом (відповідними деталями) – песимістичним (1-а підгрупа), оптимістичним (2-а підгрупа) і гумористичним (3-я підгрупа). Час на підготовку для програвання історії – 5-7 хвилин. Після демонстрації трьох варіантів проводиться обговорення: пропонується кожному висловити можливі варіанти розгортання подій, своє ставлення до них, розповісти про враження і свій досвід.

Важливою формою гармонійно-поведінкового етапу психологічного супроводу є впровадження у навчальний процес комплексної розвивально-психологічної програми для педагогів, спрямованої на гармонізацію психологічного здоров'я, що складається із 11 занять по 2 академічні години кожне, має вступну (діагностично-мотиваційну) частину, чотири модулі, що відповідають послідовному розвитку чотирьох компонентів психологічного здоров'я (духовно-сміслового, соціального, психологічного, психосоматичного) і заключну (рефлексивну) частину. «Програму гармонізації психологічного здоров'я особистості» з детальним описом усіх занять представлено у публікаціях (Pavlyk, 2022, 2023).

Зміст занять:

Вступ: Психологічне здоров'я – основа гармонійного самоздійснення особистості.

Заняття 1: Поняття «Психологічне здоров'я». Структура психологічного здоров'я.

Заняття 2: Критерії гармонійності психологічного здоров'я особистості.

Модуль II: Гармонізація духовно-сміслового компоненту психологічного здоров'я.

Заняття 3: Розвиток відповідальності. Моральне самоусвідомлення.

Заняття 4: Творча самореалізація. Актуалізація духовного потенціалу.

Модуль III: Гармонізація соціального компоненту.

Заняття 5: Розвиток моральних ставлень, подолання егоїзму – основа гармонійних взаємостосунків людини.

Заняття 6: Тактовність і здатність тримати психологічні кордони – головні помічники у спілкуванні.

Модуль IV: Гармонізація психічного компоненту.

Заняття 7: Розвиток саногенних почуттів і позитивного мислення.

Заняття 8: Розвиток самоконтролю, сили волі, стресостійкості.

Модуль V: Гармонізація психосоматичного компоненту.

Заняття 9: Конструктивна активність, енергійність, гарний настрій – показники психосоматичного здоров'я.

Заняття 10: Здоровий спосіб життя, корисні звички, помірність у задоволенні потреб – основа психосоматичного здоров'я.

Заняття 11: Рефлексія отриманого досвіду. Уроки мудрості.

Для кожного заняття розроблено презентацію (текстові й ілюстративні матеріали), розміщену в електронній бібліотеці НАПН України.

Рисунок 1. Структура психологічного супроводу професійної діяльності педагогічних працівників в умовах війни та повоєнного відновлення України.

Джерело: розроблено автором

Результати

Розвивальна програма «Гармонізація психологічного здоров'я» була рекомендована вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (протокол № 2 від 28 лютого 2022 р.) і впроваджувалась протягом 2022–2024 рр. у контексті психологічного супроводу в навчально-виховний процес СНВК «Лілея» м. Києва. Метою програми були збереження та гармонізація психологічного здоров'я, допомога педагогам у формуванні позитивного ставлення до світу в умовах війни, рефлексії своїх фізичних і психічних станів, думок, почуттів, здобуття навичок гармонійної поведінки, оволодіння засобами саморегуляції емоцій та поведінки.

У формувальному експерименті взяли участь 19 педагогічних працівників експериментальної групи СНВК «Лілея», котрі систематично щомісяця відвідували групові заняття із психологом протягом двох навчальних років. Контрольна група налічувала 20 педагогічних працівників іншого закладу освіти. Протягом 2022–2024 рр. у межах наукового співробітництва СНВК «Лілея» м. Києва з ПООД імені Івана Зязюна НАПН України відбулась низка цікавих масових заходів (психологічних тренінгів, круглих столів, конференцій, фестивалів) для гармонізації психологічного здоров'я педагогічного персоналу закладу освіти, проведенню яких передувала психодіагностика стану психологічного здоров'я працівників СНВК «Лілея» за методикою «Психологічне здоров'я особистості» (авт. Н. Pavlyk, 2023). Психологічні тенденції, виявлені за результатами психодіагностики, висвітлювались у доповідях на круглих столах і науково-практичних конференціях, проведених на базі СНВК «Лілея» протягом зазначеного періоду.

Приклади масових заходів, проведених у контексті психологічного супроводу педагогічно-професійної діяльності:

20 жовтня 2022 р. – *науково-практична конференція «Психологічне здоров'я педагога як основа психологічної готовності до професійної діяльності»*, під час якої педагогічним працівникам було проілюстровано емпірично доведену психологічну закономірність: чим вище рівень психологічного здоров'я вчителя, тим більше в нього виражена психологічна готовність до педагогічної творчості; чим гірше психологічне здоров'я, тим менше педагог здатний до професійної діяльності. Перебуваючи у гармонійному психологічному стані, вчитель здатний активно працювати, конструктивно спілкуватися з учнями. Але досягти внутрішньої гармонії складно, особливо сьогодні. За війни людині не вистачає спокою, емоційного та фізичного комфорту, впевненості у завтрашньому дні. Тому свідома гармонізація свого психологічного здоров'я – чинник не тільки особистісного, а й професійного розвитку педагога.

18 травня 2023 р. (День вишиванки) – *науково-практична конференція «Психологічна адаптація учасників освітнього процесу до глобальних світових змін в умовах довготривалого стресу»* за участі наукових співробітників відділу психології праці ПООД імені Івана Зязюна НАПН України, директора, психолога, методистів та викладачів СНВК «Лілея», психологів територіального центру комплектування та соціальної підтримки. Доповіді й дискусії проходили за такими напрямками: освіта в контексті глобальних світових змін; психологічна підтримка педагогів та дітей у воєнний і повоєнний період; психолого-педагогічні інновації у дошкільній та початковій освіті в умовах сучасних викликів; психологічна допомога вимушеним переселенцям; гармонізація психологічного здоров'я педагога за глобальних світових змін; актуалізація психологічного ресурсу, творчого потенціалу вчителя.

Перша частина заходу – доповіді й обговорення. Друга частина – психологічні майстер-класи, спрямовані на психологічну адаптацію педагогів до довготривалого стресу, на рефлексію, поліпшення самопочуття, пошук психологічних ресурсів. Протягом конференції панувала атмосфера невимушеного інтересу, піднесення, щирого прийняття і творчого духовного натхнення.

17 січня 2024 р. – *психологічний тренінг «Підтримка ментального здоров'я в часи війни»* для педагогів СНВК «Лілея». У вступній частині учасників поінформували про ознаки девіацій психологічного здоров'я (порушення сну; уникнення спілкування; агресія; апатія; млявість, смуток, страх; нав'язливі негативні думки; перепади настрою). Педагоги мали можливість конфіденційно оцінити стан свого психічного здоров'я за експрес-опитувальником «Перевірте свій ментальний стан» і отримали практичні рекомендації щодо таких питань: як долати колективну травму, що робити під час панічної атаки, як спілкуватися з людьми у стресовому стані; поради від емоційного вигорання. Потім проведено практичні вправи («Казан здоров'я», «Емоції як повітряні кульки», «Банка життя», «Настрій»), що сприяло атмосфері позитиву, емоційного піднесення, впевненості, єдності.

25 листопада 2024 р. – *круглий стіл «Профілактика емоційного вигорання педагогів в умовах воєнного стану»*. Проблематика доповідей: психологічна підтримка педагогів у воєнний і повоєнний період; актуалізація психологічного ресурсу педагогічних працівників, розвиток позитивного мислення, гармонізація психологічного здоров'я у період підвищеного стресу, шляхи ефективної міжособистісної взаємодії педагога в умовах війни. Потім було проведено низку психомоторних вправ і рольову гру «Аеропорт» з обговоренням. Захід сприяв обміну практичним досвідом, підвищенню обізнаності педагогів щодо профілактики емоційного вигорання.

20 травня 2025 р. – *Фестиваль позитивних меседжів*. Мета заходу – здійснення психологічного супроводу педагогічної діяльності, спрямованого на гармонізацію психологічного стану педагогів, зниження психоемоційного напруження, агресії, розвиток ресурсних станів, позитивного мислення, творчої налаштованості. Уміння керувати власними емоціями та думками є необхідною умовою стійкості педагога в умовах викликів сьогодення, зокрема у воєнний період. Окрему увагу було приділено творчому самовираженню педагогів. Учасники представили власні емоційні меседжі, поетичні твори, притчі, перформанси, імпровізації, що стали проявом людяності, внутрішньої сили та колективної підтримки. Завершив захід артпроект «Квітка мого настрою» – творча ініціатива символізувала внутрішній світ кожного учасника і стала яскравим фіналом. Фестиваль підтвердив: психологічна підтримка в освітньому процесі – важливий ресурс для розвитку педагогічної стійкості, позитивного мікроклімату і командної взаємодії.

Педагогічний склад СНВК «Лілея» позитивно і жваво відгукнувся на усі психологічні заходи, що відбувалися у межах психологічного супроводу. Психологічна атмосфера під час тренінгів, круглих столів, конференцій, фестивалів була дуже позитивною, творчою. Духовно-спрямовані доповіді, обговорення, роздуми, цікаві інтерактивні психологічні вправи, рольові ігри спонукали вчителів до усвідомлення і гармонізації свого психічного стану та взаємин. Досвід переживання духовно-психологічних станів надав педагогічним працівникам життєвих сил, аби, попри війну і довготривалий стрес, гідно давати своїм вихованцям добре, розумне, вічне.

Для оцінки ефективності впровадження системи психологічного супроводу професійно-педагогічної діяльності в навчально-виховний процес закладу освіти до і після формульовального експерименту в експериментальній групі було проведено психодіагностику стану психологічного здоров'я за методикою «Психологічне здоров'я особистості» (авт. N. Pavlyk, 2023). В контрольній групі – два аналогічні психодіагностичні зрізи. Ретестування засвідчило: в експериментальній групі з початку формульовального експерименту статистично значущої різниці досягли майже всі показники психологічного здоров'я. Особливу позитивну динаміку продемонстрували такі якості: «саморефлексія», «корисні звички», «творча реалізованість», «доброзичливість», «стресостійкість», які виявилися найбільш сензитивними щодо розвитку.

Статистична обробка психодіагностичних показників, здійснювалась методом порівняння середніх значень у парних вибірках (Paired-Samples T-Test), що презентовано в

пакеті SPSS. За діагностованими показниками були підраховані середньостатистичне відхилення, різниця середніх значень до і після експерименту, достовірність розходжень. Статистична достовірність змін перевірялась за t-критерієм Стьюдента (Табл. 1).

Достовірне зростання показників позитивних критеріїв психологічного здоров'я (саморефлексії ($p \leq 0,001$), оптимізму ($p \leq 0,05$), відповідальності ($p \leq 0,001$), творчої реалізованості ($p \leq 0,001$), толерантності до фрустрацій ($p \leq 0,05$), гнучкості мислення ($p \leq 0,001$), децентрації ($p \leq 0,05$), доброзичливості ($p \leq 0,001$), стресостійкості ($p \leq 0,001$), гарного настрою ($p \leq 0,05$), корисних звичок ($p \leq 0,001$)) при зниженні середньостатистичних негативних критеріїв (егоцентризму ($p \leq 0,05$), емоційної лабільності ($p \leq 0,001$), агресивності ($p \leq 0,001$), невротичності ($p \leq 0,05$), пасивності ($p \leq 0,001$)) свідчить про процес гармонізації психологічного здоров'я, що відбувається у процесі психологічного супроводу. Проте в контрольній групі значущих змін показників психологічного здоров'я майже не відбулося.

Таблиця 1

Статистика показників психологічного здоров'я в експериментальній та контрольній групах

Показники критеріїв психологічного здоров'я	Експериментальна група (n=19)		Контрольна група (n=20)	
	Різниця середніх значень	Достовірність розходжень (p)	Різниця середніх значень	Достовірність розходжень (p)
Саморефлексія	-1,3 42	0,000	-0,643	0,062
Оптимізм	-1,198	0,002	-0,745	0,012
Відповідальність	-0,753	0,001	-1,242	0,003
Творча реалізованість	-1,522	0,000	0,423	0,029
Толерантність до фрустрацій	-0,431	0,005	-0,383	0,167
Гнучкість мислення	-0,924	0,001	-0,337	0,142
Децентрація	-0,898	0,003	-0,361	0,045
Доброзичливість	-1,454	0,000	-0,356	0,015
Стресостійкість	-1,522	0,000	-0,518	0,008
Гарний настрій	-0,995	0,002	-0,323	0,027
Корисні звички	-0,941	0,000	-0,743	0,055
Егоцентризм	0,953	0,007	0,541	0,012
Емоційна лабільність	1,215	0,000	0,672	0,006
Агресивність	1,047	0,001	0,467	0,128
Невротичність	0,926	0,003	0,252	0,171
Пасивність	1,134	0,000	0,365	0,014

Статистичний аналіз показав, що експериментальне впровадження програми психологічного супроводу дало значущі позитивні результати, які відобразилися у динаміці показників психологічного здоров'я. Сьогодні педагоги СНВК «Лілея» використовують психологічні знання і практики для емоційної стабілізації, самозаспокоєння. Досвід проходження психологічних тренінгів допомагає їм мобілізувати сили для роботи, долати травми війни, самостійно відновлюватись після стресу, працювати з дітьми в укритті під час повітряних тривог, зберігати працездатність, нести емоційний позитив, попри довготривалий стрес. Тож гармонізація психологічного здоров'я у педагогічних працівників у процесі формування експерименту підтвердила доцільність використання представленої у статті програми психологічного супроводу.

Окремі аспекти доцільності застосування на практиці моделі психологічного супроводу, спрямованого на гармонізацію психологічного здоров'я педагога, підтверджено в працях інших дослідників. Низка зарубіжних і вітчизняних авторів різних концепцій акцентують увагу на ідеї розкриття особистісних ресурсів як основної детермінанти психологічної допомоги людині. Так, G. Nakanen et al. (2024) вважають, що особистісні ресурси тісно пов'язані із захопленістю професійною діяльністю, що сприяє зростанню психологічного благополуччя людини. За S. Hobfoll (2011), особистісні ресурси є важливими детермінантами адаптації особистості до освітнього середовища; ресурси – особистісні цінності; основний принцип теорії збереження ресурсів: людина прагне розвивати те, що вона цінує. Високий рівень актуалізації особистісних ресурсів дозволяє людині краще залучатись у процес роботи та навчання у важких стресових обставинах (Hobfoll, 2011). Актуалізація особистісних ресурсів сприяє подоланню стресів (Nelson, Simmons, 2011). Зазначена психотехнологія гармонізації психологічного здоров'я – основа психологічного супроводу педагогічних працівників.

Група українських дослідників, вивчаючи феномен емоційного вигорання спортсменів, зазначають, що виснаження особистісних ресурсів зумовлює емоційне вигорання, посилене низькою самоефективністю і песимістичною оцінкою майбутнього (Porovych et al., 2022). N. Slobodyanyk (2025) розглядає детермінанти розвитку особистісних ресурсів (пізнавально-інтелектуальних та емоційно-вольових якостей), які дають людині здатність долати труднощі, розв'язувати життєві проблеми, тобто психологічний супровід має бути спрямований на актуалізацію особистісних ресурсів. Представлена система психологічного супроводу ґрунтується на цій позиції. M. Savchyn (2012) переконує: педагогам у процесі психологічного супроводу потрібна підтримка у вирішенні питань і прийнятті рішень, що змінюють усталений хід життя. Вирішити проблеми допоможе індивідуальна форма (індивідуальне психологічне консультування) психологічного супроводу педагогів. Натомість S. Mitrofanova (2020) характеризує професійну діяльність педагога як творчий процес і пропонує підпорядковувати психологічний супровід професійно-педагогічної діяльності головній меті – активізації психологічних ресурсів професійної свідомості, що допоможе вчителю в майбутньому переживати професійні кризові періоди. Психологічний супровід педагогічних працівників, розкритий у статті, спирається на детермінуючу функцію психологічних механізмів свідомості й самосвідомості, які визначають духовно-смысловий компонент психологічного здоров'я. Розвиток зазначеного компонента шляхом розширення свідомості та самоусвідомлення забезпечуватиме процес гармонізації ієрархічно нижчих підструктур психологічного здоров'я особистості (соціальної, психічної, психосоматичної). N. Nosraty et al. (2021), досліджуючи вплив соціальних мереж на психічне здоров'я, зазначають: попри те, що соціальні мережі надають людині соціальну підтримку, вони сприяють підвищенню соціальної ізоляції, тривожності, депресії. Тому, спираючись на цей висновок, психологічний супровід має спрямовувати педагогічних працівників не на віртуальне, а реальне спілкування.

Щодо структури психологічного супроводу слід згадати праці K. Babak (2016), який визначає компоненти психологічного супроводу: моніторинг динаміки особистісного і професійного розвитку, що базується на вивченні особливостей особистісного розвитку вчителя та досягнень у професійній діяльності; психологічна просвіта шляхом організації психологічних спецкурсів, семінарів, консультування, сприяючи надбанню педагогами психологічних знань, необхідних для особистісного розвитку та конструктивної професіоналізації; психологічна допомога спрямована на подолання криз особистісного і професійного розвитку, що допомагає особистісному розвитку, оптимізації міжособистісних стосунків і психологічного клімату в педагогічному колективі (Babak, 2016). В основу представленої у статті системи психологічного супроводу професійно-педагогічної діяльності покладено подібну структуру з урахуванням певної специфіки. T. Koren (2021) пропонує модель психологічного супроводу професійного розвитку майбутнього психолога, яка має три

компоненти: систематичне відстеження психологічного статусу особистості; створення соціально-психологічних умов для розвитку «психологічного благополуччя»; створення соціально-психологічних умов для оптимізації психічного стану, роботи і спілкування. Ця модель почасти реалізується в межах запропонованої системи психологічного супроводу педагогічних працівників.

Отже, система психологічного супроводу професійної діяльності педагогічних працівників ґрунтується на досягненнях попередніх досліджень і одночасно містить інноваційні компоненти.

Висновок

Мета психологічного супроводу професійно-педагогічної діяльності – створити психологічні умови, що сприяють гармонізації психологічного здоров'я педагога, оптимізації його духовно-особистісного і професійного розвитку. Методи психологічного супроводу: психологічна діагностика, просвіта і тренінг; консультування, спецкурси, організація системи психолого-педагогічної діяльності для забезпечення психологічних умов духовно-особистісного саморозвитку педагога – суб'єкта життєтворчості.

У системі психологічного супроводу є 3 етапи (психодіагностичний, культурно-освітній, гармонійно-поведінковий) та 6 напрямів (екологічний (психологічно-оздоровчий), соціально-політичний, творчо-діяльнісний, психологічний (психолого-адаптаційний), світоглядно-культуральний та духовний (духовно-розвивальний)). Структура психологічного супроводу: групові (психодіагностичні, психотренінгові заняття, лекції) та індивідуальні (психолого-консультативні) форми. До групових форм належить духовно-психологічна просвіта: психодіагностика стану психологічного здоров'я педагогів, масові заходи, психологічні тренінги, рольові ігри та впровадження розвивального спецкурсу. Індивідуальною формою виступає індивідуальне психологічне консультування педагогічних працівників.

Перспективними напрямками подальших досліджень є впровадження представленої системи психологічного супроводу в різноманітних закладах освіти і визначення особливостей його застосування для різних категорій педагогічних працівників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Афанасьева, Т.О., Гревцева, Е.О. (2021). Організація ефективної командної взаємодії в умовах дистанційної роботи педагогічних працівників. *Відкрите освітнє електронне середовище сучасного університету*, 10, 20–32. <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2021.103>
- Бабак, К.В. (2016). Психологічна служба університетів як засіб психологічної підтримки професійного розвитку студентів. *Психологія: реальність та перспективи*, 7, 17–21.
- Бочелюк, В.Й., Бочелюк, В.І. (2022). *Психологічна допомога внутрішньо переміщеним жінкам*. Запоріжжя. <https://doi.org/10.32782/3041-2005/2024-3-12>
- Коваленко, О.Г., Павлик, Н.В., Становських, З.Л., Бастун, М.В. (2020). *Психологічний супровід особистісного розвитку дорослих: подолання професійних криз та характерологічної дисгармонії: навчально-методичний посібник*. Кропивницький.
- Корень, Т. (2021). Модель психологічного супроводу професійного розвитку майбутнього психолога у вищій школі. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. *Психологія*, 2, 26–29. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2021.2.4>
- Коструба, Н., Коструба, А. (2024). Соціальна підтримка як фактор психічного здоров'я в умовах воєнного часу: комунікація та взаємодія. *Наукові студії соціальної та політичної психології*, 30(1), 39–45. <https://doi.org/10.61727/sssppj/1.2024.39>

- Кузікова, С., Злівков, В., Лукомська, С., Щербак, Т., Котух, О. (2024). *Психологічна підтримка особистості в умовах воєнного часу: посібник*. ПП Лисенко М.М.
- Лук'янчук, Н. (2025). Психологічний супровід особистості під час війни в Україні. *Наукові записки Університету «КРОК»*, 1(77), 513–520.
- Максименко, С.Д., Гришко, О.Д. (2024). *Психічне забезпечення та психічне здоров'я*. Видавництво «Людмила».
- Митрофанова, С.С. (2020). Психологічний супровід формування професійної самосвідомості майбутніх психологів. *Наукові записки НУ «Острозька академія»*. *Психологія*, 10, 79–84. <https://doi.org/10.25264/2415-7384-2020-10-79-84>
- Мушкевич, М.І. (2020). *Психологічний супровід сімей з проблемними дітьми*. [Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія]. Київ.
- Павлик, Н.В. (2022). *Розвивальна програма для дорослих: «Гармонізація психологічного здоров'я особистості»: практичний посібник*. ФОП Паливода А.В.
- Павлик, Н.В. (2023). *Гармонізація психологічного здоров'я вчителя Нової української школи: монографія*. ФОП Паливода А.В.
- Попович, І., Галян, І., Павлюк, М., Кононенко, А., Грись, А., Ткачук, Т. (2022). Емоційний коефіцієнт у структурі психічного вигорання спортсменів. *Journal of Physical Education and Sport*, 22(2), 337–345.
- Психічне здоров'я та психосоціальна підтримка. <https://redcross.org.ua/en/mhpss/>
- Савчин, М.В. (2012). Психологічна підтримка розвитку особистості студента з інвалідністю. *Вісник НАДПС України*, 1. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_1_41
- Слободяник, Н.В. (2025). Детермінанти та закономірності розвитку психологічних ресурсів особистості. *Актуальні проблеми психології виховання в умовах війни: збірник матеріалів наукових доповідей круглого столу*, 265–270.
- Шпак, Д. (2025). Теоретичне обґрунтування програми гармонізації психологічного здоров'я членів протестантських громад в Україні (духовно-ціннісний підхід). *Журнал соціальної та практичної психології*, 5, 125–133. <https://doi.org/10.32782/psy-2025-5-18>
- Nakanen, J., Bakker, A., & Turunen, J. (2024). The relative importance of various job resources for work engagement: A concurrent and follow-up dominance analysis. *BRQ Business Research Quarterly*, 27(3), 227–243. <https://doi.org/10.1177/23409444211012419>
- Hobfoll, S. (2011). Conservation of resources theory: Its implication for stress, health, and resilience. In *The Oxford handbook of stress, health, and coping* (pp. 127–147). Oxford University Press.
- Nelson, D.L., & Simmons, B.L. (2011). Savoring eustress while coping with distress: The holistic model of stress. In *Handbook of occupational health psychology* (pp. 55–74). American Psychological Association.
- Nosraty, N., Sakhaei, S., & Rezaei, R. (2021). The impact of social media on mental health: A critical examination. *Socio-Spatial Studies*, 5(1), 1–12. <https://doi.org/10.22034/soc.2021.212042>
- Toosi, R., & Sajjadi, M. (2025). A survey examination of psychological support in the workplace. *Cyberspace Studies*, 202, 1–23. <https://doi.org/10.22059/jcss.2025.396165.1167>

REFERENCES

- Afanasyeva, T.O., & Grevtseva, E.O. (2021). Organization of effective team interaction in conditions of remote work of pedagogical workers. *Open Educational E-Environment of a Modern University*, 10, 20–32. <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2021.103>
- Babak, K.V. (2016). Psychological service of universities as a means of psychological support for professional development of students. *Psychology: Reality and Prospects*, 7, 17–21.
- Bocheliuk, V.Y., & Bocheliuk, V.I. (2022). *Psychological assistance to internally displaced women*. Zaporizhzhia. <https://doi.org/10.32782/3041-2005/2024-3-12>
- Hakanen, J., Bakker, A., & Turunen, J. (2024). The relative importance of various job resources for work engagement: A concurrent and follow-up dominance analysis. *BRQ Business Research Quarterly*, 27(3), 227–243. <https://doi.org/10.1177/23409444211012419>
- Hobfoll, S. (2011). Conservation of resources theory: Its implication for stress, health, and resilience. In *The Oxford handbook of stress, health, and coping* (pp. 127–147). Oxford University Press.
- Kovalenko, O.G., Pavlyk, N.V., Stanovskykh, Z.L., & Bastun, M.V. (2020). *Psychological support for the personal development of adults: Overcoming professional crises and characterological disharmony: Educational and methodological manual*. Kropyvnytskyi.
- Koren, T. (2021). Model of psychological support of the future psychologist professional development in higher school. *Scientific Works of MAUP. Psychology*, 2, 26–29. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2021.2.4>
- Kostruba, N., & Kostruba, A. (2024). Social support as a factor of mental health in wartime conditions: Communication and interaction. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 30(1), 39–45. <https://doi.org/10.61727/ssppj/1.2024.39>
- Kuzikova, S., Zlivkov, V., Lukomska, S., Shcherbak, T., & Kotukh, O. (2024). *Psychological support of the individual in war conditions: A teaching manual*. PP Lysenko M.M.
- Lukianchuk, N. (2025). Psychological support for the individual during the war in Ukraine. *Scientific Notes of the University "KROK"*, 1(77), 513–520.
- Maksymenko, S.D., & Grishko, O.D. (2024). *Mental support and mental health*. PH "Liudmyla". Mental health and psychosocial support. <https://redcross.org.ua/en/mhpss/>
- Mitrofanova, S.S. (2020). Psychological support for the formation of professional self-awareness of future psychologists. *Scientific Notes of the National University "Ostroh Academy". Psychology*, 10, 79–84. <https://doi.org/10.25264/2415-7384-2020-10-79-84>
- Mushkevych, M.I. (2020). *Psychological support of families with problem children*. [Abstract of the dissertation for the degree of Doctor of Psychological Sciences]. Kyiv.
- Nelson, D.L., & Simmons, B.L. (2011). Savoring eustress while coping with distress: The holistic model of stress. In *Handbook of occupational health psychology* (pp. 55–74). American Psychological Association.
- Nosraty, N., Sakhaei, S., & Rezaei, R. (2021). The impact of social media on mental health: A critical examination. *Socio-Spatial Studies*, 5(1), 1–12. <https://doi.org/10.22034/soc.2021.212042>
- Pavlyk, N.V. (2022). *Developmental program for adults: Harmonization of the psychological health of the individual: Practical manual*. FOP Palivoda A.V.
- Pavlyk, N.V. (2023). *Harmonization of the psychological health of a teacher of the New Ukrainian School: Monograph*. FOP Palivoda A.V.

- Popovych, I., Halian, I., Pavliuk, M., Kononenko, A., Hrys, A., & Tkachuk, T. (2022). Emotional quotient in the structure of mental burnout of athletes. *Journal of Physical Education and Sport*, 22(2), 337–345.
- Savchyn, M.V. (2012). Psychological support for the development of the personality of a student with disabilities. *Bulletin of the NASBGS of Ukraine*, 1.
- Shpak, D. (2025). Theoretical substantiation of the program for harmonizing psychological health for members of Protestant communities in Ukraine (spiritual-value approach). *Journal of Social and Practical Psychology*, 5, 125–133. <https://doi.org/10.32782/psy-2025-5-18>
- Slobodyanyk, N.V. (2025). Determinants and patterns of the development of psychological resources of the personality. *Current Problems of the Psychology of Education in War Conditions*, 265–270.
- Toosi, R., & Sajjadi, M. (2025). A survey examination of psychological support in the workplace. *Cyberspace Studies*, 202, 1–23. <https://doi.org/10.22059/jcss.2025.396165.1167>

Професійна діяльність крізь призму емоційного інтелекту

Сова Т. ^{a1}, Шафорост А. ^b

^a Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Україна

^b Університет Григорія Сковороди в Переяславі, Україна

Анотація

У статті представлено результати теоретичного дослідження функціональних взаємозв'язків між емоційним інтелектом і структурними компонентами професійної діяльності особистості. Актуальність дослідження зумовлена трансформаціями сучасного ринку праці, які супроводжуються зростанням вимог до професійної компетентності, соціально-комунікативних навичок і здатності до ефективною емоційної саморегуляції. У роботі емоційний інтелект розглядається як інтегральний психологічний ресурс, що забезпечує ефективність професійного самовизначення, формування професійної «Я-концепції» та розвиток внутрішньої мотивації діяльності. Визначено ключові детермінанти взаємодії емоційного інтелекту з компонентами професійної діяльності, зокрема мотиваційно-ціннісну спрямованість особистості, соціально-комунікативну компетентність (soft skills) та психологічну готовність до професійної діяльності. Доведено, що рефлексія виступає медіатором у процесі інтерналізації професійних вимог, забезпечуючи трансформацію зовнішніх стимулів у стійку внутрішню мотивацію діяльності. Особливу увагу приділено превентивній ролі емоційного інтелекту у подоланні професійних деструкцій, зокрема емоційного вигорання та професійної ригідності. Обґрунтовано стратегічне значення емоційної стійкості як ресурсу адаптації фахівця до мінливих умов професійного середовища та сучасного ринку праці.

Ключові слова: емоційний інтелект; професійна діяльність; професійне самовизначення; емоційна стійкість; професійне вигорання; soft skills.

Professional Activity through the Prism of Emotional Intelligence

Sova T. ^{a1}, Shaforost A. ^b

^a Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Ukraine

^b Hrygorii Skovoroda University in Pereyaslav, Ukraine

Article type: Theoretical article

Abstract

The article presents the results of a theoretical study on the functional interconnections between emotional intelligence and the structural components of professional activity. The relevance of the study is determined by the transformation of the contemporary labor market, which is characterized by increasing demands on professional competence, social and communicative skills, and the ability to effectively regulate emotional states in professional contexts. Emotional intelligence is considered an integral psychological resource that ensures the effectiveness of professional self-determination, the formation of a professional self-concept, and the development of intrinsic motivation for professional activity. The study identifies and systematizes key determinants of the interaction between emotional intelligence and professional activity, including motivational and value orientations, socio-communicative competence (soft skills), and psychological readiness for work. It is demonstrated that reflection acts as a mediator in the process of internalizing professional requirements, enabling the transformation of external stimuli into stable intrinsic motivation. Particular attention is paid to the preventive role of emotional intelligence in overcoming professional destructions, such as emotional burnout and professional rigidity. The strategic importance of emotional resilience as a resource for professional adaptation to changing conditions of the modern labor market and evolving professional environments is substantiated.

Keywords: emotional intelligence; professional activity; professional self-determination; emotional resilience; professional burnout; soft skills.

¹ Corresponding author

E-mail address: t.sova.asp@kubg.edu.ua

ORCID: Sova <https://orcid.org/0009-0001-5353-3148>

Shaforost <https://orcid.org/0000-0003-1031-8795>

<https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.13>

Received: 01.12.2025

Revised: 14.12.2025

Accepted: 23.12.2025

How to cite this article: Sova, T. & Shaforost, A. (2026). Professional activity through the prism of emotional intelligence. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 54(1), 125-135. <https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.01>

© 2026 The Author(s). This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

Вступ

Докорінна трансформація професійного середовища ХХІ століття характеризується підвищенням вимог до працівників, зростанням рівня стресу, необхідністю поєднання *hard&soft skills* та формування соціального капіталу. Раніше розмежовані професія та емоції тепер перетинаються у площині емоційного інтелекту. Зазначений феномен перестає існувати окремо та інтегрується в професійну діяльність через ставлення, сприйняття, формування образу професійної діяльності, наділення його позитивними чи негативними характеристиками й асоціаціями. Емоції в цьому процесі ігнорувати неможливо, що підтверджує низка досліджень: у царині емоційного інтелекту – Д. Гоулмана і Г. Гарднера (класичні), Д. Ратор, Н. Чадхи, С. Рани (сучасні); готовності до праці як емоційного, особистісного і професійного феномену – Ю. Бреус, В. Моляко, А. Кириченко, Г. Нікітенко, О. Колесніченко; *soft skills* та соціальної компетентності – О. Повстин, М. Козяр, Ю. Дроздової, О. Дубініної, К. Коваль, Ю. Лавриш; мотивації та ціннісних орієнтацій – Дж. Перрі, А. Хондерхема, Л. Пянківської, М. Купчак, А. Саміло, В. Васюти, Л. Бульбахи, С. Кохно, В.Липчанського; професійної «Я-концепції» – М. Корольчук, О. Вітковської, Л. Журавльової, Є. Данковцевої, В. Бікуп, С. Шандрук; специфічних умов праці і стресу – О. Литвиненко, Т.Циганчук та інших. Проте бракує деталізації зв'язку. Тож метою роботи є теоретичне обґрунтування точок перетину емоційного інтелекту та професійної діяльності особистості.

Методи та матеріали

Емоційний інтелект є комплексним феноменом, інтегральною характеристикою особистості, когнітивно-емоційним утворенням, яке визначає ступінь розвитку здатностей до ідентифікації, розуміння, диференціації, управління, розшифрування, рефлексії власних емоцій та емоцій інших, спрямоване на досягнення психологічного благополуччя особистості (Шафорост, 2023). Беручи до уваги його комплексні характеристики, варто проаналізувати точки перетину із професійною діяльністю особистості – висококваліфікованою працею, якій передують тривала підготовка фахівця у відповідному закладі освіти з метою здобуття професійної кваліфікації (Журавльова & Данковцева, 2006). Емоційний інтелект може розглядатися як один із феноменів, що зазнають змін під час цього процесу, що дає підстави для поглибленого вивчення питання.

Результати

Професійна діяльність бере участь у формуванні стійких поведінкових схильностей та диспозиційних особистісних рис (Журавльова & Данковцева, 2006), є динамічною (Біскуп та ін., 2022), а її мотиваційно-ціннісний аспект постає важливою передумовою для спонукання особистості до взаємодії, самореалізації та кар'єрного зростання.

На етапі вибору професії (першопозитивної професійної діяльності особистості) відбувається професійне самовизначення – динамічний, структурований, поетапний і тривалий процес та результат вибору професії, професійної підготовки, самоідентифікації у професійній діяльності, самоусвідомлення, що забезпечує єдність характеристик особистості, зовнішніх можливостей і умов розвитку майбутніх фахівців, виступає першим етапом професійного розвитку (Гончаренко, 1997; Корольчук та ін., 2018; Ташнікова, Міщенко & Тоцька, 2018). У професійному самовизначенні особистість набуває тих рис та якостей, які виступають мотиваторами до вибору та розвитку в певній галузі людської діяльності (Корольчук та ін., 2018). Цей феномен базується на самопізнанні, самоусвідомленні, переносі реалізаційної спрямованості на професійну діяльність, координації ціннісних орієнтацій, потреб, здібностей, процесів розвитку, тобто виступає свідомим і мотивує особистість до розвитку й активності. Професійне самовизначення є адаптивним, оскільки особистість має гнучко реагувати, узгоджувати свої дії та обирати ефективну для себе стратегію руху в професії. Додатковою опцією постає розв'язання внутрішніх і зовнішніх конфліктів, оскільки особистість перебуває у ситуації регулярного вибору: «Куди мені рухатися?», «Навіщо мені

рухатися в цьому напрямку?», «Обрати цей варіант зараз чи почекати?» та ін. Ось тут можна прослідкувати, що професійне самовизначення «торкається» рефлексії, котра виражається в пошуку відповіді на питання: «Хто я в професії?»

Розвиток зазначених детермінант відбувається так: потреба – формування комплексу знань, умінь та навичок – професійні інтереси – дослідницька інтелектуальна діяльність – переосмислення і переоцінка системи цінностей та потреб (Федоренко, 2018). Цей процес, звісно, не може уникнути складнощів, адже перед особистістю будуть поставати питання криз, дисонансів, екзистенційного вакууму, втоми, переоцінки цінностей, бо наші ціннісні орієнтації, сенси, емоції та почуття мають змінний характер (Корольчук, 2018). Окрім зазначеного, варто згадати аспект непередбачуваності людського життя, впливу стресу, інформаційного простору, культури тощо – все це не може не позначитись на особі, викликаючи певні зміни її емоційної, інтелектуальної та вольової сфер. Тому доцільно вказати на теоретичний зв'язок емоційного інтелекту і професійного самовизначення: емоційний інтелект може виступати чинником, який детермінує процес екзистенційного самовизначення, що виступає першою точкою перетину (Лановенко, Шафорост, 2024).

Доречно підкреслити, що до сучасних професій у XXI столітті висуваються нові виклики – напр., дистанційна робота (Рудакова, Данилевич & Щегініна, 2013), що може впливати на психоемоційний стан працівників. У нових реаліях індивід має низку нових завдань: швидке прийняття рішень, вирішення складних завдань, самостійне управління змістом і формою професійної діяльності, необхідність швидко адаптуватися до змін, володіння *soft skills* (самоорганізація, управління комунікацією, прийняття рішень, вирішення комплексних завдань, адаптація до змін, лідерські якості, навички командної взаємодії, ведення переговорів, управління конфліктами, цілепокладання і досягнення мети, управління часом), безперервне навчання, цілеспрямованість, презентування, риторика, ефективна комунікація, стресостійкість і творчість (Повстин, Козяр, 2019). Вищезазначене, як і побудова стосунків, уміння розшифрувати свій емоційний стан та стан іншої людини – те, що традиційно належить до сфери емоційного інтелекту, який може зумовлювати соціальну компетентність особистості.

Соціальна компетентність особистості реалізується в комунікації, побудові конструктивних стосунків, адекватному цілепокладанні, виборі необхідних методів вирішення проблеми відповідно до ситуації, врахуванні впливу мотивації, цінностей, потреб, почуттів інших на процес та результат професійної діяльності, дотриманні етичних норм, формуванні адекватної поведінки у відповідь на виклики у професійній діяльності (Gardner, 2011; Повстин, Козяр, 2019). Тож прослідковується зв'язок між опануванням *soft skills* та процесом професійного самовизначення, оскільки відбуваються особистісні зміни для самовизначення і опанування фаху, що теж є точкою перетину досліджуваних феноменів.

Слід наголосити, що ефективна комунікація неможлива без розуміння унікальних характеристик особистості, її траєкторії життєдіяльності, розвитку загалом (Дроздова, Дубініна, 2020). За Н.Химицею та К.Мартинюк, сюди варто додати навички міжособистісного спілкування, ситуаційну обізнаність, гнучкість, дипломатичність, адаптивність, готовність до діалогу, а за Ю.Лавриш, долучаємо ініціативність, асертивність, готовність до обговорення та співпраці у вирішенні конфліктів. Зазначені навички також пов'язані з емоційним інтелектом (Лавриш, 2015; Химиця, Мартинюк, 2019; Гоулман, 2023).

У результаті студіювання джерел продемонстровано теоретичну дотичність професійного самовизначення та емоційного інтелекту в контексті *soft skills* (Табл.1).

Таблиця 1

Професійне самовизначення та емоційний інтелект: точка перетину – soft skills

Емоційний інтелект	Реалізація в soft skills	Професійне самовизначення
Особистісні властивості: індивідуальні, комунікативні, управлінські	Ефективна комунікація, індивідуальна співпраця з іншими, можливості вирішення складних завдань	Високі результати професійної діяльності
Емоційна компетентність	Здатність до побудови взаємин на засадах асертивності, гнучкості, відкритості, щирості	Налагодження партнерства, робота в команді, залучення соціального капіталу

Таблиця укладена авторками на основі: Коваль, 2015; Rathor та ін., 2017; Гоулман, 2023

Аналіз наведених характеристик підтверджує: особистісні властивості емоційного інтелекту реалізуються через soft skills у професійному просторі, безпосередньо впливаючи на якість партнерства та здатність особистості до самоідентифікації у професійному середовищі. Поєднання емоційної компетентності й асертивності дає соціальний капітал, який можна використовувати не тільки для ефективної взаємодії та комунікації, а й для пошуку додаткових ресурсів. Зауважимо, що ефективна реалізація цих аспектів можлива тільки за наявності внутрішнього рушія – мотивації, що, за Дж. Перрі та А. Хондергемом, є важливим складником професійної діяльності. Саме її ціннісний аспект виступає прямим відображенням актуальних потреб, інтересів, поглядів, системи ставлень (Perry, Hondeghem, 2008).

Мотивація виступає «містком», який, з одного боку, забезпечує зовнішнє спрямування розвитку в професії, а з другого, – дозволяє знаходити це джерело у внутрішньо особистісному компоненті через рефлексію: «Як ця професія підтримує мене?», «Навіщо я хочу цього досягти?», «Чого саме я хочу від професійної діяльності?», «Яка моя мета у професії?», «Якого професійного рівня хочу досягти?», «Яким має бути результат моїх дій?», «Яким фахівцем я хочу бути?», «На чому саме я маю сфокусуватися, щоб досягти успіху?» тощо. Рефлексія зумовлює активацію діяльності та спрямування, що є передумовою досягнення успіху в професії.

Крім вищезазначеного, беремо до уваги стосунки із роботодавцем, де завжди буде присутній емоційний компонент в оцінці поведінки, сприйнятті образу керівника, ставленні до виконуваного завдання, співвідношенні між дисципліною та творчістю в праці (Васюта & Бульбаха, 2016; Кохно & Липчанський, 2016). Мотивація, що перебуває на перетині емоційного інтелекту та професійної діяльності, постає динамічною, ієрархічною та водночас є причиною та наслідком конкретних мотивів і готовності до виконання завдання (П'янківська, 2021).

Варто зауважити, що в структурі професійної мотивації прослідковуються компоненти як внутрішньоособистісного, так і міжособистісного емоційного інтелекту, а саме: на першому рівні – індивідуальний вибір, зумовлений сукупністю уявлень про професію та емоційним ставленням на кшталт «приємна», «бажана», «омріяна», «важлива», і потреба соціального визнання, володіння престижною соціальною роллю («Я хороший фахівець», «Я успішний», «Я займаюся престижною справою», «Я маю певний статус», «Я можу це», «Я можу досягти мети», «Я прагну...»); на другому – інтерналізовані соціальні норми та цінності, які закладаються під час конкретних професійних умов («Я серед колективу», «Я маю/не маю авторитет», «Моя професійна думка важлива»); на третьому – можливі перспективи, статусно-

рольовий комфорт, професійна та соціальна мобільність («Я експерт у цій справі», «Мене поважають колеги», ««Де я буду в професії через кілька років?», «Піти з посади зараз або за кілька років?», «Чи хочу я продовжувати працювати тут?», «Чи не час завершувати роботу тут?», «Де ще я можу реалізувати свої професійні навички?», «Моя допомога потрібна», «Я можу поділитися досвідом») тощо (Васюта & Бульбаха, 2016). Однак тут постає нове внутрішньо особистісне утворення – модель процесу праці, яка стимулює особистість до активності та має цінність (Кохно & Липчанський, 2016).

Тож мотивація професійної діяльності базується на певному рівні соціального, особистісного та професійного розвитку (Купчак & Саміло, 2020) за обов'язкової рефлексії – провідного механізму емоційного інтелекту. В цьому контексті до емоційного інтелекту буде висуватися вимога розуміти, приймати та коректно реагувати на власний емоційний стан, який буде виникати у зв'язку або з успішним виконанням завдань чи з помилками у професії. Тому справжня ефективна мотивація професійної діяльності базується на рефлексивному ставленні працівника до себе і до інших суб'єктів цієї діяльності.

Наступна точка перетину – психологічна готовність до професійної діяльності, що передбачає активне позитивне ставлення аж до відчуття ентузіазму (Кузьмінський, 2002), необхідні енергетичні ресурси (Нікітенко, 2018) та особистісний складник, який визначає відповідність психічних можливостей працівника до професійних вимог. Тобто це такий рівень розвитку особистості, за якого можливо ефективно адаптуватися до професії, долати труднощі, реалізовувати професійні завдання (Кириченко та ін, 2025), а суб'єктивний рівень готовності теж можна сформувати шляхом рефлексії.

Перетин спостерігаємо і в особистісній готовності до професійної діяльності – особистісній придатності, професійному самовизначенні, здібностях. Емоційний інтелект може допомогти у формуванні психологічної стійкості, узгодження професійних рис із власним «Я», орієнтації на виконання певних операцій (Колесніченко, 2016). Звідси, готовність значно спирається на емоційний аспект, який може як посилити, так і знизити активність у роботі залежно від бажаного результату. Тобто частково йдеться і про ефективність професійних дій (Хуртенко & Якимчук, 2020; Торба та ін., 2025).

Останній пунктом у перетині стає емоційна готовність – інтегративна властивість, що виступає регулятором розвитку особистості, життєвою цінністю і показником психічного здоров'я. За Ю. Бреус, поняття охоплює кілька аспектів: задоволення від професії, внутрішній спокій, впевненість у собі, взаєморозуміння, солідарність, співпереживання, ставлення до себе та світу, що відображається у постановці та досягненні цілей, підході до вирішення кризових ситуацій, можливості формування стратегії та тактики дій, формуванні адаптивної професійної поведінки (перегук із мотивацією), емоційному комфорту від професійної діяльності, ефективних взаємин з іншими людьми, емоційної стійкості, саморегуляції та емпатії, що може запобігти емоційному та професійному вигоранню фахівця ще на етапі професійної підготовки. Особливо цей компонент важливий для представників соціономічних професій, де спілкування є провідною діяльністю – соціологія, психологія, педагогіка тощо (Бреус, 2017).

Професійне самоусвідомлення та професійна «Я-концепція» виступають найважливішими точками перетину професійної діяльності та емоційного інтелекту. У професійному самоусвідомленні спостерігається формування установок, якостей і властивостей особистості, які дають можливість особистості діяти усвідомлено, відповідально і творчо (Моляко, 1989). Тому це і джерело, і механізм розвитку та вдосконалення у професії, що дозволяє утверджувати гідність, а професія – еталон усвідомлення своїх якостей (Олійник, 2018). Тут наявне емоційне ставлення до професійної поведінки, оцінка себе як фахівця, критичність ставлення до результатів праці. Головне, що дає емоційний інтелект в цій точці, – задоволення від професії, відчуття впевненості в собі, підвищення прагнення до самореалізації (Крутько, 2011). Тож професійна «Я-концепція» постає цілісною узгодженою системою

взаємопов'язаних станів, оцінок, уявлень себе як професіонала, носія смислу, що зумовлює або пристосування власних проявів до професійних вимог, або професії до власних проявів. Цей процес неможливий без саморегуляції, розвиненої творчості, що невід'ємне від емоційного інтелекту.

Насамкінець слід висвітлити перетин ресурсності професійної діяльності та емоційного інтелекту. Адже у разі домінування неусвідомлених емоційних станів, постійної втоми, відсутності можливості відновлення, неадекватного навантаження, відсутності емоційної привабливості та перспективи професійна діяльність може призвести до зниження адаптаційного потенціалу, професійного вигорання, бажання «піти з професії». Постійне переживання емоційної напруги негативно впливає на професійний розвиток, зумовлює стагнацію в професії, відмову від амбіцій та планів, що призводить до роботи «за інерцією», професійної ригідності, вигорання. Своєрідним «запобіжником» може виступити рефлексія: «Що я зараз відчуваю?», «Що це означає для мене?», «Як я можу подолати цей стан?», «Про що свідчить цей стан для мене?», «Чому я це зараз відчуваю?», «Навіщо цей стан тут і зараз» тощо. Тобто, аналізуючи свій емоційний стан, працівник може з'ясувати джерело дискомфорту й обрати оптимальні способи його позбавлення.

Зауважимо, що вибір ефективної стратегії неможливий без чіткого усвідомлення: «Як я до цього ставлюся?», «Чому я готовий/не готовий змінювати це?», «Навіщо мені ці зміни?», «Де в цьому процесі власне Я?», «Що я відчуваю?», «Наскільки це мені комфортно?», «Навіщо це мені?» Тож йдеться про ставлення і характер реакцій: «комфортно-дискомфортно», «моє-не моє», «хочу-не хочу», «приймаю або відмовляюся», «залишаю, як є/змінюю». Власні емоційні переживання тут будуть сигналізувати про справжні потреби, цінності та мотиви, які закладаються в професійну діяльність.

Якщо професія приносить задоволення, позитивні емоційні стани будуть наснажувати особистість йти далі кар'єрними сходами, виправдано ризикувати, випробовувати нові технології та підходи, стимулювати професійне навчання. Тому так важливо зберігати і плекати емоційну стійкість, оптимальний рівень чутливості, дотримуватися психогігієни, аби зберегти власне «Я» та підтримувати оптимальну працездатність, оскільки саме емоції виступають ресурсом або професійного розвитку та успішності, або відмови від зростання аж до імовірної зміни професійної діяльності.

Висновок

Емоційний інтелект глибоко інтегрований у професійну діяльність . адже постає динамічною системою, яка узгоджує внутрішню і зовнішню регуляцію професійного становлення на всіх етапах: професійне самовизначення, побудова професійних стосунків, комунікація, готовність (професійна, емоційна, особистісна), професійна «Я-концепція», ресурсність. Через рефлексивний компонент цей феномен забезпечує перехід від «зовнішніх вимог професії» до «внутрішньої мотивації фахівця». Провідна роль емоційного інтелекту – бути чинником професійної адаптивності та профілактики деструкцій (вигорання, ригідності), аби розуміти, приймати та коректно реагувати на власні емоційні стани, адекватно реагувати й адаптуватися до професійних викликів, зберігати психологічну стійкість (долати стрес).

Емоційний інтелект є основою для формування сучасного профілю фахівця, здатного до командної роботи та гнучкості в умовах невизначеності, умовою формування таких soft skills та професійної стійкості, які сприяють збереженню ресурсності в умовах високої невизначеності та стресогенності сучасного ринку праці. Тому постає питання практичного розвитку ЕІ у професійній підготовці та під час роботи, тож перспективою подальших досліджень буде розробка комплексної спеціалізованої психологічної програми розвитку емоційного інтелекту, яка б враховувала контекст дистанційної роботи та стресогенних факторів, які характерні для сучасного стану професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Біскуп, В. С., Гірняк, А. Н., Крупник, І. Р., Надвичина, Т. І., Шандрук, С. К., & Яремко, Л. І. (2022). *Психологія професійної діяльності*. ЗУНУ.
- Бреус, Ю. (2017). Емоційна готовність до професійної діяльності як інтегративна властивість особистості майбутніх фахівців соціономічних професій. *Психологія розвитку особистості в системі фахової підготовки*, 27–48.
- Васюта, В. Б., & Бульбаха, Л. І. (2016). Мотивація праці персоналу на підприємстві в сучасних умовах господарювання. *Ефективна економіка*, 6.
- Вітковська, О. (2002). *Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації*. Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України.
- Гоулман, Д. (2023). *Емоційний інтелект*. Віват.
- Дроздова, Ю., & Дубініна, О. (2020). Концептуальні підходи до визначення soft skills у сучасних освітніх та професійних моделях. *Soft Skills – невід’ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у XXI столітті*, 31–34.
- Журавльова, Л. П., & Данковцева, Є. В. (2006). Особистісні чинники успішної професійної діяльності. *Наука і освіта*, 5–6, 32–34.
- Кириченко, А. В., Стасюк, В. В., & Дикун, В. Г. (2025). Зміст та структура психологічної готовності військовослужбовців до наступальних дій. *Слобожанський науковий вісник. Серія: Психологія*, 1, 55–59. <https://doi.org/10.32782/psyspu/2025.1.9>
- Коваль, К. (2015). Розвиток soft skills у студентів — один з чинників для їх працевлаштування. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*, 2, 162–167.
- Колесніченко, О. С., Мацегора, Я. В., Приходько, І. І., & Юр’єва, Н. В. (2016). Засоби психологічної підтримки військовослужбовців при виконанні службово-бойових завдань в екстремальних умовах. *Вісник НУОУ*, 1, 58–64. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2016_1_11
- Корольчук, М. С., Дроздова, Ю. В., Корольчук, В. М., та ін. (2018). *Психологія професійного самовизначення особистості*. КНТЕУ. <https://doi.org/10.31617/m.knute.2018-763>
- Кохно, С. В., & Липчанський, В. О. (2016). Трудова мотивація. Зміст, структура та функції трудової мотивації. *Наука – виробництву: Збірник тез доповідей I наукової конференції студентів і магістрантів*, 156–158.
- Кузьмінський, А. І. (2002). *Післядипломна педагогічна освіта: Теорія і практика*. Видавництво ЧДУ.
- Лавриш, Ю. (2015). Навички соціальної взаємодії як необхідна складова підготовки інженерів у сучасному університеті. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»*, 37, 104–111.
- Моляко, В. О. (1989). *Психологічна готовність до творчої праці*. Знання.
- Нікітенко, Г. О. (2018). Особливості структури психологічної готовності в мобілізованих осіб із різним досвідом військової служби. *Психологічні перспективи*, 32, 217–231.
- П’янківська, Л. В. (2021). Професійна мотивація особистості: теоретичний аспект. *Грааль науки*, 2–3, 532–537.
- Повстин, О., & Козяр, М. (2019). Значення soft skills у формуванні управлінської компетентності фахівців у галузі безпеки людини. *Вісник ЛДУБЖ*, 20, 122–127.

- Со́ва, Т. В., Литвиненко, О. О., & Циганчук, Т. В. (2024). Психічний стан особистості в умовах дистанційної роботи. *Слобожанський науковий вісник. Серія: Психологія*, 1. <https://doi.org/10.32782/psyspu/2024.1.31>
- Торба, Н. Г., Гришаєва, О. В., & Пахомов, І. В. (2025). Психологічні особливості формування готовності випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти до професійної діяльності. *Перспективи та інновації науки*, 6, 886–898. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-6\(52\)-886-898](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-6(52)-886-898)
- Химиця, Н. (2019). Soft skills як основа професіограми фахівця. *Інформація, комунікація, суспільство*, 191–192. Видавництво Львівської політехніки.
- Хуртенко, О. В., & Якимчук, І. П. (2020). Готовність до професійної діяльності майбутнього психолога у контексті його професійної адаптації. *Вісник НУОУ*, 1, 186–192. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-54-1-186-192>
- Шафорост, А. (2023). Емоційний інтелект як особистісний ресурс. *Сучасні вектори відновлення та розвитку України на засадах сталості та безпеки*. https://doi.org/10.54929/conf_21_11_2023-18-08
- Шафорост, А. (2024). Специфіка та доміанти діагностики емоційного інтелекту як реабілітаційного ресурсу особистості. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 50(1), 88–108. <https://doi.org/10.37203/kibit.2024.50.08>
- Шафорост, А., & Наумчик, Н. (2025). Зв'язок емоційного інтелекту та ресурсів особистості: емпіричний аспект. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 52(1), 150–157. [https://doi.org/10.37203/kibit.2025.52\(1\).12](https://doi.org/10.37203/kibit.2025.52(1).12)
- Шафорост, А. В., & Лановенко, Ю. І. (2024). Взаємозв'язок професійного самовизначення та емоційного інтелекту старшокласників. *Габітус*, 60, 109–117. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.60.16>
- Gardner, H. (2011). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. Basic Books.
- Курчак, М., & Samilo, A. (2020). Професійна мотивація як внутрішній чинник розвитку професіоналізму майбутнього менеджера. *Вісник ЛДУБЖ*, 21, 107–112. <https://doi.org/10.32447/20784643.21.2020.13>
- Perry, J. L., & Hondeghem, A. (2008). *Motivation in public management: The call of public service*. Oxford University Press.
- Rathore, D., Chadha, N. K., & Rana, S. (2017). Emotional intelligence in the workplace. *Indian Journal of Positive Psychology*, 8(2), 162–165.

REFERENCES

- Biskup, V. S., Hirniak, A. N., Krupnyk, I. R., Nadvynychna, T. I., Shandruk, S. K., & Yaremko, L. I. (2022). *Psykhologhiia profesiinoi diialnosti*. ZUNU. [in Ukrainian]
- Breus, Yu. (2017). Emotsiina hotovnist do profesiinoi diialnosti yak intehratyvna vlastyvist osobystosti maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii. *Psykhologhiia rozvytku osobystosti v systemi fakhovoi pidhotovky*, 27–48. [in Ukrainian]
- Drozdova, Yu., & Dubinina, O. (2020). Kontseptualni pidkhody do vyznachennia soft skills u suchasnykh osvitynikh ta profesiinykh modeliakh. *Soft Skills – nevidiemni aspekty formuvannia konkurentospromozhnosti studentiv u XXI stolitti*, 31–34. [in Ukrainian]
- Gardner, H. (2011). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. Basic Books.
- Goulman, D. (2023). *Emotsiinyi intelekt*. Vivat. [in Ukrainian]

- Khymytsia, N. (2019). Soft skills yak osnova profesiohramy fakhivtsia. *Informatsiia, komunikatsiia, suspilstvo*, 191–192. Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky. [in Ukrainian]
- Khurtenko, O. V., & Yakymchuk, I. P. (2020). Hotovnist do profesiinnoi diialnosti maibutnoho psykholoha u konteksti yoho profesiinnoi adaptatsii. *Visnyk NUOU*, 1, 186–192. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-54-1-186-192> [in Ukrainian]
- Khymytsia, N. (2019). Soft skills yak osnova profesiohramy fakhivtsia. *Informatsiia, komunikatsiia, suspilstvo*, 191–192. Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky. [in Ukrainian]
- Kokhno, S. V., & Lypchanskyi, V. O. (2016). Trudova motyvatsiia. Zmist, struktura ta funktsii trudovoi motyvatsii. *Nauka – vyrobnytstvu: Zbirnyk tez dopovidei L naukovoii konferentsii studentiv i mahistrantiv*, 156–158. [in Ukrainian]
- Kolesnichenko, O. S., Matsehora, Ya. V., Prykhodko, I. I., & Yurieva, N. V. (2016). Zasoby psykholohichnoi pidtrymky viiskovosluzhbovtsiv pry vykonanni sluzhbovo-boiovykh zavdan v ekstremalnykh umovakh. *Visnyk NUOU*, 1, 58–64. [in Ukrainian]
- Korolchuk, M. S., Drozdova, Yu. V., Korolchuk, V. M., ta in. (2018). *Psykholohiia profesiinoho samovyznachennia osobystosti*. KNTEU. <https://doi.org/10.31617/m.knute.2018-763> [in Ukrainian]
- Koval, K. (2015). Rozvytok soft skills u studentiv — ody z chynnykiv dlia yikh pratsevlashtuvannia. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*, 2, 162–167. [in Ukrainian]
- Kupchak, M., & Samilo, A. (2020). Profesiina motyvatsiia yak vnutrishnii chynnyk rozvytku profesionalizmu maibutnoho menedzhera. *Visnyk LDUBZh*, 21, 107–112. <https://doi.org/10.32447/20784643.21.2020.13> [in Ukrainian]
- Kuzminskyi, A. I. (2002). *Pisliadyplomna pedahohichna osvita: Teoriia i praktyka*. Vydavnytstvo ChDU. [in Ukrainian]
- Kyrychenko, A. V., Stasiuk, V. V., & Dykun, V. H. (2025). Zmist ta struktura psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtsiv do nastupalnykh dii. *Slobozhanskyi naukovyi visnyk. Seriia: Psykholohiia*, 1, 55–59. <https://doi.org/10.32782/psyspu/2025.1.9> [in Ukrainian]
- Lavrysh, Yu. (2015). Navychky sotsialnoi vzaiemodii yak neobkhidna skladova pidhotovky inzheneriv u suchasnomu universyteti. *Humanitarnyi visnyk DVNZ “Pereiaslav-Khmelnitskyi DPU imeni Hryhoriia Skovorody”*, 37, 104–111. [in Ukrainian]
- Moliako, V. O. (1989). *Psykholohichna hotovnist do tvorchoi pratsi*. Znannia. [in Ukrainian]
- Nikitenko, H. O. (2018). Osoblyvosti struktury psykholohichnoi hotovnosti v mobilizovanykh osib iz riznym dosvidom viiskovoi sluzhby. *Psykholohichni perspektyvy*, 32, 217–231. [in Ukrainian]
- Perry, J. L., & Hondeghem, A. (2008). *Motivation in public management: The call of public service*. Oxford University Press.
- Piankivska, L. V. (2021). Profesiina motyvatsiia osobystosti: Teoretychnyi aspekt. *Hraal nauky*, 2–3, 532–537. [in Ukrainian]
- Povstyn, O., & Koziar, M. (2019). Znachennia soft skills u formuvanni upravlinskoii kompetentnosti fakhivtsiv u haluzi bezpeky liudyny. *Visnyk LDUBZh*, 20, 122–127. [in Ukrainian]
- Rathore, D., Chadha, N. K., & Rana, S. (2017). Emotional intelligence in the workplace. *Indian Journal of Positive Psychology*, 8(2), 162–165.
- Shaforost, A. (2023). Emotsiinyi intelekt yak osobystisnyi resurs. *Suchasni vektory vidnovlennia ta rozvytku Ukrainy na zasadakh stalosti ta bezpeky*. https://doi.org/10.54929/conf_21_11_2023-18-08 [in Ukrainian]

- Shaforost, A. (2024). Spetsyfika ta dominanty diahnostryky emotsiinoho intelektu yak reabilitatsiinoho resursu osobystosti. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 50(1), 88–108. <https://doi.org/10.37203/kibit.2024.50.08> [in Ukrainian]
- Shaforost, A., & Naumchyk, N. (2025). Zviazok emotsiinoho intelektu ta resursiv osobystosti: Empirychnyi aspekt. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 52(1), 150–157. [https://doi.org/10.37203/kibit.2025.52\(1\).12](https://doi.org/10.37203/kibit.2025.52(1).12) [in Ukrainian]
- Shaforost, A. V., & Lanovenko, Yu. I. (2024). Vzaiemozviazok profesiinoho samovyznachennia ta emotsiinoho intelektu starshoklasnykiv. *Habitus*, 60, 109–117. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.60.16> [in Ukrainian]
- Sova, T. V., Lytvynenko, O. O., & Tsyhanchuk, T. V. (2024). Psykhichni stan osobystosti v umovakh dystantsiinoi roboty. *Slobozhanskyi naukovyi visnyk. Seriia: Psykholohiia*, 1. <https://doi.org/10.32782/psyspu/2024.1.31> [in Ukrainian]
- Torba, N. H., Hryshaieva, O. V., & Pakhomov, I. V. (2025). Psykholohichni osoblyvosti formuvannia hotovnosti vypusknnykiv zakladiv profesiinoi (profesiino-tekhnicnoi) osvity do profesiinoi diialnosti. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*, 6, 886–898. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-6\(52\)-886-898](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-6(52)-886-898) [in Ukrainian]
- Vasiuta, V. B., & Bulbakha, L. I. (2016). Motyvatsiia pratsi personalu na pidpriumstvi v suchasnykh umovakh hospodariuvannia. *Efektivna ekonomika*, 6. [in Ukrainian]
- Vitkovska, O. (2002). *Psykhologichni umovy profesiinoho samovyznachennia vypusknnykiv serednikh shkil u protsesi profkonsultatsii*. Instytut pedahohiky i psykholohii profesiinoi osvity APN Ukrainy. [in Ukrainian]
- Zhuravlova, L. P., & Dankovtseva, Ye. V. (2006). Osobystisni chynnyky uspishnoi profesiinoi diialnosti. *Nauka i osvita*, 5–6, 32–34. [in Ukrainian]

Волонтерська діяльність як ресурс відновлення психологічної стійкості внутрішньо переміщених осіб

Тьор Л.^{a1}, Крамар Н.^a

^a Херсонській державний університет, Україна

Анотація

У статті здійснено аналітичний огляд проблеми відновлення психологічної стійкості внутрішньо переміщених осіб у контексті сучасних соціальних викликів, зумовлених війною в Україні. Актуальність дослідження визначається масштабною внутрішнього переміщення, що супроводжується втратою житла, порушенням соціальних зв'язків, зміною професійного статусу, руйнуванням звичного способу життя та посиленням невизначеності щодо майбутнього. У роботі психологічну стійкість розглянуто як динамічний і багатовимірний процес, що формується через взаємодію особистісних, соціальних та діяльнісних ресурсів. Особливу увагу приділено волонтерській діяльності як формі соціально значущої активності, здатної виконувати функцію психологічного ресурсу в умовах тривалого стресу та життєвих втрат. На основі аналізу сучасних наукових підходів систематизовано психологічні механізми, через які участь у волонтерстві сприяє відновленню психологічної стійкості внутрішньо переміщених осіб. Доведено, що залучення до волонтерської діяльності сприяє відновленню суб'єктної позиції, формуванню нових життєвих смислів, посиленню соціальної включеності та активізації адаптивних стратегій подолання наслідків внутрішнього переміщення. Обґрунтовано значення волонтерства як інтегративного ресурсу психологічного відновлення та окреслено перспективи подальших досліджень у напрямі вивчення його ролі у підтримці адаптації та благополуччя внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: психологічна стійкість; внутрішньо переміщені особи; волонтерська діяльність; ресурси особистості; соціальна підтримка.

Volunteer Activity as a Resource for Restoring Psychological Resilience in Internally Displaced Persons

Tor L.^{a1}, Kramar N.^a

^a Kherson State University, Ukraine

Article type: Theoretical article

Abstract

The article provides an analytical review of the problem of restoring psychological resilience among internally displaced persons in the context of contemporary social challenges caused by the war in Ukraine. The relevance of the study is determined by the large-scale nature of internal displacement, which is accompanied by the loss of housing, disruption of social ties, changes in professional status, destruction of habitual ways of life, and increased uncertainty about the future. Psychological resilience is considered as a dynamic and multidimensional process that develops through the interaction of personal, social, and activity-based resources. Particular attention is paid to volunteer activity as a form of socially meaningful engagement that can function as a psychological resource under conditions of prolonged stress and life losses. Based on the analysis of contemporary scientific approaches, the study systematizes the psychological mechanisms through which volunteering contributes to the restoration of psychological resilience among internally displaced persons. It is demonstrated that participation in volunteer activity promotes the recovery of personal agency, the construction of new life meanings, greater social inclusion, and the activation of adaptive coping strategies for overcoming the consequences of internal displacement. The article substantiates the significance of volunteering as an integrative resource for psychological recovery and outlines prospects for further research on its role in supporting adaptation and well-being among internally displaced persons.

Keywords: psychological resilience; internally displaced persons; volunteer activity; personal resources; social support.

¹ Corresponding author

E-mail address: ltor@ksu.ks.ua

ORCID: Tor <https://orcid.org/0009-0009-8627-4152>

Kramar <https://orcid.org/0009-0009-9189-6001>

<https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.14>

How to cite this article: Tor, L. & Kramar, N. (2026). Volunteer activity as a resource for restoring psychological resilience in internally displaced persons. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 54(1), 135-141. <https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.14>

© 2026 The Author(s). This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

Вступ

Повномасштабна війна в Україні зумовила масштабні соціальні трансформації, одним із найбільш уразливих наслідків яких стало зростання кількості внутрішньо переміщених осіб. Вимушене переселення супроводжується комплексом тривалих стресогенних чинників, а саме: втрата житла, розрив соціальних зв'язків, зміна професійного статусу, порушення життєвих планів і відчуття невизначеності майбутнього. Тож актуальності набуває проблема збереження і відновлення психологічної стійкості ВПО як умови адаптації та психологічного благополуччя.

Аналітичні матеріали в освітньо-науковому дискурсі фіксують посилення соціально-психологічних ризиків, пов'язаних із вимушеним переміщенням, зокрема зростання потреби у підтримці адаптаційних і відновлювальних ресурсів населення в умовах війни. У сучасній психологічній науці психологічна стійкість розглядається як складний, динамічний і багатовимірний феномен, що відображає здатність особистості ефективно функціонувати в умовах стресу, відновлювати внутрішню рівновагу та зберігати життєву активність попри дію травматичних подій, бо стійкість не є вродженою чи незмінною характеристикою, а формується у процесі взаємодії особистісних ресурсів, соціального середовища та залученості до значущої діяльності.

Особливого значення у вивченні психологічної стійкості набуває ресурсний підхід, відповідно до якого подолання стресу та відновлення психологічного функціонування залежать від збереження і активізації індивідуальних та соціальних ресурсів. У працях, присвячених проблемам стресу і копінгу, підкреслюється, що в умовах тривалих криз саме діяльнісні та соціальні ресурси відіграють ключову роль у підтриманні психологічного здоров'я та відновленні адаптаційного потенціалу особистості.

У цьому контексті волонтерська діяльність постає особливою формою соціально значущої активності, що поєднує індивідуальні смисли, цінності та потребу взаємодіяти з іншими людьми, сприяє формуванню суб'єктної позиції, підвищенню відчуття контролю над життєвими обставинами та зміцненню соціальних зв'язків. В умовах війни волонтерство стало масовим важливим і соціальним феноменом, що виконує не лише допоміжну, а й психологічно підтримувальну функцію. Для внутрішньо переміщених осіб залучення до волонтерської діяльності може виконувати компенсаторну роль, частково відновлюючи втрачені соціальні ролі, відчуття значущості та належності до спільноти. Тому волонтерство доцільно розглядати не тільки формою громадянської участі, а потенційним ресурсом відновлення психологічної стійкості ВПО в умовах тривалого стресу і соціальної нестабільності.

Попри зростання кількості наукових досліджень, присвячених проблемам психологічної стійкості та волонтерської діяльності, питання їх взаємозв'язку в контексті внутрішнього переміщення в Україні залишається недостатньо систематизованим, що зумовлює актуальність теоретико-аналітичного осмислення волонтерської діяльності як ресурсу відновлення психологічної стійкості внутрішньо переміщених осіб і визначає мету статті, досягнення котрої передбачає аналіз наукових підходів до розуміння психологічної стійкості, ресурсного потенціалу особистості та психологічних механізмів впливу волонтерської діяльності на процеси адаптації та відновлення ВПО.

Методи та матеріали

У дослідженні використано теоретичні методи наукового пізнання, зокрема аналіз, систематизацію та узагальнення сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових джерел із проблем психологічної стійкості, стресу, копінгу та волонтерської діяльності. Матеріалами дослідження слугували наукові статті, монографії, аналітичні огляди та фахові публікації, присвячені проблемам внутрішнього переміщення, психологічних ресурсів і волонтерської активності в умовах соціальних криз і війни.

Результати

У сучасних психологічних дослідженнях проблема психологічної стійкості внутрішньо переміщених осіб розглядається крізь призму впливу тривалого стресу, пов'язаного з війною, вимушеним переселенням та радикальною зміною життєвих умов (Про забезпечення прав..., 2014; Бойко, 2018; Кердивар, 2025). Внутрішнє переміщення супроводжується об'єктивними втратами та глибокими психологічними наслідками, серед яких порушення відчуття безпеки, зниження суб'єктивного контролю та дестабілізація життєвих смислів. Дослідники наголошують, що переживання травматичних подій може супроводжуватися не лише негативними наслідками, але й потенціалом особистісних змін і переосмислення життєвого досвіду, що розглядається у межах концепції посттравматичного зростання (Щербій, Ляшенко, 2024).

У науковій літературі психологічна стійкість трактується здатністю особистості зберігати або відновлювати адаптивне функціонування в умовах стресу та кризових подій (Кокун, 2025; Міщенко, 2023; Стражник, 2023), що не є фіксованою рисою, а формується в процесі активної взаємодії індивіда з соціальним середовищем, життєвими обставинами та власним досвідом подолання (Титаренко, 2013). У контексті внутрішнього переміщення психологічна стійкість набуває особливої значущості, оскільки ВПО тривалий час перебувають у ситуації невизначеності, що виснажує адаптаційні ресурси особистості (Кердивар, 2025). Тож ключовим стає питання не лише збереження психологічної рівноваги, а й активного відновлення внутрішніх ресурсів, необхідних для подальшої життєвої реалізації.

Ресурсний підхід посідає центральне місце у сучасних теоріях стресу та копіngu. Здатність особистості протистояти стресу значно залежить від наявності та збереження ресурсів – особистісних, соціальних і діяльнісних (Folkman, 2010). Втрата ресурсів або неможливість їх відновлення розглядається одним із головних чинників психологічної дезадаптації в умовах тривалих криз. Ресурси не обмежуються внутрішніми характеристиками особистості, а передбачають соціальну підтримку, можливості для активної діяльності, залученість до значущих соціальних ролей та відчуття належності до спільноти (Folkman, 2010; Земляня, 2025). Саме ці ресурси зазнають найбільших втрат у процесі вимушеного переселення, що суттєво ускладнює адаптацію внутрішньо переміщених осіб (Бойко, 2018). За ресурсним підходом, психологічна стійкість розглядається результатом здатності особистості зберігати наявні ресурси й активно відновлювати або створювати нові в умовах стресу (Folkman, 2010; Кокун, 2025). Тому особливої ваги набувають форми діяльності, які поєднують індивідуальну активність і соціальну взаємодію, створюючи умови для відновлення втрачених ресурсів.

Волонтерська діяльність – це форма добровільної соціально значущої активності, що ґрунтується на цінностях альтруїзму, солідарності та громадянської відповідальності (Горінов, Драпушко, 2022; Про волонтерську діяльність, 2025). В умовах війни волонтерство набуло системного характеру і стало важливим елементом соціального функціонування українського суспільства (Цукур, 2025). Дослідження ціннісно-мотиваційної сфери волонтерів в умовах війни свідчать, що волонтерська активність часто пов'язана з прагненням до соціальної значущості, солідарності та моральної відповідальності, що посилює її психологічний ресурсний потенціал (Навротюк, Мітлош, 2025). Участь у волонтерській діяльності має позитивний вплив на емоційний стан, самооцінку та суб'єктивне відчуття життєвої значущості, переживання власної корисності, формування позитивної ідентичності та відновлення відчуття контролю над життєвими подіями (Clary, Snyder, 1999; Завадська, 2022). Особливе значення волонтерство має для осіб, які перебувають у ситуації соціальних втрат, що для ВПО може слугувати засобом інтеграції в нове соціальне середовище, відновлення соціальних зв'язків і подолання відчуття ізольованості (Бойко, 2018; Цукур, 2025). Звідси, волонтерська активність виконує не лише соціальну, а й важливу психологічну функцію.

Аналіз наукових джерел дозволяє виокремити низку психологічних механізмів, через які волонтерство сприяє відновленню психологічної стійкості внутрішньо переміщених осіб:

- активізує когнітивний компонент стійкості, сприяючи переосмисленню травматичного досвіду та формуванню нових життєвих смислів; допомога іншим дозволяє особистості перейти від пасивного переживання втрат до активної життєвої позиції (Folkman, 2010; Кокун, 2025);
- позитивно впливає на емоційний стан, знижуючи рівень психологічної напруги завдяки переживанню соціальної підтримки, емпатії та взаємної залученості; соціальні контакти у волонтерському середовищі сприяють відновленню почуття належності, що є важливим чинником психологічної стійкості (Білозерська, 2024; Завадська, 2022; Кокун, 2025; Стражник, 2023);
- сприяє відновленню поведінкового компонента стійкості завдяки включенню в структуровану, цілеспрямовану діяльність, що підсилює відчуття контролю і самоефективності (Clary, Snyder, 1999; Цукур, 2025).

За даними аналітичних матеріалів, присвячених дослідженню соціальних викликів у науково-освітній галузі в умовах війни, проблема відновлення психологічної стійкості населення, зокрема ВПО, потребує комплексного ресурсного підходу, що поєднує індивідуальні та соціальні форми активності (Аналітичний вісник, 2023). Так, волонтерська діяльність може розглядатись інтегративним ресурсом, який одночасно впливає на когнітивні, емоційні, поведінкові та соціальні складники психологічної стійкості внутрішньо переміщених осіб.

Проведений аналіз наукових джерел дозволяє висувати, що проблема відновлення психологічної стійкості ВПО виступає однією з ключових у сучасному психологічному дискурсі України. Війна та вимушене переміщення створюють умови тривалого стресу, що супроводжується втратою життєвих ресурсів, порушенням соціальних зв'язків і дестабілізацією особистісної цілісності, ускладнюючи процес психологічної адаптації ВПО (Бойко, 2018). Психологічну стійкість доцільно розглядати як динамічний, багатовимірний процес, який формується у взаємодії індивідуальних, соціальних і діяльнісних ресурсів особистості (Кокун, 2025; Міщенко, 2023; Стражник, 2023). У цьому контексті ресурсний підхід та теорії стресу і копіngu підкреслюють визначальну роль збереження та відновлення ресурсів у підтриманні психологічного благополуччя в умовах тривалих криз (Folkman, 2010).

Волонтерська діяльність може розглядатися як важливий соціально-психологічний ресурс відновлення психологічної стійкості ВПО: активізація суб'єктної позиції, формування нових життєвих смислів, посилення соціальної включеності та відновлення почуття контролю над власним життям (Завадська, 2022; Цукур, 2025).

Встановлено, що волонтерство впливає на ключові компоненти психологічної стійкості ВПО, зокрема когнітивний, емоційний, поведінковий та соціальний, а через механізми смислотворення, соціальної підтримки, включеності у структуровану діяльність сприяє відновленню адаптаційного потенціалу особистості в умовах тривалого стресу (Білозерська, Возняк, 2024; Кокун, 2025).

Висновок

Отже, волонтерська діяльність може бути концептуалізована як інтегративний ресурс відновлення психологічної стійкості внутрішньо переміщених осіб у сучасних умовах війни. Отримані теоретичні узагальнення розширюють наукові уявлення про психологічні ресурси подолання наслідків вимушеного переміщення та створюють підґрунтя для подальших емпіричних досліджень і розробки програм психологічної підтримки ВПО з урахуванням ресурсного потенціалу волонтерської діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- American Psychological Association Dictionary of Psychology.* (n.d.). <https://dictionary.apa.org/resilience>
- Аналітичний вісник у сфері освіти й науки: довідковий бюлетень. (2023). ТВОРИ. <https://doi.org/10.33407/lib.NAES.737306>
- Білозерська, С., & Возняк, О. (2024). Психологічні аспекти волонтерської діяльності. *Психологія особистості фахівця в умовах воєнного часу та поствоєнної реабілітації: Збірник матеріалів ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції*, 42–47. ЛДУВС.
- Бойко, Г. (2018). Про соціально-психологічну адаптацію внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Психосоціальна підтримка осіб з травмою війни: міжнародний досвід та українські реалії: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*, 183–184. ДонДУУ.
- Горінов, П., & Драпушко, Р. (2022). *Волонтерська діяльність в Україні: Соціально-правове дослідження*. Державний інститут сімейної та молодіжної політики. <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi72/0053001.pdf>
- Завадська, І., & Палилюцько, О. (2022). Допомога як стиль життя: Психологічні аспекти волонтерської діяльності. *Інклюзія і суспільство*, 1, 47–55. <https://journals.kpdi.in.ua/index.php/inclusion-society/article/view/10/8>
- Земляня, Ю. (2025). Механізми подолання невизначеності та формування психологічної стійкості: Теоретичний огляд. *The 9th International Conference "European Congress of Scientific Discovery"*, 121–125. Barca Academy Publishing.
- Кердивар, В., Євпак, С., & Платонов, В. (2025). Вплив війни на психологічний стан вразливих категорій внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*, 4, 101–108. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.4/15>
- Кокур, О. (2025). *Життєстійкість і резильєнтність людини в сучасному світі: Теорія, дослідження, практика*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.
- Міщенко, М. (2023). Психологічна стабільність (стійкість) в умовах війни. *Сучасна інженерія та інноваційні технології*, 2, 7–10. <https://doi.org/10.30890/2567-5273.2023-28-02-002>
- Навротюк, С., & Мітлош, А. (2025). Ціннісно-мотиваційна сфера волонтерів в умовах російсько-української війни. *Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології: Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції*, 65–67. ФОП Мажула Ю. М.
- Про волонтерську діяльність, Закон України № 3236-VI (2011, 19 квітня; редакція станом на 1 червня 2025).
- Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, Закон України № 1706-VII (2014, 22 листопада; редакція станом на 4 квітня 2025).
- Стражник, Ю. (2023). Аналіз сутності і генеза поняття «резильєнтність» у науковій літературі. *Наукові інновації та передові технології. Серія: Психологія*, 14. <https://dspace.nadpsu.edu.ua/handle/123456789/3837>
- Титаренко, Т. (2013). *Сучасна психологія особистості*. Каравела.
- Цукур, О. (2025). Потенціал волонтерської активності як чинник згуртованості українського суспільства в умовах війни. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*, 5. https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/5_2025/5_2025.pdf

Щербій, В., & Ляшенко, О. (2024). Теоретичний аналіз феномену посттравматичного зростання у зарубіжній науковій літературі. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Психологічні науки*, 24.

Clary, E. G., & Snyder, M. (1999). The motivations to volunteer: Theoretical and practical considerations. *Current Directions in Psychological Science*, 8(5), 156–159. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.00037>

Folkman, S. (Ed.). (2010). *The Oxford handbook of stress, health, and coping*. Oxford University Press.

REFERENCES

American Psychological Association Dictionary of Psychology. (n.d.). <https://dictionary.apa.org/resilience>

Analitichnyi visnyk u sferi osvity y nauky: Dovidkovyi biuleten. (2023). TVORY. <https://doi.org/10.33407/lib.NAES.737306> [in Ukrainian]

Bilozerska, S., & Vozniak, O. (2024). Psychological aspects of volunteering. *Psykhohiia osobystosti fakhivtsia v umovakh voiennoho chasu ta postvoiennoi reabilitatsii: Zbirnyk materialiv IX Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, 42–47. LDUVS. [in Ukrainian]

Boiko, H. (2018). On the socio-psychological adaptation of internally displaced persons in Ukraine. *Psykhosotsialna pidtrymka osib z travmoiu viiny: Mizhnarodnyi dosvid ta ukraïnski realii: Zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, 183–184. DonDUU. [in Ukrainian]

Clary, E. G., & Snyder, M. (1999). The motivations to volunteer: Theoretical and practical considerations. *Current Directions in Psychological Science*, 8(5), 156–159. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.00037>

Folkman, S. (Ed.). (2010). *The Oxford handbook of stress, health, and coping*. Oxford University Press.

Horinov, P., & Drapushko, R. (2022). *Volunteer activity in Ukraine: A socio-legal study*. Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky. <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi72/0053001.pdf> [in Ukrainian]

Kerdyvar, V., Yevpak, S., & Platonov, V. (2025). The impact of war on the psychological state of vulnerable categories of internally displaced persons in Ukraine. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Psykhohiia*, 4, 101–108. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.4/15> [in Ukrainian]

Kokun, O. (2025). *Human hardiness and resilience in the modern world: Theory, research, practice*. Instytut psykhohiï imeni H. S. Kostiuks NAPN Ukrainy. [in Ukrainian]

Mishchenko, M. (2023). Psychological stability (resilience) under wartime conditions. *Suchasna inzheneriia ta innovatsiini tekhnolohii*, 2, 7–10. <https://doi.org/10.30890/2567-5273.2023-28-02-002> [in Ukrainian]

Navrotiuk, S., & Mitlosh, A. (2025). The value-motivational sphere of volunteers under the conditions of the Russian-Ukrainian war. *Osobystist i suspilstvo: Metodolohiia ta praktyka suchasnoi psykhohiï: Materialy XII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, 65–67. FOP Mazhula Yu. M. [in Ukrainian]

Pro volontersku diialnist, Zakon Ukrainy № 3236-VI (2011, April 19; updated June 1, 2025). [in Ukrainian]

- Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib, Zakon Ukrainy № 1706-VII (2014, November 22; updated April 4, 2025). [in Ukrainian]
- Shcherbii, V., & Liashenko, O. (2024). Theoretical analysis of the phenomenon of post-traumatic growth in foreign scientific literature. *Naukovyi chasopys UDU imeni Mykhaila Drahomanova. Psykholohichni nauky*, 24. [in Ukrainian]
- Strazhnyk, Yu. (2023). Analysis of the essence and genesis of the concept of “resilience” in scientific literature. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Serii: Psykholohiia*, 14. <https://dspace.nadpsu.edu.ua/handle/123456789/3837> [in Ukrainian]
- Tsukur, O. (2025). The potential of volunteer activity as a factor of cohesion of Ukrainian society under war conditions. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Psykholohiia*, 5. https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/5_2025/5_2025.pdf [in Ukrainian]
- Tytarenko, T. (2013). *Modern psychology of personality*. Karavela. [in Ukrainian]
- Zavadska, I., & Palyliulko, O. (2022). Help as a lifestyle: Psychological aspects of volunteering. *Inkliuziia i suspilstvo*, 1, 47–55. <https://journals.kpdi.in.ua/index.php/inclusion-society/article/view/10/8> [in Ukrainian]
- Zemliania, Yu. (2025). Mechanisms for overcoming uncertainty and forming psychological resilience: A theoretical review. *The 9th International Conference “European Congress of Scientific Discovery”*, 121–125. Barca Academy Publishing. [in Ukrainian]

Соціальний інтелект у період війни: змістові характеристики й адаптаційний потенціал

Харченко В.^{a1}

^a Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

Анотація

У статті розглянуто психологічні змістові характеристики соціального інтелекту як важливого ресурсу адаптації особистості в умовах воєнного часу. Актуальність дослідження зумовлена глибокими соціальними та психологічними змінами, спричиненими тривалим стресом, травматичними подіями, порушенням звичних соціальних зв'язків і необхідністю функціонування в умовах постійної загрози. У роботі проаналізовано основні наукові підходи до розуміння феномену соціального інтелекту та обґрунтовано його роль у процесах емоційного розуміння, міжособистісної взаємодії, саморегуляції та використання соціальної підтримки. Показано, що соціальний інтелект виступає інтегративною психологічною характеристикою, яка поєднує соціальне сприймання, емоційну чутливість, здатність прогнозувати поведінку інших людей і гнучко реагувати на соціальні ситуації. Обґрунтовано, що в умовах війни соціальний інтелект виконує медіативну функцію між внутрішніми переживаннями особистості та її взаємодією із соціальним середовищем. Високий рівень розвитку соціального інтелекту сприяє зниженню тривожності, використанню конструктивних стратегій подолання труднощів та активізації соціальних ресурсів підтримки. Показано його значення для формування психологічної стійкості, соціальної згуртованості та громадянської активності в умовах суспільних криз. Зроблено висновок, що соціальний інтелект під час війни постає важливим індивідуальним і соціальним ресурсом збереження психічного здоров'я та колективної адаптації, а подальші дослідження мають бути спрямовані на розроблення практичних підходів до його розвитку в різних соціальних групах.

Ключові слова: соціальний інтелект; психологічна адаптація; психологічна стійкість; соціальна взаємодія; емоційна регуляція; соціальна згуртованість.

Social Intelligence during Wartime: Content Characteristics and Adaptive Potential

Kharchenko V.^{a1}

^a Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

Article type: Research article

Abstract

The article examines the psychological content characteristics of social intelligence as an important resource for individual adaptation in wartime conditions. The relevance of the study is determined by profound social and psychological transformations caused by prolonged stress, traumatic experiences, disruption of established social ties, and the need to function under constant threat. The paper analyzes major scientific approaches to understanding the phenomenon of social intelligence and substantiates its role in emotional understanding, interpersonal interaction, self-regulation, and the use of social support. Social intelligence is interpreted as an integrative psychological characteristic that combines social perception, emotional sensitivity, the ability to anticipate the behavior of others, and flexibility in responding to social situations. It is demonstrated that in wartime conditions social intelligence performs a mediating function between an individual's internal experiences and interaction with the social environment. A higher level of social intelligence contributes to reduced anxiety, the use of constructive coping strategies, and the activation of social support resources. The findings highlight its significance for the development of psychological resilience, social cohesion, and civic engagement in times of social crisis. It is concluded that in wartime realities social intelligence represents an important individual and social resource for preserving mental health and supporting collective adaptation, while further research should focus on the development of practical approaches to fostering social intelligence in different social groups.

Keywords: social intelligence; psychological adaptation; psychological resilience; social interaction; emotional regulation; social cohesion.

¹ Corresponding author

E-mail address: harchenko.v@kibit.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5486-8556>

<https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.15>

Received: 24.12.2025

Revised: 12.01.2026

Accepted: 20.01.2026

Вступ

трансформаціям, оскільки має пристосовуватись до змін: втрата безпечного середовища, нові моделі спілкування, перипетії вимушеного переселення, що вимагає мобілізації внутрішніх ресурсів і здатності ефективно взаємодіяти в соціальному середовищі. Соціальний інтелект набуває особливого значення, бо допомагає розуміти інших, будувати ефективну взаємодію, бути готовим до викликів. Високий рівень сформованості соціального інтелекту розкриває більші можливості для самореалізації, аби зберегти внутрішню рівновагу, є чинником психологічної адаптації, зменшує конфлікти. Але досі психологічні параметри соціального інтелекту за війни залишаються недостатньо вивченими, що підтверджує актуальність теми.

Методи та матеріали

Уперше поняття «соціальний інтелект» запровадив Е. Торндайк, пояснивши його здатністю ефективно взаємодіяти в міжособистісних стосунках (Любочкіна, 2017). Надалі акцентували практичний та прогностичний характер, що висвітлено в працях Г. Олпорта, П. Вернона, Р. Стернберга (Матеюк, 2021). У сучасних дослідженнях соціальний інтелект – це багатовимірна категорія, що поєднує соціальну перцепцію, адаптивність, передбачення і креативність (Старинська, 2022). Науковці зосереджуються на ролі соціального інтелекту в кризових умовах, коли потрібно зменшити рівень стресу, відчуті колективну згуртованість і емоційно відновитись. Результати напрацювань учених доводять: соціально-емоційні компетентності безпосередньо впливають на здатність долати наслідки травматичних подій.

Мета статті – проаналізувати головні параметри соціального інтелекту за війни, передусім у підтримці адаптивних можливостей індивіда.

Результати

Сучасні дослідження трактують соціальний інтелект одним з основних механізмів, який допомагає людині пристосуватись до складних і стресогенних умов, насамперед за війни – надзвичайної ситуації, що активізує індивідуальні та колективні ресурси подолання кризи. Соціальний інтелект є посередником між внутрішніми переживаннями особи та соціальною взаємодією з оточенням завдяки здатності розуміти та/ чи прогнозувати поведінку, реакції, наміри й емоції інших людей, створювати якісну міжособистісну взаємодію.

Соціальне середовище виступає водночас джерелом підтримки і потенційного конфлікту. Здатність швидко оцінити ситуацію, відповідно реагувати на емоційні сигнали оточення і регулювати власну поведінку підвищує ймовірність ефективного пристосування до нових реалій. Особливої актуальності соціальний інтелект набуває для внутрішньо переміщених осіб, військових, волонтерів і цивільного населення, постраждалого внаслідок бойових дій. Зазначені групи потребують когнітивної гнучкості та емоційної стійкості, що забезпечує соціальний інтелект. Люди з високим рівнем соціального інтелекту швидше адаптуються до змінених умов, знаходять ресурси підтримки в соціальному середовищі, формують нові зв'язки та мінімізують деструктивні реакції на стрес.

Значний внесок у дослідження адаптивної функції соціального інтелекту зробили Н. Liu та R. Boyatzis: соціальний інтелект – комплекс поведінкових компетенцій, які слід розвивати-тренувати, бо пристосовують до стресу через механізми емоційного відновлення, а не тільки тимчасового уникнення чи приглушення стресових стимулів (Liu, Boyatzis, 2021). Соціальний інтелект сприяє переходу від стану виснаження до психофізіологічного оновлення, що актуально за війни. Завдяки розвинутим емоційно-соціальним компетенціям індивід здатний самостійно відновлюватись після емоційних потрясінь, бути джерелом позитивного емоційного впливу для соціального оточення – емоційно заражати: у соціальних групах емоційний стан одного / кількох учасників поширюється на інших, отже, особи з високим рівнем соціального інтелекту можуть активно знижувати рівень колективного стресу. Емпатія та емоційна стабільність, здатність до конструктивної міжособистісної взаємодії та

відновлення виступають чинниками психологічної стійкості окремого індивіда і передумовою соціальної згуртованості. Відтак, соціальний інтелект – багатовимірний резерв, який успішно адаптує особу до екстремальних умов.

Соціальний інтелект безпосередньо корелює зі здатністю долати труднощі, рівнем психологічної стійкості, зменшенням впливу травматичних подій, оскільки, за результатами досліджень І. Лядського, Н. Кононець та І. Сенько, він не лише регулює міжособистісні взаємини, а постає адаптивним чинником у кризових умовах. Провівши емпіричне дослідження у студентському середовищі, науковці виявили помірну і статистично значущу кореляцію між трьома компонентами соціального інтелекту (соціальна обробка інформації, соціальні навички й соціальна обізнаність) і рівнем патріотизму (Лядський та ін., 2022). Розвинений соціальний інтелект – волонтерство, патріотизм і активна громадська діяльність під час війни. Людина адаптується до нових умов завдяки усвідомленню себе частиною спільноти, яка бореться за незалежність, підтримує оточення та відчуває солідарність, долучається до соціальної діяльності, знижуючи відчуття безпорадності й рівень тривожності, підвищуючи самооцінку, посилюючи відчуття контролю над ситуацією.

Волонтерство і підтримка Збройних Сил України, поширення проукраїнського інформаційного контенту в соцмережах – не тільки патріотичні прояви, а докази соціальної зрілості (високий рівень емпатії, емоційної чутливості, здатності до соціального прогнозування). Тому соціальний інтелект – ресурс психологічної стійкості за тривалого соціального стресу (війна).

Теоретичний аналіз проблематики дозволив розробити та провести авторське емпіричне дослідження. Вибірка – 125 респондентів різного віку, які мають досвід, пов'язаний з війною, серед яких переважно жінки.

Місце проживання

125 відповідей

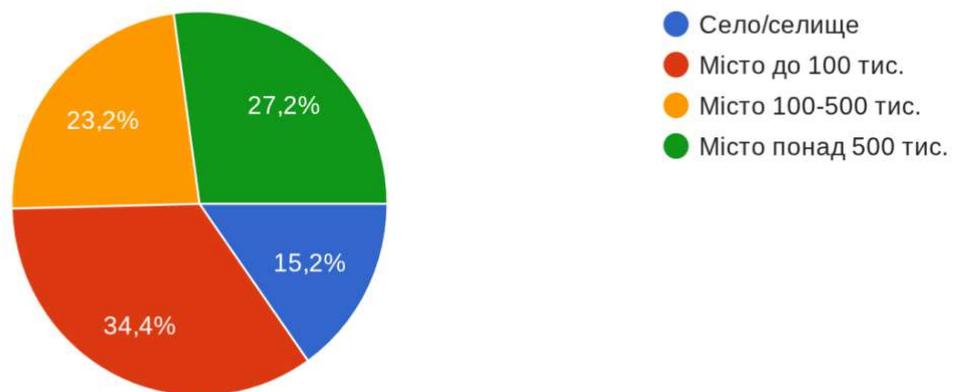

Рисунок 1. Місце проживання респондентів

Як ви оцінюєте свій емоційний стан у найскладніші моменти війни (1 – зовсім не було емоційної стабільності, 5 – зберігав(ла) контроль):

125 відповідей

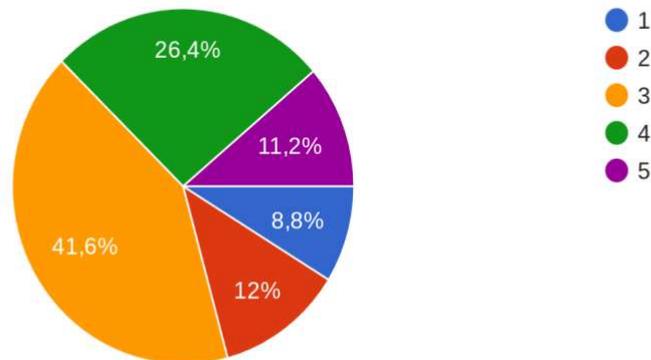

Рисунок 2. Емоційний стан у найскладніші моменти війни

Респонденти – мешканці сіл і міст (можна оцінити соціальний інтелект і адаптаційні можливості у різних соціальних контекстах), які були змушені покинути свої домівки, а значна частина має досвід прямого впливу бойових дій. Половина респондентів почували труднощі з емоційною стабільністю, однак більшість зберігала певний рівень контролю (Рис.1, Рис.2). Доречно зазначити, що спостерігається високий рівень соціальної взаємодії з незнайомими людьми та значне зростання здатності розуміти емоції інших. Небагато респондентів звертались до психологів, хоча більшість відзначає частішу рефлексію над власними діями у спілкуванні. Вибірка є репрезентативною для дослідження соціального інтелекту за війни. Запропонована Дж. Гілфордом і О. Салліваном оцінка ґрунтується на тлумаченні соціального інтелекту здатністю розуміти поведінку, емоції, реакції та наміри інших.

Після підрахунку відповідей на кожну ситуацію було визначено відсоток опитаних, які обрали соціально компетентну відповідь. 24 ситуації охоплювали вербальні та невербальні аспекти соціальної взаємодії, реакцію на конфлікти, емоційну чутливість і емоційне розуміння. Найвищий рівень оптимальних відповідей зафіксовано в таких ситуаціях: «Запізнився на важливу зустріч – попросити вибачити» (91,2%); «Студент отримав низький бал – попросити пояснити» (89%), «Забув обіцянку – перепросити» (95%). Натомість найменше впоралися із такими завданнями; «Хтось випадково штовхнув у черзі – посміхнутись» (14%), «Людину не запросили на святкування – спитати причину» (18%), «Хтось дивиться в телефон – дискомфорт» (30%), «Швидко пройшла знайома – не хотіла говорити» (30%). На основі кількісних результатів окреслено три рівні соціального інтелекту:

- 0-10 балів – низький рівень соціального інтелекту;
- 11-17 балів – середній рівень;
- 18-24 бали – високий рівень.

Для підрахунку кількості респондентів у кожній категорії використано функцію COUNTIFS (Рис.3):

- низький рівень соціального інтелекту – 35 осіб;
- середній рівень соціального інтелекту – 89 осіб;
- високий рівень соціального інтелекту – 1 особа.

Набрані бали

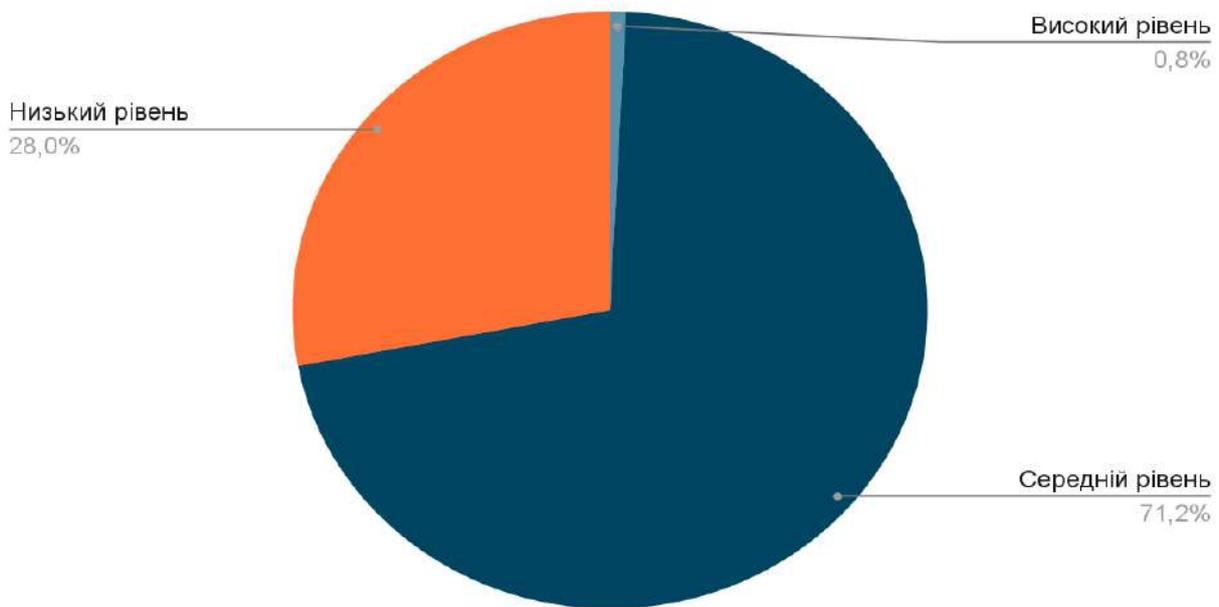

Рисунок 3. Рівень соціального інтелекту (методика Дж. Гілфорд і О. Салліван).

Більшість респондентів (71,2%) має середній рівень соціального інтелекту (сформовані, але не надто виражені соціальні навички); низький рівень – 28% опитаних (труднощі в емпатійних реакціях, у розумінні соціальних сигналів, виборі соціально прийнятих норм поведінки); лише 1 особа (менше 1%) володіє високим рівнем соціального інтелекту, набравши понад 18 балів.

Тож більшості властивий достатній рівень соціальної чутливості, але доцільно розвивати навички соціальної взаємодії у ситуаціях, пов'язаних із конфліктами, невербальною комунікацією, емоційним дискомфортом, що вказує на прогалини у розумінні соціальних норм або емоційних сигналів – значущих компонентів соціального інтелекту. Низький відсоток оптимальних відповідей у ситуаціях, пов'язаних із ненавмисним порушенням меж, ігноруванням / соціальним виключенням, викриває потребу розвивати емоційну чутливість і соціальне передбачення. Рівень соціального інтелекту респондентів є переважно середнім, із наявністю групи ризику, що потребує цілеспрямованої психолого-педагогічної підтримки.

За методикою діагностики рівня соціально-психологічної адаптації (К. Роджерс – Р. Даймонд), на основі сумарних балів окреслено три категорії соціально-психологічної адаптації опитаних:

- високий рівень адаптації – 24-60 балів – 6 респондентів;
- середній рівень адаптації – 61-90 балів – 86 досліджуваних;
- низький рівень адаптації – 91-120 балів – 33 особи.

Підрахунок кількості респондентів здійснено за допомогою функції COUNTIFS у Google таблицях (Рис.4).

Набрані бали

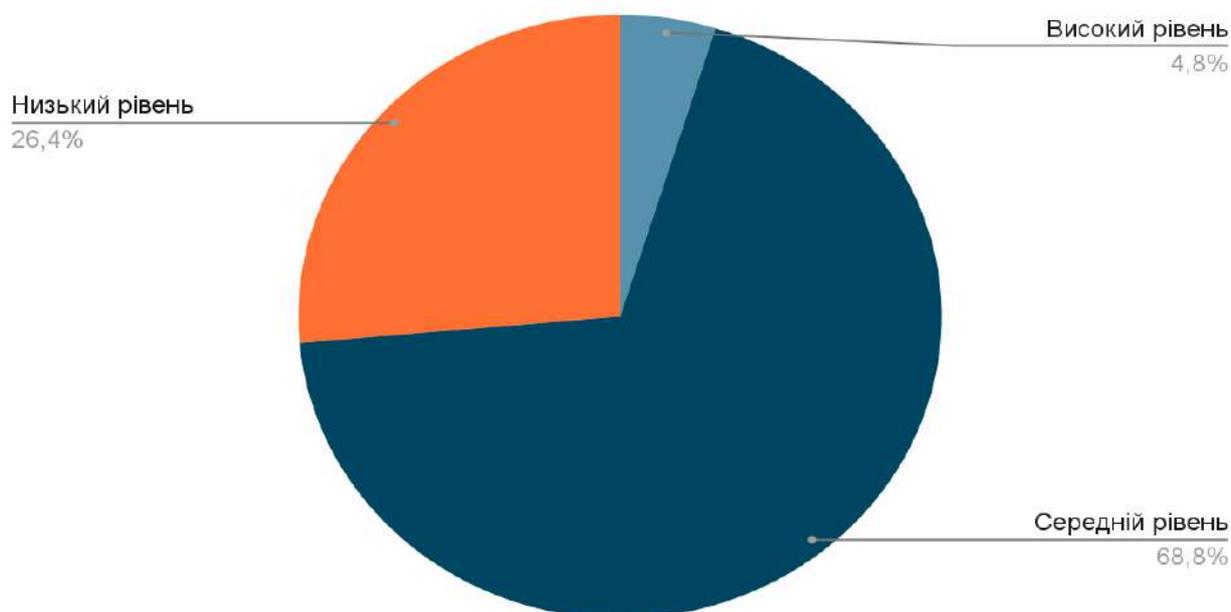

Рисунок 4. Рівень соціально-психологічної адаптації за методикою К. Роджерса – Р. Даймонда.

Більшості респондентів (68,8 %) притаманний середній рівень соціально-психологічної адаптації (стабільний стан соціальної інтеграції, пристосування до соціальних умов, хоча з певними труднощами). Опитані з низьким рівнем адаптації (26,4%) потребують посиленої уваги (значні проблеми у спілкуванні, прийнятті змін, емоційному комфорті в соціальних ситуаціях). Особи з високим рівнем адаптації (4,8%) – соціально стійкі й добре адаптовані.

Опитувальник Тромсе охопив головні компоненти соціального інтелекту (20 тверджень). Показники засвідчили достатньо високий рівень соціального інтелекту в середньому, але значення стандартного відхилення вказує на помірну варіативність у відповідях, відмінність між окремими респондентами:

- середній бал – 72,22 бали;
- мінімальний бал – 38 балів;
- максимальний бал – 92 бали;

стандартне відхилення – 9,07 балів.

Виокремлено три рівні соціального інтелекту за сумарним балом (Табл.1).

Таблиця 1

Рівень соціального інтелекту за опитувальником Тромсе

Рівень соціального інтелекту	Діапазон балів	Характеристика
Високий	76-100	Розвинена емпатія, комунікативність, гнучкість у соціальних ситуаціях.
Середній	61-75	Наявність базових соціальних навичок, іноді труднощі з інтерпретацією загальних соціальних сигналів.

Низький	до 60	Можливі труднощі в розумінні інших, зниження емоційної чутливості або уникнення емоційних контактів.
---------	-------	--

Тож, попри стресові умови війни, значна кількість респондентів зберігає адаптивні соціальні механізми, вмiє взаємодiяти з оточенням, адекватно реагувати на соціальні виклики. Але респондентам із низьким рівнем соціального інтелекту необхідна цілеспрямована психологічна підтримка, щоб розвивати соціальну чутливість і комунікативні компетентності, особливо за постійного стресу. Орієнтовний розподіл респондентів – на діаграмі (Рис.5).

Набрані бали

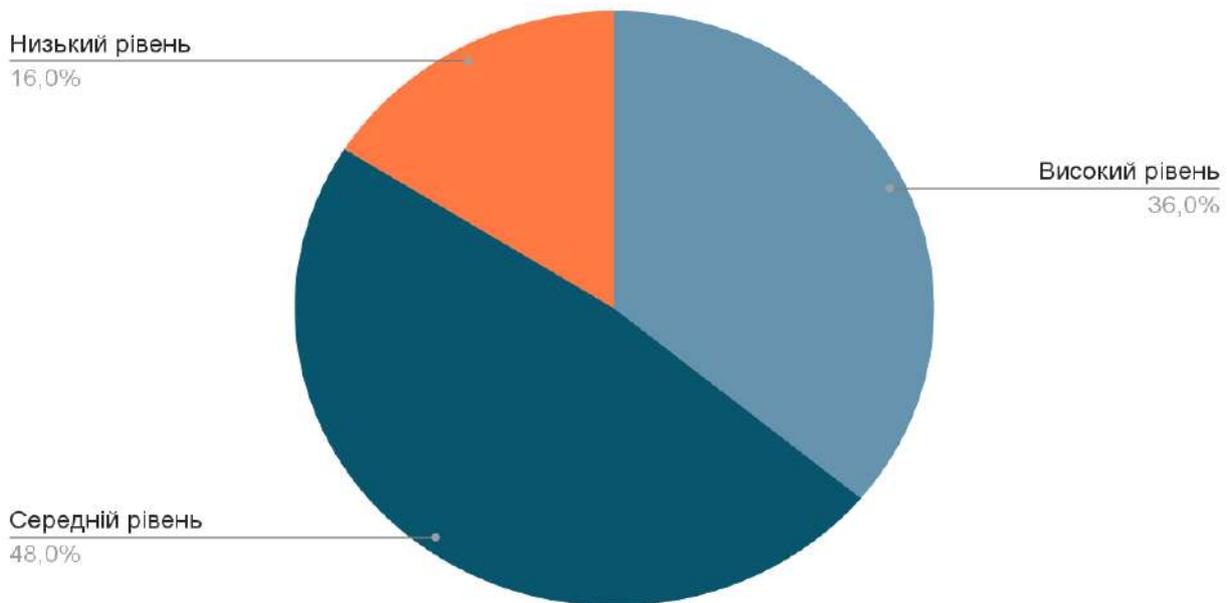

Рисунок 5. Рівень соціального інтелекту за опитувальником Тромсе

Три методики засвідчують перевагу середнього рівня соціального інтелекту й адаптації, що вказує на збереження базових соціальних навичок навіть у стресових умовах війни.

Для перевірки взаємозв'язку між показниками методик проведено кореляційний аналіз за коефіцієнтом Пірсона. Отримано позитивні кореляції середньої сили ($r = 0,42-0,58$; $p < 0,01$) між результатами тестів соціального інтелекту і рівнем соціально-психологічної адаптації, що підтверджує їхній взаємозв'язок за війни.

Методика Тромсе виявила вищий рівень соціального інтелекту, ніж ситуаційна методика, бо TSIS орієнтована на самооцінку соціальних здібностей, а ситуаційний опитувальник оцінює реальне розуміння соціально-компетентної поведінки, що потребує емпатійного розуміння і глибшої рефлексії.

Методика Роджерса – Даймонда показала результат близький до методики Гілфорда – Саллівана за пропорцією низького та середнього рівнів, тобто наявний взаємозв'язок між рівнем адаптації та соціальним інтелектом.

В усіх методиках виявлено суттєвий відсоток респондентів із низькими показниками (20-30%), що доводить потребу психологічної інтервенції та розвитку соціально-комунікативних навичок, передусім у кризових ситуаціях.

Для кількісної оцінки рівня травматичного впливу створено індекс травмованості, значення розраховувалось на основі відповідей респондентів щодо перебування у зоні бойових

дій, переживання обстрілів та окупації, втрати близьких, майна, вимушеного переселення, кількості епізодів пережитих подій.

За підсумковими балами вибірка розділена на 2 групи:

1. учасники, які зазнали більшого впливу війни (n=63);
2. учасники, які зазнали меншого впливу війни або не мали безпосереднього контакту з найбільш травмуючими подіями (n=62).

Результати опитування респондентів за методикою Гілфорда – Саллівана доводять: високий рівень соціального інтелекту частіше зустрічається у менш травмованих (22,6%), ніж у більш травмованих (12,7%). Тому сильний стрес і негативний досвід знижують здатність швидко і точно інтерпретувати соціальні сигнали. Середній рівень у двох групах майже однаковий, тож базові соціальні навички залишаються відносно стабільними незалежно від впливу війни. Низький рівень частіше зустрічається у більш травмованих осіб (30,2% – 16,1%), підтверджуючи негативний вплив кризових подій на соціальну адаптивність і емоційно-когнітивну сферу (Табл.2).

Таблиця 2

Рівень соціального інтелекту за методикою Гілфорда – Саллівана

Рівень соціального інтелекту	Більш травмована група	Менш травмована група
Високий	8 осіб (12,7%)	14 осіб (22,6%)
Середній	36 осіб (57,1%)	38 осіб (61,3%)
Низький	19 осіб (30,2 %)	10 осіб (16,1%)

За методикою Роджерса – Даймонда (Табл.3), у менш травмованих учасників рівень соціально-психологічної адаптації значно вищий, ніж у більш травмованих. У групі менш травмованих втричі більше респондентів із високим рівнем адаптації (35,5% – 12,7%). Частка опитаних із низьким рівнем адаптації у більш травмованих майже у 3,3 рази вища (31,7% – 9,7%).

Таблиця 3

Рівень соціального інтелекту за методикою Роджерса – Даймонда

Рівень адаптації	Більш травмована група	Менш травмована група
Високий	8 осіб (12,7%)	22 осіб (35,5%)
Середній	35 осіб (55,6%)	34 осіб (54,8%)
Низький	20 осіб (31,7 %)	6 осіб (9,7%)

Пов'язаний з війною травматичний досвід негативно впливає на соціально-психологічну адаптацію, знижує рівень прийняття себе та інших, соціальну гнучкість і стійкість до стресу. Для порівняння середніх показників соціально-психологічної адаптації у групах застосовано t-тест Стьюдента для незалежних вибірок. Різниця – статистично значуща: $t = -3,79$, $df \approx 122$, $p < 0,001$: менш травмована група має значно вищий рівень адаптації щодо більш травмованої.

Аналіз результатів за опитувальником Тромсе (Табл.4) показав: у більш травмованій групі середній рівень соціального інтелекту домінує, однак відсоток респондентів із низьким рівнем значно вищий за менш травмовану групу. Учасники, які мали менш травмований досвід, мають високий рівень соціального інтелекту (29% – 15.9%).

Таблиця 4

Рівень соціального інтелекту у досліджуваних групах за методикою Тромсе

Рівень соціального інтелекту	Більш травмована група	Менш травмована група
Високий	10 осіб (15,9%)	18 осіб (29%)
Середній	36 осіб (57,1%)	35 осіб (56,5%)
Низький	17 осіб (27%)	9 осіб (14,5%)

Соціальний інтелект в умовах війни знижується (більше низьких результатів у травмованій групі). Психотравмуючі події впливають не тільки на емоційний стан, а й на когнітивно-поведінкові аспекти соціальної взаємодії.

Середній рівень соціального інтелекту і соціально-психологічної адаптації переважає з-поміж респондентів, попри вплив стресових чинників війни. Значна частина учасників має низькі показники, тобто є групи ризику, що потребують цілеспрямовану психологічну підтримку. Аналіз розподілу за ступенем травматичного впливу підкреслив негативний вплив психотравмуючих подій на соціальні навички та емоційну стійкість, адже більш травмовані особи мають нижчий рівень соціального інтелекту й адаптації. Результати підтверджують необхідність розвивати соціально-комунікативні компетенції та психологічну допомогу за кризових умов.

Отже, соціальний інтелект – не тільки засіб ефективної комунікації, він допомагає індивіду знаходити сенс у кризових умовах, зберігати мотивацію, трансформувати тривогу в соціально корисну діяльність, контролювати емоції. Люди з розвиненим соціальним інтелектом мають нижчий рівень тривожності та депресивних станів, оскільки більше покладаються на конструктивні стратегії подолання, активніше використовуючи підтримку оточення.

Висновок

Соціальний інтелект у контексті воєнних реалій – індивідуальний ресурс і важливий чинник колективної адаптації, що забезпечує психічне здоров'я та сприяє відновленню життєвих сил, побудові нової соціальної ідентичності за нових умов, підвищує здатність до саморегуляції, значно зменшує негативні психологічні наслідки війни. Подальші студіювання варто зосередити на практичних методиках розвитку соціального інтелекту у групах, постраждалих через війну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бех, І. Д. (2022). Психологічна стійкість особистості в умовах воєнного стану. *Психологія і суспільство*, 2, 5–14.
- Бочелюк, В. Й., & Бочелюк, В. В. (2022). Соціальний інтелект як ресурс колективної адаптації в умовах суспільної кризи. *Теорія і практика сучасної психології*, 4, 9–15.
- Дуткевич, Т. В. (2021). Соціально-психологічні механізми адаптації особистості до кризових ситуацій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*, 3, 18–25.
- Кокур, О. М. (2022). Психологічна допомога особистості в умовах збройного конфлікту. *Вісник НАПН України*, 4, 23–31.
- Любочкіна, Г. (2017). Розуміння соціального інтелекту в науці. *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*, 884, 52–58.
- Лядський, І. К., Кононець, Н. В., & Сенько, І. М. (2022). Management of social intelligence in the context of developing citizen's patriotism. *Економіка, підприємництво, менеджмент*, 9(2), 44–52.
- Максименко, С. Д., & Карамушка, Л. М. (2022). Психічне здоров'я особистості в умовах війни: теоретичний аналіз. *Актуальні проблеми психології*, 1(18), 3–12.

- Матеюк, О., & Суходоля, Ю. (2021). Соціальний інтелект: психологічний феномен та теоретична проблема. *Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки*, 11, 113–123.
- Москалець, В. П. (2021). Емоційний та соціальний інтелект як чинники ефективної міжособистісної взаємодії. *Психологія особистості*, 1(12), 55–63.
- Панок, В. Г. (2022). Психологічна служба в умовах війни: виклики та ресурси підтримки населення. *Практична психологія та соціальна робота*, 3, 3–10.
- Савчин, М. В. (2022). Психологічні ресурси особистості в умовах травматичного досвіду війни. *Психологічний часопис*, 8(5), 34–42.
- Старинська, О. (2022). Проблема психологічної сутності понять «соціальний інтелект» та «емоційний інтелект»: науковий дискурс. *Наукові праці МАУП. Психологія*, 3(56), 40–44.
- Титаренко, Т. М. (2021). Життєстійкість особистості: психологічні ресурси в умовах соціальної нестабільності. *Проблеми сучасної психології*, 2(22), 7–16.
- Хомуленко, Т. Б. (2021). Роль соціального інтелекту у формуванні психологічної безпеки особистості. *Габітус*, 24, 112–118.
- Filges, T. (2022). Management of social intelligence in the context of developing resilience. *Economics, Entrepreneurship, Management*.
- Liu, H., & Boyatzis, R. E. (2021). Focusing on resilience and renewal from stress: The role of emotional and social intelligence competencies. *Frontiers in Psychology*.
- Mayer, J. D., & Caruso, D. R. (2021). The ability model of emotional intelligence: Principles and updates. *Emotion Review*, 13(4), 255–266.
- OECD. (2021). *Beyond academic learning: First results from the Survey of Social and Emotional Skills*. OECD Publishing.
- Salovey, P., & Grewal, D. (2021). Emotional intelligence and the regulation of emotion in social contexts. *Current Directions in Psychological Science*, 30(5), 359–365.
- Ungar, M. (2021). *Multisystemic resilience: Adaptation and transformation in contexts of change*. Oxford University Press.

REFERENCES

- Bekh, I. D. (2022). Psykholohichna stiiikist osobystosti v umovakh voiennoho stanu. *Psykhologhiia i suspilstvo*, 2, 5–14. [in Ukrainian]
- Bocheliuk, V. Y., & Bocheliuk, V. V. (2022). Sotsialnyi intelekt yak resurs kolektyvnoi adaptatsii v umovakh suspilnoi kryzy. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*, 4, 9–15. [in Ukrainian]
- Dutkevych, T. V. (2021). Sotsialno-psykholohichni mekhanizmy adaptatsii osobystosti do kryzovykh sytuatsii. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky*, 3, 18–25. [in Ukrainian]
- Filges, T. (2022). Management of social intelligence in the context of developing resilience. *Economics, Entrepreneurship, Management*.
- Khomulenko, T. B. (2021). Rol sotsialnoho intelektu u formuvanni psykholohichnoi bezpeky osobystosti. *Habitus*, 24, 112–118. [in Ukrainian]
- Kokun, O. M. (2022). Psykholohichna dopomoha osobystosti v umovakh zbroinoho konfliktu. *Visnyk NAPN Ukrainy*, 4, 23–31. [in Ukrainian]
- Liadskyi, I. K., Kononets, N. V., & Senko, I. M. (2022). Management of social intelligence in the context of developing citizen's patriotism. *Ekonomika, pidpriemnytstvo, menedzhment*, 9(2), 44–52. [in Ukrainian]
- Liu, H., & Boyatzis, R. E. (2021). Focusing on resilience and renewal from stress: The role of emotional and social intelligence competencies. *Frontiers in Psychology*.
- Liubochkina, H. (2017). Rozuminnia sotsialnoho intelektu v nautsi. *Visnyk NU "Lvivska politekhnika"*. Serii: Yurydychni nauky, 884, 52–58. [in Ukrainian]
- Maksymenko, S. D., & Karamushka, L. M. (2022). Psykhichne zdorovia osobystosti v umovakh viiny: Teoretychnyi analiz. *Aktualni problemy psykholohii*, 1(18), 3–12. [in Ukrainian]

- Mateiuk, O., & Sukhodolia, Yu. (2021). Sotsialnyi intelekt: Psykholohichniy fenomen ta teoretychna problema. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky*, 11, 113–123. [in Ukrainian]
- Mayer, J. D., & Caruso, D. R. (2021). The ability model of emotional intelligence: Principles and updates. *Emotion Review*, 13(4), 255–266.
- Moskalets, V. P. (2021). Emotsiinyi ta sotsialnyi intelekt yak chynnyky efektyvnoi mizhosobystisnoi vzaiemodii. *Psykholohiia osobystosti*, 1(12), 55–63. [in Ukrainian]
- OECD. (2021). *Beyond academic learning: First results from the Survey of Social and Emotional Skills*. OECD Publishing.
- Panok, V. H. (2022). Psykholohichna sluzhba v umovakh viiny: Vyklyky ta resursy pidtrymky naseleння. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*, 3, 3–10. [in Ukrainian]
- Salovey, P., & Grewal, D. (2021). Emotional intelligence and the regulation of emotion in social contexts. *Current Directions in Psychological Science*, 30(5), 359–365.
- Savchyn, M. V. (2022). Psykholohichni resursy osobystosti v umovakh travmatychnoho dosvidu viiny. *Psykholohichniy chasopys*, 8(5), 34–42. [in Ukrainian]
- Starynska, O. (2022). Problema psykholohichnoi sutnosti poniat “sotsialnyi intelekt” ta “emotsiinyi intelekt”: Naukovyi dyskurs. *Naukovi pratsi MAUP. Psykholohiia*, 3(56), 40–44. [in Ukrainian]
- Tytarenko, T. M. (2021). Zhyttiistiikist osobystosti: Psykholohichni resursy v umovakh sotsialnoi nestabilnosti. *Problemy suchasnoi psykholohii*, 2(22), 7–16. [in Ukrainian]
- Ungar, M. (2021). *Multisystemic resilience: Adaptation and transformation in contexts of change*. Oxford University Press.

Духовний потенціал особистості як чинник формування довіри та подолання співзалежності у сучасному соціокультурному просторі

Шелестова О.^{a1}, Козак О.^a

^a Херсонський державний університет, Україна

Анотація

У статті здійснено теоретико-психологічний аналіз духовного потенціалу особистості як важливого ресурсу формування міжособистісної довіри в умовах сучасних соціокультурних трансформацій. Актуальність дослідження зумовлена зростанням невизначеності соціального середовища, кризами ідентичності та ослабленням довіри у міжособистісних і суспільних взаєминах. У роботі розглянуто роль духовного розвитку особистості у формуванні здатності протистояти інтолерантності до невизначеності, а також у переосмисленні соціальних очікувань і життєвих смислів. Особливу увагу приділено феномену співзалежності, що інтерпретується як деструктивний тип міжособистісних відносин, пов'язаний із порушенням особистісних меж і викривленням механізмів довіри. Обґрунтовано, що актуалізація внутрішніх механізмів трансценденції, рефлексії та децентрації сприяє подоланню кризових переживань, розвитку відповідального ставлення до соціальної взаємодії та зміцненню міжособистісної довіри. Показано, що духовний потенціал особистості пов'язаний із формуванням ціннісних орієнтацій, здатністю до емпатії, прийняттям невизначеності та готовністю до конструктивної взаємодії в соціумі. Зроблено висновок, що розвиток духовного потенціалу є важливим чинником зміцнення довіри в міжособистісних відносинах і суспільних інститутах та сприяє активізації громадянської відповідальності. Подальші дослідження мають бути спрямовані на вивчення психологічних механізмів розвитку духовного потенціалу та його ролі у подоланні кризових станів особистості.

Ключові слова: духовний потенціал; міжособистісна довіра; інтолерантність до невизначеності; співзалежність; трансценденція; рефлексія.

The Spiritual Potential of Personality as a Factor in Forming Trust and Overcoming Codependency in the Modern Socio-Cultural Space

Shelestova O.^{a1}, Kozak O.^a

^a Kherson State University, Ukraine

Article type: Review article

Abstract

The article provides a theoretical and psychological analysis of the spiritual potential of personality as an important resource for the formation of interpersonal trust in the context of contemporary socio-cultural transformations. The relevance of the study is determined by the growing uncertainty of the social environment, identity crises, and the weakening of trust in interpersonal and social relations. The paper examines the role of spiritual development in an individual's ability to cope with intolerance to uncertainty and to reconsider social expectations and life meanings. Particular attention is given to the phenomenon of codependency, interpreted as a destructive type of interpersonal relationship associated with distorted trust mechanisms and the violation of personal boundaries. It is substantiated that the activation of internal mechanisms of transcendence, reflection, and deceneration contributes to overcoming crisis experiences, developing responsible attitudes toward social interaction, and strengthening interpersonal trust. The study shows that the spiritual potential of personality is closely related to value orientations, empathy, acceptance of uncertainty, and readiness for constructive interaction within society. It is concluded that the development of spiritual potential is an important factor in strengthening trust both in interpersonal relationships and in social institutions, while also promoting civic responsibility. Further research should focus on the psychological mechanisms of developing spiritual potential and its role in overcoming personal crisis states.

Keywords: spiritual potential; interpersonal trust; intolerance to uncertainty; codependency; transcendence; reflection.

¹ Corresponding author

E-mail address: oshelestova@ksu.ks.ua

ORCID: Shelestova <https://orcid.org/0000-0001-6873-421X>

Kozak <https://orcid.org/0009-0003-6853-1836>

<https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.16>

How to cite this article: Shelestova, O. & Kozak, O. (2026). The spiritual potential of personality as a factor in forming trust and overcoming codependency in the modern socio-cultural space. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 54(1), 153-159. <https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.16>

© 2026 The Author(s). This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

Received: 02.12.2025

Revised: 18.12.2025

Accepted: 23.12.2025

Вступ

Сучасний соціокультурний простір перебуває у стані постійної трансформації, що супроводжується глобальною нестабільністю, ціннісним різноманіттям і критично високим рівнем екзистенційної невизначеності. Тож особистість постає перед складним вибором: як зберегти власну цілісність, не замикаючись у внутрішній ізоляції, та як будувати міжособистісні стосунки, що базуються на автентичній довірі, а не на страху самотності. Одним із найбільш деструктивних феноменів, який перешкоджає гармонійному розвитку сучасної людини, є співзалежність. Якщо протягом десятиліть цей стан розглядався переважно в межах вузької адиктології супутнім елементом хімічних залежностей, то сьогодні психологічна наука інтерпретує його значно ширше – як глибоку травму ідентичності та системний «розлад любові». Співзалежна особистість «розчиняється» в іншій особі, намагаючись через тотальний контроль, емоційне злиття чи жертвну опіку вгамувати внутрішній дефіцит сенсу і хронічну відсутність почуття безпеки.

Актуальність дослідження цього явища зумовлена специфікою сучасних соціальних викликів, де межа між турботою та маніпуляцією стає дедалі тоншою. Особливої ваги проблема набуває в контексті духовних практик і релігійного світогляду, які глибоко інтегровані в українську культуру. Так, у християнському соціокультурному середовищі існує специфічний та вкрай небезпечний ризик «сакралізації» співзалежних паттернів поведінки. Патологічне самозречення, хронічне ігнорування власних потреб, невміння вибудовувати здорові психологічні межі та пасивне терпіння деструктивних стосунків часто помилково видаються за вищі духовні чесноти – істинне смирення, християнську жертвність чи «несіння власного хреста». Зазначена підміна понять не лише деформує психіку індивіда, зумовлюючи емоційне вигорання і втрату суб'єктності, а й нівелює саму суть духовного розвитку як шляху до внутрішньої свободи та відповідальності.

Тому виникає гостра потреба переосмислити роль духовного потенціалу особистості, що має розглядатися не статичним набором моральних догм, а динамічним психологічним ресурсом трансформації, що дозволяє людині вийти з «кривого дзеркала» співзалежних стосунків до зрілої міжособистісної довіри. Духовний потенціал виступає тим фундаментом, на якому базується здатність до трансценденції – виходу за межі власних дефіцитарних станів заради створення здорових, автономних зв'язків. Формування такої довіри є критично важливим для ментального здоров'я окремого індивіда і стабілізації всього суспільства, оскільки саме вільна від залежностей особистість здатна до свідомої громадянської активності та конструктивної співпраці в умовах кризи. Тому дослідження духовних чинників подолання співзалежності стає стратегічним завданням сучасної практичної психології та антропології.

Метою статті є теоретичне обґрунтування духовного потенціалу як провідного чинника формування довіри та виявлення механізмів подолання співзалежності як «розладу любові».

Методи і матеріали

Духовний потенціал – не статичний набір знань або моральних догм, а динамічна сила самоздійснення, що реалізується через механізм *трансценденції* (здатності особистості виходити за межі власних егоцентричних імпульсів та дефіцитарних потреб). У контексті подолання співзалежності духовність виступає внутрішнім фільтром, що трансформує екзистенційну тривогу і страх перед майбутнім у відповідальне прийняття буття. На думку С. Максименко та Т. Титаренко, цілісність особистості безпосередньо залежить від її здатності зберігати внутрішній стрижень у ситуаціях соціальної турбулентності (Максименко, 2011; Титаренко, 2013), де чільним механізмом постає *децентрація*, що дозволяє індивіду змістити фокус із тотального контролю над об'єктом прив'язаності на визнання суверенності іншої людини. На відміну від співзалежного злиття, де «Я» розчиняється в «Іншому», духовна зрілість сприяє розвитку автономії, створюючи підґрунтя для формування *довіри до світу*, яка

базується не на маніпулятивних очікуваннях, а на базовій впевненості у цінності власного буття

Варто окреслити співзалежність як «розлад любові» у психологічному та богословському вимірах. У межах системного підходу співзалежність розглядається деструктивною моделлю ідентифікації, що виникає внаслідок глибокої реляційної травми. Дж. Бредшоу та М. Бітті описують цей стан як «втрату власного Я», де зовнішній контроль стає сурогатом внутрішньої цілісності (Бітті, 2018; Бредшоу, 2023). Х. Хесус, Д. Цибенберг, Ж. Нативідаде сфокусувалися на розробці інструменту для вимірювання співзалежності в романтичних стосунках, та проаналізували динаміку зміщення уваги з себе на іншого та ірраціональні переконання, що лежать в основі «залежності від стосунків». Автори підкреслюють зв'язок між тривожною прив'язаністю та деформацією емоційної турботи, що часто плутають із глибокою любов'ю. (Jesus, D., Zibenberg, D., et al. 2025). Л. Покорний поєднав теологічну мудрість із сучасною біомединою наукою, використовуючи змішані методи та досліджував психонейроімуннологічні механізми, що пов'язують релігійні стилі подолання з біомаркерами запалення, використовуючи августинську теологічну основу *caritas* (впорядкованого кохання) та *cupiditas* (невпорядкованого кохання). Керуючись теорією квантової психонейроімунотеології (QPNIT). (Pokorny, 2026). М. Внук підтвердив, непрямий вплив духовних труднощів на задоволеність життям через духовне зростання та надію, та задоволеністю життям у співзалежних осіб. (Wnuk 2022). Т.Р. Байерли, П.С. Холл, К.Дж. Едвардс запропонували психологічне обґрунтування концепції «іншоцентрованості» як здорової альтернативи співзалежності, дослідження базувалося на біблійному ідеалі з послання до Филип'ян 2:3 та пропонує емпіричну шкалу для розрізнення патологічної самопожертви та зрілої християнської любові. (Byerly, T. R., Hill, P. C., & Edwards, K. J. 2022). З. Хапп та інші проаналізували вплив співзалежності на якість спільного подолання стресу в парах. За допомогою моделювання структурними рівняннями автори довели, що співзалежні установки посилюють негативні форми копінгу та значно знижують задоволеність життям обох партнерів. (Happ, Z., Bodó-Varga, Z., Bandi, S. A., Kiss, E. C., Nagy, L., & Csókási, K. 2022). Християнсько-антропологічний вимір дозволяє поглибити аналіз, трактуючи співзалежність формою ментального «ідолопоклонства»: об'єкт залежності посідає місце Абсолюту, що неминуче призводить до розмивання істинної ідентичності особистості. Справжня духовна зрілість передбачає глибоку рефлексію та усвідомлення буттєвої єдності, де любов – вільний дар, а не засіб для вгамування внутрішнього болю. Важливим етапом подолання «розладу любові» є деконструкція псевдодуховних установок. Сакралізація патологічного самозречення, що часто видається за «християнське терпіння», насправді виступає регресивним механізмом захисту. Як підкреслюють Г. Клауд та Дж. Таунсенд, встановлення здорових особистісних меж є не лише психологічною потребою, а й духовною відповідальністю людини за своє життя (Клауд, Таунсенд, 2018).

Доречно викоремити механізми формування довіри та соціальної адаптації. Духовний потенціал особистості безпосередньо впливає на когнітивно-емоційні стратегії поведінки, знижує рівень інтолерантності до невизначеності, дозволяючи індивіду зберігати стабільність у кризових умовах війни та соціальних трансформацій. Дослідження О. Лазорко та О. Солоненко підтверджують, що високий рівень резильєнтності та міжособистісної довіри є ключовими показниками ментального здоров'я сучасної людини (Lazorko, 2022; Solonenko, 2025).

Актуалізація внутрішніх ресурсів через рефлексію та трансценденцію сприяє переходу від пасивної співзалежної позиції до свідомої громадянської активності. Духовна свобода дає людині ресурс не лише для зміцнення власних стосунків, а й для конструктивної взаємодії із соціумом. Тобто подолання співзалежності через розвиток духовного потенціалу стає стратегічним шляхом до досягнення психологічної рівноваженості, гармонії та автентичного способу життя в сучасному світі.

Результати

Проблема духовного потенціалу особистості – фундаментального ресурсу подолання деструктивних психологічних станів – стала одним із центральних напрямів сучасної гуманітарної науки. Її актуальність зростає через посилення соціальної турбулентності, екзистенційної кризи та необхідності пошуку внутрішнього оперття у ситуаціях високої невизначеності. У наукових джерелах духовний потенціал розглядається не просто сукупністю моральних переконань, а інтегральною здатністю особистості до самотрансценденції, що забезпечує збереження цілісності та формування зрілих стратегій міжособистісної взаємодії (Мельничук, 2024; Терлецька, 2015). Духовний потенціал має багатовимірну структуру, охоплюючи когнітивно-рефлексивний, ціннісно-смысловий та екзистенційний компоненти. Когнітивно-рефлексивний складник виявляється у здатності до глибокого самоаналізу, усвідомленні особистісних меж і деконструкції нав'язаних паттернів поведінки. Ціннісний аспект забезпечує стабільність внутрішніх орієнтирів, які стають «іммунітетом» проти зовнішніх маніпуляцій. Екзистенційний компонент реалізується через трансценденцію – здатність людини виходити за межі власних егоїстичних дефіцитів, що є критично важливим для трансформації «розладів любові» у зрілу довіру.

Значущим теоретичним концептом, що пояснює механізм формування здорової автономії, постає теорія диференціації «Я» М. Боуена – здатність індивіда залишатися в емоційному контакті з оточенням, не втрачаючи власної ідентичності. Низька диференціація призводить до емоційного злиття, що є психологічним підґрунтям співзалежності. Сучасні дослідження (Дж. Бредшоу, М. Бітті) розглядають співзалежність не як статичну рису, а як адаптивну реакцію на травматичний досвід, що супроводжується втратою власного «Я» (Bowen, 1978; Бітті, 2018; Бредшоу, 2023).

Важливим внеском у розуміння ресурсів подолання реляційних травм є праці представників української психологічної школи (Кокун, 2023; Максименко, 2011; Мельничук, 2024; Терлецька, 2015; Титаренко, 2013): Т. Титаренко розглядає життєвий світ особистості як простір самоздійснення, де духовність виступає вищим рівнем саморегуляції; С. Максименко та Л. Терлецька акцентують увагу на психології самосвідомості, стверджуючи, що лише цілісна ідентифікація дозволяє особистості вибудовувати суб'єкт-суб'єктні стосунки; О. Кокун і М. Мельничук акцентують увагу на резильєнтності – вродженій динамічній властивості особистості, основі здатності долати стреси і важкі періоди життя конструктивним шляхом.

Християнсько-антропологічний аналіз (Аврелій Августин, 1999; Клауд, Таунсенд, 2018) дозволяє трактувати співзалежність станом «невпорядкованої любові» або формою психологічного ідолопоклонства. Сакралізація жертвності, що часто зустрічається у релігійному середовищі, критикується дослідниками як форма невротичного самозречення, що підміняє справжні християнські чесноти – смирення та любов.

Високий духовний ресурс мінімізує вплив деструктивних соціальних очікувань, замінюючи їх на свідому громадянську активність, що сприяє зміцненню міжнаціональної довіри, оскільки взаємодія починає ґрунтуватися на спільних цінностях, а не на страху ізоляції. Духовний потенціал дозволяє особистості сказати «ні», щоб керувати своїм життям, що є першим кроком до зцілення від співзалежності. Варто навести структуру взаємозв'язків духовних процесів щодо трансформації особистості (Табл.1):

Таблиця 1

Рівні функціонування духовного потенціалу в структурі довіри

Рівень функціонування	Психологічний зміст	Прояв у довірі та подоланні криз
Екзистенційний	Трансценденція, рефлексія	Довіра до світу як базова впевненість; подолання інтолерантності.

Соціально-психологічний	Ідентифікація, децентрація	Міжнаціональна довіра, повага до автономії Іншого; громадянська активність.
Комунікативний	Соціальні очікування	Довіра до наставників; конструктивні міжособистісні межі.
Духовно-етичний	Ціннісні установки	Подолання співзалежності як «розладу любові».

Висновок

Дослідження підтверджує, що духовний потенціал є інтегральним регулятором, який забезпечує перехід від деструктивної співзалежності до зрілої міжособистісної довіри, виступає головним чинником психологічної стійкості, надаючи особистості інструменти для самопізнання та саморегуляції в умовах соціокультурної нестабільності. Співзалежність виникає там, де спостерігається дефіцит духовної свободи та істинної ідентифікації. Подолання цього стану можливе лише через відновлення «порядку любові», де інша людина перестає бути об'єктом ідолопоклонства чи засобом вгамування тривоги, а стає вільним суб'єктом взаємодії.

Формування міжособистісної довіри виступає результатом здатності особистості до децентрації – відмови від ілюзорного контролю над життям іншого. Трансценденція дозволяє людині сприймати реальність не ворожим середовищем, а простором для реалізації вищих смислів, що мінімізує вплив інтолерантності до невизначеності. Розвиток духовного потенціалу має стратегічне значення для зміцнення довіри до соціальних інститутів і підвищення громадянської активності. Духовне визволення від співзалежних паттернів вивільняє внутрішній ресурс для служіння суспільству, що є критично важливим для стабілізації нації в кризові часи.

Подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на вивчення впливу специфічних духовних практик (медитації, молитви, рефлексивні щоденники) на нейропсихологічні показники осіб із травмою ідентичності, зіставляючи ефективність духовного підходу і традиційних методів когнітивно-поведінкової терапії у лікуванні співзалежності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Аврелій Августин. (1999). *Сповідь*. Основи.
- Бітті, М. (2018). *Коли любові занадто багато. Як перестати керувати іншими та почати дбати про себе*. Свічадо.
- Бредшоу, Дж. (2023). *Повернення додому. Як врятувати свою внутрішню дитину*. Наш Формат.
- Клауд, Г., & Таунсенд, Дж. (2018). *Межі. Коли говорити «так», як сказати «ні», щоб контролювати своє життя*. Нова Надія.
- Кокун, О. М., & Мельничук, Т. І. (2023). *Резильєнс-довідник: практичний посібник*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734632/1/Довідник.pdf>
- Максименко, С. Д. (2011). *Психологія особистості*. ТОВ «КММ».
- Меллоді, П. (2020). *Звільнення від співзалежності*. Основа.
- Мельничук, Т. І. (2024). Психофізіологічні аспекти стресостійкості особистості. *Психологічні студії*, 2.
- Терлецька, Л. Г. (2015). *Психологія самосвідомості*. Слово.
- Титаренко, Т. М. (2013). *Психологія життєвого світу особистості*. Агора.
- Beattie, M. (2022). *Codependent no more: How to stop controlling others and start caring for yourself*. Hazelden Publishing.
- Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. Jason Aronson.

- Byerly, T. R., Hill, P. C., & Edwards, K. J. (2022). Others-centeredness: A uniquely positive tendency to put others first. *Personality and Individual Differences*, 186, 111364. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.111364>
- Handbook of occupational health psychology*. (2011). American Psychological Association.
- Happ, Z., Bodó-Varga, Z., Bandi, S. A., et al. (2023). How codependency affects dyadic coping, relationship perception and life satisfaction. *Current Psychology*, 42, 15688–15695. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-02875-9>
- Jesus, D., Zibenberg, D., et al. (2025). Quem ama, cuida: Construção de uma escala de codependência em relacionamento amoroso. *Revista Brasileira de Terapias Cognitivas*, 21, e20250568. <https://doi.org/10.5935/1808-5687.20250568>
- Lazorko, O., & Shevtsova, T. (2022). Study of psycho-emotional states of adolescents during the war. *Psychological Perspectives*, 40, 87–103. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-40-laz>
- Pokorny, L. (2026). *Quantum coherence and caritas: Exploring the psychoneuroimmunological mechanisms of ordered love in religious communities*. ICL Institute. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18382683>
- Solonenko, O. (2025). Features of prolonged traumatic stress in adolescents during the war. *Psychological Perspectives*, 45, 152–160. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2025-45-sol>
- Wnuk, M. (2023). The mechanism underlying the relationship between spiritual struggles and life satisfaction of Polish codependent individuals participating in Al-Anon – pilot study. *Journal of Spirituality in Mental Health*, 25(3), 198–218. <https://doi.org/10.1080/19349637.2022.2124141>

REFERENCES

- Avrelii Avhustyn. (1999). *Spovid. Osnovy*. [in Ukrainian]
- Beattie, M. (2022). *Codependent no more: How to stop controlling others and start caring for yourself*. Hazelden Publishing.
- Bitti, M. (2018). *Koly liubovi zanadto bahato: Yak perestaty keruvaty inshymy ta pochaty dbaty pro sebe*. Svichado. [in Ukrainian]
- Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. Jason Aronson.
- Bredshou, Dzh. (2023). *Povernennia dodomu: Yak vriatuvaty svoiu vnutrishniu dytynu*. Nash Format. [in Ukrainian]
- Byerly, T. R., Hill, P. C., & Edwards, K. J. (2022). Others-centeredness: A uniquely positive tendency to put others first. *Personality and Individual Differences*, 186, 111364. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.111364>
- Handbook of occupational health psychology*. (2011). American Psychological Association.
- Happ, Z., Bodó-Varga, Z., Bandi, S. A., et al. (2023). How codependency affects dyadic coping, relationship perception and life satisfaction. *Current Psychology*, 42, 15688–15695. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-02875-9>
- Jesus, D., Zibenberg, D., et al. (2025). Quem ama, cuida: Construção de uma escala de codependência em relacionamento amoroso. *Revista Brasileira de Terapias Cognitivas*, 21, e20250568. <https://doi.org/10.5935/1808-5687.20250568>
- Klaud, H., & Taunsend, Dzh. (2018). *Mezhi: Koly hovoryty “tak”, yak skazaty “ni”, shchob kontroliuvaty svoje zhyttia*. Nova Nadiia. [in Ukrainian]
- Kokun, O. M., & Melnychuk, T. I. (2023). *Rezyliens-dovidnyk: Praktychnyi posibnyk*. Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. [in Ukrainian]
- Lazorko, O., & Shevtsova, T. (2022). Study of psycho-emotional states of adolescents during the war. *Psychological Perspectives*, 40, 87–103. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-40-laz>
- Maksymenko, S. D. (2011). *Psykhologhiia osobystosti*. TOV “KMM”. [in Ukrainian]
- Mellodi, P. (2020). *Zvilnennia vid spivzalezhnosti*. Osnova. [in Ukrainian]

- Melnychuk, T. I. (2024). Psykhofiziologichni aspekty stresostiikosti osobystosti. *Psykhologichni studii*, 2. [in Ukrainian]
- Pokorny, L. (2026). *Quantum coherence and caritas: Exploring the psychoneuroimmunological mechanisms of ordered love in religious communities*. ICL Institute. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18382683>
- Solonenko, O. (2025). Features of prolonged traumatic stress in adolescents during the war. *Psychological Perspectives*, 45, 152–160. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2025-45-sol>
- Terletska, L. H. (2015). *Psykhologhiia samosvidomosti*. Slovo. [in Ukrainian]
- Tytarenko, T. M. (2013). *Psykhologhiia zhyttievoho svitu osobystosti*. Ahora. [in Ukrainian]
- Wnuk, M. (2023). The mechanism underlying the relationship between spiritual struggles and life satisfaction of Polish codependent individuals participating in Al-Anon – pilot study. *Journal of Spirituality in Mental Health*, 25(3), 198–218. <https://doi.org/10.1080/19349637.2022.2124141>

Сучасні інноваційні підходи до нейропсихологічної корекції в дошкільному та молодшому шкільному віці

Шкрєбтієнко Л.^{a1}, Розова Т.^b

^a Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

^b Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна

Анотація

У статті здійснено теоретичний аналіз сучасних зарубіжних досліджень щодо нейробіологічних передумов розвитку читання, мовлення, сенсомоторної інтеграції та виконавчих функцій у дітей раннього віку. Актуальність дослідження зумовлена зростанням кількості дітей із труднощами навчання, поведінковими та емоційними порушеннями, що потребує науково обґрунтованих підходів до психологічної та педагогічної підтримки розвитку дитини. У роботі розглянуто роль нейропластичності мозку та вікових особливостей дозрівання регуляторних і інтегративних систем нервової діяльності у формуванні когнітивних і мовленнєвих функцій. Показано значення сенсомоторної інтеграції, розвитку виконавчих функцій і міжпівкульної взаємодії для становлення уваги, саморегуляції та навчальної діяльності. Проаналізовано можливості використання нейропсихологічних корекційних програм у роботі з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку. Обґрунтовано, що застосування інноваційних нейрокорекційних методів сприяє активізації нейронних зв'язків, покращенню когнітивного функціонування та розвитку мовленнєвих і регуляторних процесів. Зроблено висновок, що нейропсихологічна корекція є перспективним напрямом підтримки психічного та когнітивного розвитку дітей і створює сприятливі умови для їхньої успішної адаптації до освітнього середовища. Подальші дослідження мають бути спрямовані на уточнення механізмів впливу нейрокорекційних методик на розвиток когнітивних функцій і навчальної діяльності дітей.

Ключові слова: нейропсихологічна корекція; нейропластичність; сенсомоторна інтеграція; виконавчі функції; когнітивний розвиток.

Contemporary Innovative Approaches to Neuropsychological Remediation in Preschool and Early Primary School Age

Shkrebtiienko L.^{a1}, Rozova T.^b

^a Kyiv Institute of Business and Technology

^b Ukrainian State University Named after Mykhailo Drahomanov, Ukraine

Article type: Review article

Abstract

The article presents a theoretical analysis of contemporary international studies on the neurobiological foundations of reading and speech development, sensorimotor integration, and executive functions in early childhood. The relevance of the study is determined by the growing number of children experiencing learning, behavioral, and emotional difficulties, which requires scientifically grounded approaches to psychological and educational support. The paper examines the role of brain neuroplasticity and age-related maturation of regulatory and integrative neural systems in the development of cognitive and speech functions. Particular attention is given to the significance of sensorimotor integration, executive functions, and interhemispheric interaction for the formation of attention, self-regulation, and learning abilities. The potential of neuropsychological remediation programs in supporting preschool and early primary school children is analyzed. It is substantiated that the use of innovative neurocorrection approaches contributes to the activation of neural connections, improvement of cognitive functioning, and development of speech and regulatory processes. The findings suggest that neuropsychological remediation represents a promising direction for supporting children's mental and cognitive development and for facilitating their successful adaptation to the educational environment. Further research should focus on clarifying the mechanisms through which neurocorrection methods influence cognitive development and learning processes in children.

Keywords: neuropsychological remediation; neuroplasticity; sensorimotor integration; executive functions; cognitive development.

¹ Corresponding author

E-mail address: shkrebtienko@kibit.edu.ua

ORCID: Shkrebtiienko <https://orcid.org/0000-0001-8106-0088>

Rozova <https://orcid.org/0009-0008-4812-8915>

<https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.16>

How to cite this article: Shkrebtiienko, L. & Rozova, T. (2026). Contemporary innovative approaches to neuropsychological remediation in preschool and early primary school age. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 54(1), 160-166. <https://doi.org/10.37203/kibit.2026.54.16>

© 2026 The Author(s). This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

Вступ

У контексті трансформації освітнього простору України і стрімкого зростання кількості дітей із труднощами у навчанні, адаптації, поведінковій та емоційній сфері, питання ефективної підтримки дитячого розвитку постає особливо гостро. Більшість традиційних педагогічних і психологічних підходів орієнтовані на результат, але часто ігнорують реальні нейропсихологічні передумови успішного навчання: розвиток виконавчих функцій, сенсомоторна інтеграція, саморегуляція, міжпівкульна взаємодія, просторове мислення, слухова та зорова пам'ять.

Сучасні дослідження в галузі нейронаук (студії Г. Уші, Д. Гіслен) доводять, що розвиток вищих психічних функцій є гнучким і піддатливим до змін у ранньому віці за умов «правильного» середовища, мотивації та дозованих корекційних впливів. Це відкриває можливості для інноваційних методів нейрокорекції, котрі стануть головними у запобіганні навчальних труднощів і формуванні стійкого когнітивного ресурсу дитини.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю описати та поширити методики, що ґрунтуються саме на нейропсихологічних закономірностях розвитку дитячого мозку, постають екологічними, дієвими й адаптованими до умов освітнього процесу. Обґрунтування нейрокорекційних втручань потребує зіставлення застосовуваних вправ із конкретними механізмами когнітивного розвитку.

Дослідження

Доцільно проаналізувати результати робіт У. Гошвами, присвячених нейробіологічним передумовам формування читання. Науковиця упродовж багатьох років студіює механізми когнітивного розвитку у дітей, зокрема в аспекті формування навичок читання, зосереджуючись на вивченні нейробіологічних основ фонологічної обробки та ритмічної синхронізації у процесі мовлення. Дослідниця доводить: ключовою нейропсихологічною передумовою успішного формування читання є здатність дитини до аналізу ритмічних та фонематичних патернів мовлення. За результатами емпіричних досліджень встановлено, що причини дислексії найчастіше криються не у дефіциті інтелекту чи мотиваційних порушеннях, а в неспроможності обробляти мовну інформацію на ритмічному рівні. У. Гошвами пропонує підходи, які базуються на ритмізації навчального процесу, інтеграції музичних елементів, співу та повторюваних ритмічних структур. Результати досліджень вченої стали основою сучасних нейрокорекційних методик, довели ефективність у роботі з дітьми, які мають порушення мовлення та труднощі в оволодінні читанням у дошкільному і молодшому шкільному віці (Goswami, 2002).

Г. Деан-Ламберц (Франція) зосередила наукову діяльність на вивченні нейропсихологічного розвитку в немовлят і періоду раннього дитинства. Використовуючи методи нейровізуалізації, дослідниця показала, що дитячий мозок демонструє високу чутливість до мовних стимулів вже з перших тижнів життя. Ефективність мовного сприймання залежить не лише від біологічних чинників, а й від характеру сенсорного середовища, в якому перебуває дитина. У разі сенсорної депривації або одноманітного стимулювання спостерігається сповільнене формування мовленнєвих нейронних зв'язків. У студіях акцентовано важливість багатостимульних впливів, які одночасно включають мовні, слухові, зорові та рухові канали. Ці висновки стали теоретичним підґрунтям сенсомоторних нейрокорекційних програм, орієнтованих на активізацію мовленнєвої діяльності, зменшення рівня тривожності та подолання аутистичних проявів у дітей раннього віку (Dehaene-Lambertz, 2006).

Ф. Зелазо (Канада / США) є провідним фахівцем у сфері дослідження виконавчих функцій дитячого віку, створивши Developmental Cognitive Neuroscience Model: поетапний розвиток схильності дітей до саморегуляції, гнучкості мислення, гальмування імпульсивних реакцій та планування діяльності у дошкільному і молодшому шкільному віці. За емпіричними

даними, ключовими інструментами формування цих функцій виступають структуровані ігри з правилами, рольові вправи та ситуаційні завдання, що поєднують когнітивні й емоційні складники. Науковець довів: розвиток виконавчих функцій тісно пов'язаний із рівнем дозрівання префронтальної кори головного мозку, тому є чутливим до цілеспрямованих корекційних впливів. На основі зазначеної моделі розроблено численні інноваційні нейроігрові тренажери, які дозволяють ефективно розвивати самоконтроль, когнітивну гнучкість і планувальну діяльність у дітей зазначеного віку (Zelazo, 1998).

Е. Бенасич (США) – дослідниця у галузі раннього когнітивного розвитку із фокусом на слухову обробку та мовлення – підтвердила: здатність немовлят до розпізнавання швидких акустичних змін є надійним прогностичним маркером подальшого успішного мовленнєвого і читального розвитку. Вчена розробила методи активного аудіального тренування, спрямовані на оптимізацію нейронної обробки мовних сигналів ще до появи активного мовлення, та довела, що короткі цілеспрямовані сесії вправ на слухове розрізнення сприяють розвитку фонологічної обробки і можуть запобігати формуванню мовленнєвих порушень. Здобутки науковиці широко застосовуються у програмах сенсорно-аудіальної нейрокорекції для дітей із затримкою мовного розвитку і системах раннього втручання (Benasich, 2002).

Ч. Нельсон (США) – один із провідних фахівців у сфері дослідження нейропсихологічних наслідків ранньої депривації та ролі середовищних чинників у розвитку мозку. Так, у Bucharest Early Intervention Project він проводив дослідження з дітьми, які росли в умовах інституційного догляду, та порівнював їх із дітьми, які отримували сімейне виховання. Результати показали істотні відмінності у розвитку лобних зон мозку, сферах уваги, емоційної регуляції та соціальної взаємодії. Вчений довів, що своєчасні психосоціальні втручання, особливо до 5-річного віку, здатні стимулювати нейропластичність і компенсувати відставання у розвитку. Його дослідження підкреслюють важливість комплексних мультисенсорних і середовищно-орієнтованих корекційних програм, які інтегрують когнітивні, емоційні та соціальні компоненти для підвищення адаптаційного потенціалу дітей із досвідом ранньої депривації (Nelson, 2007).

Доцільно виокремити взаємодоповнюючі напрями за провідними механізмами впливу, цільовими функціями та практичними інструментами нейропсихологічної корекції у дошкільному та молодшому шкільному віці (Табл. 1): мовленнєво-ритмічний та фонологічний (У. Гошвамі), сенсомоторний та середовищно-зумовлений (Г. Деан-Ламберц), розвиток виконавчих функцій та саморегуляції (Ф. Зелазо), аудіально-перцептивний компонент раннього втручання (Е. Бенасич), мультисенсорні програми, релевантні наслідкам ранньої депривації (Ч. Нельсон).

Таблиця 1

Аналіз зарубіжних наукових підходів до нейропсихологічної корекції у дошкільному та молодшому шкільному віці

№	Авторка/ автор	Напрямок наукових досліджень	Результати досліджень	Значення для нейрокорекційної практики
1	Гошвамі Уша (Велика Британія)	Когнітивна нейронаука дитинства, розвиток читання та мовлення	Довела, що труднощі читання та дислексія пов'язані з порушенням нейронної обробки ритмічних і фонологічних характеристик мовлення, а не з інтелектуальними дефіцитами. Обґрунтувала роль ритму, темпу і слухового аналізу у формуванні мовних навичок.	Створила наукову основу для нейрокорекційних програм, спрямованих на розвиток фонологічної обробки, слухового сприймання та ритмізації мовлення.

2	Гіслен Деан-Ламберц (Франція)	Нейровізуалізація розвитку мозку, нейропластичність, ранній мовленнєвий розвиток	Показала, що мозок дитини з раннього віку є чутливим до мовних і сенсорних стимулів, а розвиток нейронних зв'язків залежить від різноманітності та якості стимуляції. Дослідила механізми пластичності мозку в ранньому дитинстві.	Обґрунтувала необхідність ранньої багатокомпонентної нейрокорекції, що поєднує мовні, сенсорні та моторні стимули для підтримки розвитку ВПФ.
3	Філіп Зелазо (Канада, США)	Розвиток виконавчих функцій, саморегуляція, когнітивна гнучкість	Розробив модель розвитку виконавчих функцій у дітей, довів ефективність ігрових і структурованих завдань для розвитку самоконтролю, гальмування та планування у віці 4–7 років.	Підходи використовуються у нейрокорекційних програмах, спрямованих на розвиток довільної поведінки, уваги та саморегуляції.
4	Ейпріл Бенасич (США)	Ранній слуховий розвиток, мовленнєва обробка, нейросенсорна пластичність	Встановила зв'язок між здатністю немовлят до швидкої слухової обробки та подальшим розвитком мовлення і читання. Показала ефективність ранніх слухових тренувань для профілактики мовленнєвих порушень.	Дослідження стали підґрунтям для сенсорно-аудіальних методів нейрокорекції, спрямованих на розвиток слухового сприймання і мовлення.
5	Чарльз Нельсон (США)	Вплив раннього середовища на розвиток мозку, ранні інтервенції	Довів, що сенсорна і соціальна депривація у ранньому віці призводить до затримки розвитку лобних зон мозку, уваги та емоційної регуляції. Показав, що своєчасні корекційні втручання можуть значно зменшити негативні наслідки.	Підтвердив ефективність комплексних нейрокорекційних програм, орієнтованих на емоційний, когнітивний та соціальний розвиток дітей.

Спираючись на дослідження зарубіжних вчених саме про значення ранніх психосоціальних втручань, подальший розгляд доцільно зосередити на молодшому шкільному віці як періоді, коли зберігаються суттєві резерви нейропластичності та відбувається інтенсивне дозрівання регуляторних та інтегративних нейронних систем. Вікова динаміка розвитку лобних структур і міжпівкульної взаємодії в 5–9 років формує специфічні нейропсихологічні передумови, що визначають результативність нейрокорекційних програм.

Результативність нейрокорекційних програм у віковій групі 5–9 років обумовлена низкою нейропсихологічних, нейрофізіологічних та когнітивних чинників: цей період характеризується високою пластичністю центральної нервової системи, активним дозріванням лобних структур та формуванням міжпівкульної взаємодії; саме в цей час найінтенсивніше розвиваються виконавчі функції – гнучкість мислення, робоча пам'ять і планування, що формують основу когнітивного контролю, необхідного для навчальної діяльності. Тому нейрокорекційні вправи спрямовані на стимуляцію конкретних нейронних контурів, що відповідають за регуляцію уваги, мовленнєвої обробки, моторного планування та сенсомоторної інтеграції. Регулярне виконання вправ активізує корково-підкіркові зв'язки, покращує міжпівкульну координацію завдяки інтенсивному залученню мозолистого тіла, формує нові синаптичні зв'язки (основа нейропластичних змін). Цей процес особливо

виражений у дітей молодшого шкільного віку, де розвиток когнітивних структур ще не досяг остаточної стабілізації.

Крім того, вправи з елементами ритму, моторного синхронізування і просторового орієнтування позитивно впливають на інтеграцію сенсорних систем, що сприяє зменшенню перевантаження зорової та слухової модальностей, покращенню фільтрації стимулів і зниженню рівня нейрофізіологічного збудження. Дитина здатна ефективніше зосереджувати увагу, краще обробляти вербальну інформацію та проявляти довільну поведінку. Покращення мовлення після нейрокорекційних вправ пов'язане зі стимуляцією структур, відповідальних за фонологічну обробку, артикуляційне планування і слухо-моторну координацію. Діти, які регулярно виконують вправи на ритмізацію, мовно-рухову інтеграцію та фонематичний аналіз, демонструють істотне покращення в темпі мовлення, чіткості звуковимови, здатності будувати складні синтаксичні конструкції.

Отже, позитивні зміни у когнітивному розвитку, мовленні та поведінці дітей 5–9 років після проходження нейрокорекційних програм є результатом цілеспрямованого впливу на ключові функціональні системи мозку, які перебувають у фазі активного дозрівання. Врахування принципів нейропсихологічної діагностики, індивідуалізоване програмування вправ і поетапна побудова корекційного маршруту дозволяють значно підвищити ефективність навчання, рівень адаптації та загальну якість життя дитини.

Висновок

Підсумовуючи результати наукового аналізу інноваційних методів нейропсихологічної корекції у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, слід наголосити на високому потенціалі зазначеного напрямку для забезпечення якісної психічної та когнітивної підтримки дитини в період активного розвитку. Дослідження зарубіжних вчених – У. Гошвами, Г. Деан-Ламберц, Ф. Зелазо, Е. Бенасич і Ч. Нельсона – підтверджують ефективність інтервенцій, які враховують нейрофізіологічні та нейропсихологічні особливості дитячого мозку.

Саме від 5 до 9 років відкриваються критичні вікна нейропластичності, що створює унікальні можливості для цілеспрямованої корекції функціональних систем мозку, відповідальних за мовлення, увагу, емоційну регуляцію та виконавчі функції. Нейрокорекційна робота – комплексний підхід стимуляції когнітивної діяльності, впливає на зрілість функціональних систем мозку і сприяє формуванню внутрішніх компенсаторних механізмів, що підвищують здатність дитини до адаптації в умовах навчального середовища.

Систематизація дослідницьких матеріалів дозволяє виокремити три принципи, на яких має будуватися ефективна нейропсихологічна корекція.

- I. Принцип індивідуалізації: кожна програма повинна враховувати не лише вікові особливості дитини, а передусім її нейропсихологічний профіль, виявлений за допомогою спеціалізованого обстеження.
- II. Принцип інтеграції: найбільш результативними виявляються вправи, що залучають кілька сенсорних каналів (слуховий, зоровий, руховий, тактильний) і формують міжпівкульну взаємодію.
- III. Принцип динамічного розвитку: програму слід будувати за логікою ускладнення завдань відповідно до прогресу дитини.

Аналіз механізмів дії нейрокорекційних методик показує, що вони активізують дозрівання нейронних зв'язків префронтальної кори, сприяють синхронізації між корковими та підкірковими структурами, стимулюють формування нових синаптичних зв'язків, що виявляється у покращенні когнітивної продуктивності, підвищенні мовленнєвої компетентності, зниженні імпульсивності та формуванні стійких навичок саморегуляції. У контексті освітнього процесу такі зміни стають основою кращої включеності дитини в

навчальну діяльність, формування позитивної мотивації та зменшення рівня стресу при навчальному навантаженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Benasich, A. A., & Tallal, P. (2002). Infant discrimination of rapid auditory cues predicts later language impairment. *Behavioural Brain Research*, 136, 31–49. [https://doi.org/10.1016/S0166-4328\(02\)00098-0](https://doi.org/10.1016/S0166-4328(02)00098-0)
- Bick, J., Nelson, C. A., & Fox, N. A. (2022). Early deprivation and the development of cognitive control. *Development and Psychopathology*, 34, 1–15.
- Blair, C., & Raver, C. C. (2022). Early experiences and executive function development: A neurobiological perspective. *Annual Review of Developmental Psychology*, 4, 233–258.
- Булах, І. С. (2022). Розвиток виконавчих функцій у дітей молодшого шкільного віку: психолого-педагогічний аспект. *Психологія і особистість*, 2, 45–57.
- Галецька, І. І. (2003). *Основи нейропсихології*. ВЦ ЛНУ імені Івана Франка.
- Дегтяренко, Т. В., & Павлова, Н. В. (2016). Актуальність міждисциплінарного та нейропсихологічного підходів до діагностики тяжких порушень мовлення у дітей раннього віку. *Наука і освіта*, 8, 30–37. <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2016>
- Dehaene-Lambertz, G., Hertz-Pannier, L., & Dubois, J. (2006). Nature and nurture in language acquisition: Anatomical and functional brain-imaging studies in infants. *Trends in Neurosciences*, 29, 367–373. <https://doi.org/10.1016/j.tins.2006.05.011>
- Diamond, A. (2013). Executive functions. *Annual Review of Psychology*, 64, 135–168. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-113011-143750>
- Diamond, A., & Ling, D. S. (2023). Review of interventions shown to aid executive function development in children 4–12 years of age. *Science*, 379, 1–9.
- Goswami, U. (2002). Amplitude envelope onsets and developmental dyslexia: A new hypothesis. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*, 99, 10911–10916. <https://doi.org/10.1073/pnas.122368599>
- Коkun, О. М. (2021). Психофізіологічні засади розвитку когнітивних функцій у дітей молодшого шкільного віку. *Психологія і особистість*, 1, 25–38.
- Кононко, О. Л. (2023). *Нейропсихологічні засади розвитку дитини дошкільного віку*. Педагогічна думка.
- Максименко, С. Д., & Коkun, О. М. (2021). Психологічні механізми розвитку саморегуляції в онтогенезі. *Проблеми сучасної психології*, 53, 7–19.
- Малихін, А. В. (2024). *Нейропсихологічна корекція труднощів навчання у дітей молодшого шкільного віку*. Основа.
- Nelson, C. A. (2007). Cognitive recovery in socially deprived young children: The Bucharest Early Intervention Project. *Science*, 318, 1937–1940. <https://doi.org/10.1126/science.1143921>
- Романюк, В. Л. (2022). Стресореактивність і стресостійкість та психічне здоров'я особистості. *Наукові записки НУ «Острозька академія». Серія: Психологія*, 14, 9–15.
- Чабан, О. С., Гуменюк, М. М., & Вербенко, В. А. (2008). *Нейропсихологія*. Укрмедкнига.
- Шевченко, О. М., & Ковальчук, Л. В. (2023). Сенсомоторна інтеграція як чинник когнітивного розвитку дітей 5–8 років. *Вісник Київського університету імені Бориса Грінченка. Серія: Психологія*, 17, 32–41.
- Zelazo, P. D., & Carlson, S. M. (2012). Hot and cool executive function in childhood and adolescence: Development and plasticity. *Child Development Perspectives*, 6, 354–360. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2012.00246.x>
- Zelazo, P. D., & Carlson, S. M. (2021). The neurodevelopment of executive function skills. *Nature Reviews Neuroscience*, 22, 1–15.

REFERENCES

- Benasich, A. A., & Tallal, P. (2002). Infant discrimination of rapid auditory cues predicts later language impairment. *Behavioural Brain Research*, 136, 31–49. [https://doi.org/10.1016/S0166-4328\(02\)00098-0](https://doi.org/10.1016/S0166-4328(02)00098-0)

- Bick, J., Nelson, C. A., & Fox, N. A. (2022). Early deprivation and the development of cognitive control. *Development and Psychopathology*, 34, 1–15.
- Blair, C., & Raver, C. C. (2022). Early experiences and executive function development: A neurobiological perspective. *Annual Review of Developmental Psychology*, 4, 233–258.
- Bulakh, I. S. (2022). Development of executive functions in primary school children: The psychological and pedagogical aspect. *Psychology and Personality*, 2, 45–57. [in Ukrainian]
- Chaban, O. S., Humeniuk, M. M., & Verbenko, V. A. (2008). *Neuropsychology: A study guide*. Ukrmedknyha. [in Ukrainian]
- Dehaene-Lambertz, G., Hertz-Pannier, L., & Dubois, J. (2006). Nature and nurture in language acquisition: Anatomical and functional brain-imaging studies in infants. *Trends in Neurosciences*, 29, 367–373. <https://doi.org/10.1016/j.tins.2006.05.011>
- Dehtyarenko, T. V., & Pavlova, N. V. (2016). The relevance of interdisciplinary and neuropsychological approaches to diagnosing severe speech disorders in early childhood. *Science and Education*, 8, 30–37. <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2016> [in Ukrainian]
- Diamond, A. (2013). Executive functions. *Annual Review of Psychology*, 64, 135–168. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-113011-143750>
- Diamond, A., & Ling, D. S. (2023). Review of interventions shown to aid executive function development in children 4–12 years of age. *Science*, 379, 1–9.
- Goswami, U. (2002). Amplitude envelope onsets and developmental dyslexia: A new hypothesis. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*, 99, 10911–10916. <https://doi.org/10.1073/pnas.122368599>
- Haletska, I. I. (2003). *Fundamentals of neuropsychology: A study guide*. Publishing Center of Ivan Franko National University of Lviv. [in Ukrainian]
- Kokun, O. M. (2021). Psychophysiological foundations of cognitive function development in primary school children. *Psychology and Personality*, 1, 25–38. [in Ukrainian]
- Kononko, O. L. (2023). *Neuropsychological foundations of preschool child development*. Pedagogichna Dumka. [in Ukrainian]
- Maksymenko, S. D., & Kokun, O. M. (2021). Psychological mechanisms of self-regulation development in ontogenesis. *Problems of Modern Psychology*, 53, 7–19. [in Ukrainian]
- Malykhin, A. V. (2024). *Neuropsychological correction of learning difficulties in primary school children*. Osnova. [in Ukrainian]
- Nelson, C. A. (2007). Cognitive recovery in socially deprived young children: The Bucharest Early Intervention Project. *Science*, 318, 1937–1940. <https://doi.org/10.1126/science.1143921>
- Romaniuk, V. L. (2022). Stress reactivity, stress resistance, and mental health of the individual. *Scientific Notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Psychology*, 14, 9–15. [in Ukrainian]
- Shevchenko, O. M., & Kovalchuk, L. V. (2023). Sensorimotor integration as a factor of cognitive development in children aged 5–8 years. *Bulletin of Borys Grinchenko Kyiv University. Series: Psychology*, 17, 32–41. [in Ukrainian]
- Zelazo, P. D., & Carlson, S. M. (2012). Hot and cool executive function in childhood and adolescence: Development and plasticity. *Child Development Perspectives*, 6, 354–360. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2012.00246.x>
- Zelazo, P. D., & Carlson, S. M. (2021). The neurodevelopment of executive function skills. *Nature Reviews Neuroscience*, 22, 1–15.

Критерії публікації статті

- Стаття повідомляє про **оригінальне наукове дослідження** (основні результати й висновки не повинні бути опубліковані або представлені в іншому місці).
- Стаття містить висновки, які є **цікавими для широкої наукової аудиторії**.
- Вебпосилання в тексті супроводжуються **повними та коректними URL-адресами**.

Оформлення статей

У цьому посібнику описано порядок підготовки матеріалів для подання статті до друку.

Стаття подається у такій послідовності: **назва статті; індекс JEL** (для статей з економіки); **ПІБ автора(ів) повністю**, науковий ступінь, вчене звання, **ORCID**, посада, установа, країна — **обов'язково українською та англійською мовами**; анотація; ключові слова; основний текст; список використаних джерел; **подяки (необов'язково)**.

Кількість авторів має відповідати **реальному науковому внеску кожного з них**. Зазвичай авторський колектив не перевищує **5 осіб**. Редакція заохочує **міжінституційну та міжнародну наукову співпрацю**.

Назва, анотація, ключові слова

Назва статті має бути **не довшою за два рядки (10-15 слів, до 125 символів)** та подається **двома мовами** — українською й англійською.

Стаття починається з **анотації** (до **1800 символів** українською та англійською мовами), у якій, за можливості, слід уникати цифр, аббревіатур, скорочень і одиниць вимірювання. Анотація призначена для широкого кола читачів та подається **одним абзацом**.

Рекомендована **структура анотації**: 2–3 речення для введення у сферу дослідження; коротке обґрунтування актуальності роботи; виклад основних результатів дослідження; 2–3 речення, у яких результати вводяться в загальний науковий контекст і пояснюються їх актуальність.

Ключові слова складаються з **3–6 слів**, розділених **крапкою з комою**, і **не дублюють назву статті**.

Структура та обсяг статті. Текст статті готується в текстовому редакторі **Microsoft Word** (формат **.docx**) обсягом **від 15 до 40 тис. символів з пробілами**. Назва, відомості про авторів, список використаних джерел і подяки не включаються до загального обсягу тексту.

Стаття має містити такі розділи:

- Вступ (Introduction)
- Методи та матеріали (Methods and Materials)
- Результати (Results)
- Обговорення та Висновки (Discussion and Conclusion)

У **Вступі** розкривається значущість проблеми, аналізуються останні дослідження й публікації, формулюються мета та завдання статті.

У розділі **Методи та матеріали** описуються використані методи, етапи дослідження, матеріали, структура вибірки; цей розділ має забезпечувати **відтворюваність дослідження**.

Розділ **Результати** містить схеми, графіки й таблиці з **коротким описом без інтерпретації результатів**.

У **Обговоренні та Висновках** (як в одному, так і в окремих розділах) подається аналіз отриманих результатів, їх співвіднесення з метою статті та з результатами інших дослідників; узагальнюються наукові здобутки та окреслюються перспективи подальших досліджень.

Для **теоретичних (оглядових) статей** розділи «Методи та матеріали» та «Результати» можуть бути об'єднані в основну частину з логічними підрозділами. Для **емпіричних (дослідницьких) статей** усі розділи є обов'язковими. Для **методологічних статей** основна увага приділяється обґрунтуванню, опису та аналізу методів, підходів,

моделей або інструментів дослідження. Такі статті можуть не містити окремого розділу «Результати» у класичному розумінні; натомість допускається подання прикладів застосування запропонованої методології, її переваг, обмежень і умов використання. Структура **методологічної статті** має забезпечувати чітке розуміння запропонованого підходу та можливість його відтворення або використання в подальших дослідженнях.

Список використаних джерел

Посилання в тексті подаються в круглих дужках і впорядковуються **за роком публікації**, а не за алфавітом (наприклад: Torgi et al., 1998; Helfman and Waisel, 2008; Atiel, 2012).

Бібліографічний опис оформлюється **мовою оригіналу** відповідно до стандарту **APA**. Список використаних джерел подається в **алфавітному порядку**. Окремо подається список **References** англійською мовою. Неангломовні джерела перекладаються англійською мовою (а не транслітеруються).

Редакція заохочує використання актуальних наукових джерел, зокрема публікацій у журналах, що індексуються в **Scopus** та **Web of Science**, а також наявність цифрових ідентифікаторів **DOI**.

Для **дослідницьких (емпіричних) статей** рекомендована кількість бібліографічних джерел становить **25–45 (рекомендований обсяг статті: 15–30 тис. символів з пробілами)**, для **оглядових (теоретичних) статей** — **60–100 (рекомендований обсяг статті: 30–40 тис. символів з пробілами)**. Для **методологічних статей** рекомендований обсяг статті: **20–35 тис. символів з пробілами**, рекомендована кількість бібліографічних джерел — 30–60.

Редакція також рекомендує обмежувати частку самоцититування, монографій і публікацій однією мовою з метою забезпечення **міжнародної репрезентативності бібліографії**.

Таблиці та ілюстрації. Кожна таблиця подається в **книжковій (портретній) орієнтації**. Назва таблиці має займати **не більше одного рядка** та виділяється **жирним шрифтом**. Таблиці повинні бути компактними. Таблиця подається як текст а не картинка.

Графіки та рисунки також надсилаються **окремими файлами** у форматах **.png, .jpg, .pdf**.

Використання інструментів ШІ в процесі підготовки рукопису повинно бути задеклароване шляхом додавання заяви в кінці рукопису під час його першого подання.

Подяки. Подяки мають бути короткими та не повинні містити подяк анонімним рецензентам і редакторам, несуттєвих формулювань або коментарів. Допускається зазначення номерів грантів і внесків.

Оплата та додаткові послуги. Оплата організаційних витрат роботи редколегії (рецензування, підготовка та друк оригінал-макетів, редакторська робота, індексування в базах даних, отримання цифрового ідентифікатора тощо) здійснюється після прийняття статті до друку.

Наявність у складі співавтора з іноземною афіліацією дає право безкоштовної публікації. Працівники та студенти Київського інституту бізнесу та технологій публікуються безкоштовно за умови проходження стандартної процедури рецензування.

Для іноземних авторів можливий переклад статті англійською мовою співробітниками редколегії. Вартість перекладу залежить від обсягу та складності тексту.

Положення про конфіденційність. Імена та електронні адреси, зазначені користувачами сайту журналу, використовуються виключно для виконання внутрішніх технічних завдань та не передаються третім особам.

Головний редактор:

НИКИФОРУК О. І., д-р екон. наук, с.н.с.,
Інститут економіки та прогнозування НАН
України, Україна

Видавець:

Київський інститут бізнесу та технологій
Адреса редакції: 04078, м. Київ, пров. Зоряний 1/5
Телефон для довідок: +38 (044) 331 61 90
e-mail: visnyk@kibit.edu.ua, herald@kibit.edu.ua

Підписано до друку 30.01.2026. Тираж 500

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за достовірність поданих відомостей.

Editor-in-Chief:

NYKYFORUK O. I. DSc, Research fellow, The
National Academy of Sciences of Ukraine, The
Institute of Economics and Forecasting,
Ukraine

Publisher:

Kyiv Institute of Business and Technology
Address: 1/5 Zorianuy lane, 04078, Kyiv, Ukraine
Phone: +38 (044) 331 61 90
e-mail: herald@kibit.edu.ua, visnyk@kibit.edu.ua

500 examples.

www.herald.kibit.edu.ua